

11/1

Regina

10/1

79

11/1

गंगा-विष्णु

५३१

मन्त्र-माला (१०) २३ मन्त्र

२३ मन्त्र-माला,—

विष्णु मन्त्र २३ मन्त्र २३ मन्त्र

मन्त्र-माला (१०) २३ मन्त्र

२३ मन्त्र-माला

२३ मन्त्र-माला

मन्त्र-माला (१०) २३ मन्त्र

५३१

ॐ

॥ श्रीसत्येशाय नमः ॥

वन-देवी

(भाग बीजो.)

१. अर्थ, काम ते, मोक्षार्थ प्रदने व्यापार
गद्यपद्यार्थक-रस्यता
लेखक जयवानदास लोणीलास मोदी
३. जमालपुर बकला-अमरावाड.

प्रकाराक नरसीद कुणेरदास भडेटा

३. जमालपुर बकला-अमरावाड.

म. व. १९७३ अने १९७७

प्रथम आवृत्ती + + + प्रत १०००

(२२२ ६६६ प्रकाशने इवाजीन)

मुद्रय

आठ आना

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોના સંગ્રહ

૭૦૧૪

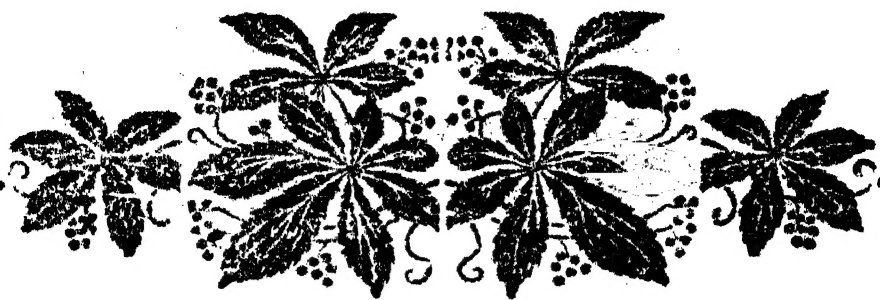
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૦૧૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ બનદેવી-૨

વિષય ૬-૧૩

જીવન મંત્ર

અભય ધરનારના પૂત્રો, અભયથી કંઈ નવું ધારે;
 સુધડ છે વેદના સૂત્રો, જીવનને એજ સુધારે. ૧
 સપથ દે ન્યાયના તત્વો, અરે અન્યાય મા કરજો,
 વિજેતા સત્યના સત્વો, સૂડપેથી હૃદય ધરજો. ૨
 અમારા યોગી બોલે બોલ, અરે પામર વિચારો તોલ;
 અહો અજ્ઞાનથી અણબોલ, જીવનને શું ચડાવો ઝોલ. ૩
 અમારા જ્ઞાનના સ્મારક, રહ્યા ભંડારમાં સડતા;
 અરે પ્રાંથોના વિચારક, રહ્યા સંતાપમાં બળતા. ૪
 કરજ છે દેવનું ભારે, ફરજથી કોણ નિવારે;
 પુરા પરમારથ સંચારે, જગત્પતિ સ્થાય દઈ તારે. ૫

ભ્રમર.

નિવેદન

સન્તુષ્ટો ભાર્યયા ભર્તા ભર્તા ભાર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્ર વૈ ધ્રુવમ્ ॥ મનુ ૬૦

સ્ત્રિયાં તુ રોચમાનાયાં સર્વે યદ્રોચતે કુલમ્ ।

તસ્યાં ત્વરોચમાનાયાં સર્વમેવ ન રોચતે ॥ મનુ ૬૨

જે કુળમાં પત્નીથી પતિ અને પતિથી પત્ની સંતુષ્ટ રહે છે, તેજ કુળમાં સર્વ સૌભાગ્ય ને ઐશ્વર્ય આવી સ્થિર થાય છે. ન્યાં પ્રેશ થાય છે, ત્યાં દરિદ્રતા ને દુર્ભાગ્યનો વાસ થાય છે. ૬૦.

સ્ત્રીની પ્રસન્નતામાં સર્વ કુળ પ્રસન્ન થાય છે ને સ્ત્રીની અપ્રસન્નતામાં સર્વ અપ્રસન્ન થાય છે.

॥ યત્ર નાર્યાસ્તુ પૂજ્યતે તત્ર દેવતા ॥

માણુસ જાતમાં સ્ત્રી એ અગત્યનો વિષય છે ! ઉત્પત્તિ વિષયક કર્મ ન્યાયમાં ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ શબ્દોમાં સ્ત્રી-પુરૂષનું સરખે હિસ્સે ઉપયોગીપણું માલમ પડે છે, સંસાર રથ ચલાવવાને સ્ત્રી-પુરૂષ બન્નેની ઉપયોગીતા તાદ્રશ્ય છે. પ્રાચિન જમાનામાં તેથીજ પુરૂષે સ્ત્રીઓને માન આપતા, વૈષ્ણુવાચાર્યે વૈષ્ણુવધર્મની પાગ બાંધી, તેમાં આપણી ઈષ્ટભાવનાઓ તે તત્વથી શ્રંગારી દાખલા તરીકે લક્ષ્મિ-નારાયણ, સિતા-રામ, વગેરેના દાખલાઓ સત્ય-રૂપે પ્રાચિન સમયે સ્ત્રીઓનાં મહત્વનો અજબ દરજ્જો ચિતરાયો છે, આ માન્યતા આપણામાં પરાપૂર્વનીજ છે, આર્યાવર્તમાં ઉચ્ચભાવના ને સારું પોષણ મળેલું છે, ઠેઠ ભરતખંડની અવનતીનો સમય એટલે-મહાભારતનું યુદ્ધ ઘણુંકરી સ્ત્રી-ધર્મના રક્ષણ માટેજ હતું ! એ વખતે સ્ત્રીઓના હક્કનું, આબરૂનું સતિત્વનું રક્ષણ કરવું

મહાન કૃત્ય મનાયું હતું. આ સિદ્ધાન્તને શ્રીકૃષ્ણ-
શ્વંદ્રજીએ જાતિલોગવડે સારો ટેકો આપેલો છે, દ્વૌપદિનાં
ચીર પૂરવાથી ભાવિક આર્યાવર્ત-નિવાસી આર્યોનાં હૃદયે શિયળવૃત્તની
પ્રતિમા સચોટ જડાયેલી છે. સ્ત્રીઓના આચાર વિચારો સારા દરજ્જામાં
ટકી રહેતા જેવું માન મળતું તેવા સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની તે વખતના
સ્ત્રી-સમાજમાં ભારે હોંશ હતી, તેથીજ અનસુયામાતા જેવી
બી, એ, એલ, બી, થયા વગરની ની અમ્મર-કીર્તિનાં કિરણો
ભારતવર્ષમાં ઝગમગતાં અને તેમના પ્રતિવૃત્ત તપતા તેજથી,
સામાન્ય પ્રદેશોમાં તેમની ઉત્તમ કીર્તિ સ્થાપન થતી, અને
તેજ રીતિએ વર્તવાથી દેવીની ઉપમા મળતી કે જે સામાન્ય
ડોક્ટરની ઉપાધી કરતાં ઘણીજ પુજનીય મનાતી હતી. ગાર્ગીની
કવિત્વ શક્તિએ પડઘો પાડ્યો હતો, લીલાવતીના
ગણીત શાસ્ત્રને મરહુમ મી. ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલેએ
વખાણેલું છે.

नस्ति भार्या समाबन्धु नस्ति भार्या समागति ।

नास्ति भार्या समो लोके, सत्त्वार्थो धर्म संग्रह, ॥

સ્ત્રી જેવો બીજો બન્ધુ એટલે મિત્ર નથી, ભાર્યા સમાન ગતિ
નથી, ને ધર્મ-સાધન કરવામાં સ્ત્રી સમાન કાર્ય સાધ્ય કરનાર નથી.

આ સુવ્રતની નીતિને આપણે સુધારાના મધ્ય-
ખિંદુ તરીકે સ્વિકારીએ તો ઘણુંજ આદર્શીય થઈ
પડશે. આ વીસમી સદીમાં સાહજિક સુધારો આગળ વધે છે,
યુરોપની ધમચકડમાં પોણશનની લક્ષિમવડે ગૃહ-સંસાર લીપવામાં
આવે છે, અંતરને શીઘ્રણ મળ્યું નથી ! યુરોપી પોલીસ જેવા

સુધારાથી નિતીનું શિક્ષણ મળ્યું નથી ! તો સ્ત્રી અને પુરૂષ કે જે સંસાર રથના બન્ને ચક્કો ખટાપટથી આખરે ચક્કો ભાગે છે, અને સંસાર રથ હસીણા સાથે દુઃખી અનુભવાય છે. આપણે દુઃખને અનુભવાય છે. આપણે કોમળ ભાવનામય પ્રાતિવૃત્ત્ય સંસ્કારની વાનીના ક્યારે ભાગી થઈશું ? આપણો સંસાર નંદનવન સમાન મુગધને આનંદ આપનાર ક્યારે નીવડશે ? અંતઃકર્ણના સદ્ગુણો ક્યારે ખીલશે ? સ્નેહલયા વિચારને સત્કારથી જ્ઞાન-વર્ધક સામગ્રિ જ્યારે સ્ત્રીઓને મળશે, તોજ સંસારમાં અચળ સૂખ સાધી શકાશે, એ નિર્વિવાદ છે !

'Wife is the Centre of happiness'

‘પતિ એ સુખનું મધ્યબિંદુ છે.’

હાલમાં માનો કે પુરૂષે હજારો માણસની વયમાં નિર્ભયતાથી પોતાના સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ કરવા અસરકારક, છટાદાર, ભાષામાં ભાષણ કરવાની શક્તિ પોતાના ગડીલાતના ધંધા માટે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, તેવી શક્તિ કદાચ સ્ત્રીમાં નહિ હોય તો ચાલશે, પરંતુ તેવી સ્ત્રીએ પોતાના જુદા-સંસારના સિદ્ધાન્તો સિદ્ધ કરવાની થોડી-ઘણી પણ શક્તિ મેળવી એ અનિવાર્ય છે. કંદર્પ મુનિનાં એકજ વાક્યે સંસાર રૂપી ધર્મ-યુદ્ધમાં સ્ત્રી એક કિલ્લા જેવી છે. કે જેથી કામાદી રીપુ-મંડળની ધારતી બીલકુલ રહેતી નથી. તેથી તેનો આશ્રય મેળવવો.

આવા પ્રણય પ્રકારની ઉચ્ચ કક્ષાએ સંસારના જીવો જ્ઞાનની પાંખથી ઉડે તેવી આશાએ વિરમીશું.

વ ન દે વી

પ્રકરણ ૧૪ મું

॥ સ્તુતિ ॥

(રાગ—પ્રણામી શ્રાદ્ધરિ કમળાપતિ—)

સરસ્વતિ માતૃ હે થાતું પ્રસન્ન,

સન્મતિ મૂર્તિ દે શાન્તિ સદન;

સ. ૬.

જગત જપતું નામ ત્હારું, જ્ઞાન તુજથી આપનારું;

સુખ શ્રુતિ, હર ભિલી, દેવજનમાં માન્ય ત્હારું;

સુચી રીતિ, સુખી નીતિ,

વિજય કર દેવી દે ટાળી વિજન—

સ. ૧.

વેદરૂપ ટીવડી સુભાલે, પ્રહ્મ ભાસથી નેત્ર હાલે;

પ્રહ્લાંડને, ધૃતિકાન્ડને; અભય વિષ્ણુ ગીત આલે;

ધર્મના, કર્મના, એ સત્ય ગાને રીઝે જન મન; સ. ૨

વાંચક ! પ્રથમ ભાગમાં વાંચ્યું, રમાને કમળાશંકર
લેઈ અધોર વનમાં આવ્યો. કામાંધને કામળાને કાંઈ દેખાતું

નથી. પહાડ, જંગલી જનાવર, વૃક્ષાદિ વહેતા ઝરા, નાળાં ને
પવનનો ભય નથી. પ્રાપ્તદર્શીય આનંદે દિલ ઉભરાઈ જાય છે.
તેને પરમેશ્વરનો પણ ડર નથી. તેણે બિચારીને બાથમાંથી
સન્મુખ ઉભી રાખી ત્યારે રમાએ જાણ્યું કે રખારી નહિ
પણ કોઈ અન્ય છે !

કમળાશંકર—ચિત્તચક્રોરી ! પારસમણી સંગે ભાગ્યમણી
મળી શોભામાં અભિવૃદ્ધિ થઈ છે ને મહારો જન્મ સફળ થયો છે.

રમા—(ક્ષણ મૌન રહી) સફળ થયો નહિ પણ અફળ
ગયો ! દુર્મતિ તત્કાળ સારી લાગે છે, પાછળથી દમનરૂપ
દુઃખ દેનાર છે. હે સૃષ્ટિના દેવ ! હે જગત્ પિતા ભુદેવ !
ઉમ્મરના પ્રમાણે આપણે સરળા બીએ માટે લાઈ કહી સંજોધુ
હું, શું આ પ્રાણજનનો ધર્મ છે ?

કમળાશંકર—તહારી મધુરી વાણી, મને કંઈ છે
પાણી-પાણી ! તું સમજી શાણી કામનજથી અજાણી, કામથી
કોઈ બચ્યું છે નર પ્રાણી ? જ્યારે તને મહેં જોઈ, ત્યાંથીજ
ગયો છું મોહી. શું તહારા રૂપના વખાણ ? ધીર ના ધરાય,
તલસે ખ્યારી આપ્રાણ ! હું તહારામાં થયો તદ્દાકાર, અણીયાળી
આંખ મારે છે માર, આ સૂલક્ષણી નાર !—આ સંસારનો તુંજ છે
સાર ! જો માને કહ્યું મહારં, તો હિત સુધરે તહારં. શું દેખાડે
જેમ ? શાના નીતિ નેમ ? હે....હૃદય ચીરી ખતાવું જો !
સુક્ષ્મદર્શક યંત્ર મુકી જો ! એક વખત સ્વામિ કહે—ભર્તાર કહે !

રમા—(સ્વગત) ભર્તાર ક્યાં હશે ? આ દુષ્કર્મી શું
કરશે ? શું હું આને ભર્તાર કહીશ ? ના....ના ! પતિવૃત્તે

રહીશ, નીતિયુક્ત થઈશ, બીજા મિથ્યા સુખ મિથ્યા માની
શ્રીહરિનાં આપેલા સાચા ઉત્તમ સુખને લેઈશ. (પ્રકાશ)
ખેનને ભત્તાર કહેવરાવનાર ભાઈનો નર્કે વાસ છે, તે વિચાર-
લંપટ! ખનેલા ભાગિનીને નાર કહે નાર! દુષ્ટાકાર અધર્મના
આકાર હા! શું! પૃથ્વી રસાતલે જનાર, પાપનો ભાર શેષ નથી
સહેનાર, ભવિષ્યનો કર વિચાર!

રમા—કંઝવાના નીરથી તૃપ્તિ માનનાર હંમેશનો તે
તૃપ્તિ રહેશે, શાસ્ત્રને થોડાં સમજનાર નર વાંદરમાં ગણાશે,
રૂપાળી સ્ત્રીઓમાં ગુસ્તાન નરરાક્ષસનો અકાળે કાળ થશે.

કમળાશંકર—મોં સદ્બુદ્ધિથી કામ કયું છે કે આ
સ્ત્રી રત્ન મને મળ્યું છે. ખ્યા.....રી!

રમા—અધમાચારી અપરાધ બંધ કર.

કમળાશંકર—ત્યારે તાળેદાર કહે તેમ કરવા હાજર
છે, પણ—

રાગ—એ...માથે મહુડી લેઈ-

ઓ....ખ્યારી પ્રીતેથી રીઝાઈ,

ગુણ અગણીત ત્યારે કેવા ગાઈ?

ઓ. ધુ.

રમા—હું દુઃખીયારી છું સતિ નારી, સંકટ ભારી સદુ સુરારી;

ક.—માનીતી માનો મનાવું.

ઓ. ૧

સતિનો પાલક પકડી કામમૂર્તિ કમળાશંકર સતિની
લગ્ન લેવા ધમ્યો. રમા ભયથી પ્રભુ-પ્રભુ! પોકારે છે, અરે
કેઈ દયાવંત હોડો, આ હરામીથી છોડો. સતિની લાજ વ્તય છે,
હૈ દયાનાથ-સ્વિસ્થશ્રી! પતિવ્રત સાચવી પાપીથી જગ્યાની શિવમંત્ર

રક્ષણ કરો, સ્થાય કરો. આ પોકાર શ્રવણ કરી શીવશંકર નામે એક દીગંબર આવો દોડી આવ્યો, દુષ્ટને એક થપ્પડની સાથે ધક્કો મારી નીચે પાડી દીધો ને સતિને મુક્ત કીધી.

દીગંબર—(સ્વગત) નારાયણ નારાયણ ! ક્યા ચેહુ તે મહેરા ભાઈ હય ! (પ્રકાશ) તું કેન હય ? સચ્ચા બોલ.

કમળાશંકર—(અટકળે પોતાનો ભાઈ ઓળખી) મહોટા ભાઈ, હું તમારો ન્હાનો ભાઈ કમળાશંકર છું.

દીગંબર—મૂર્ખ ! આ અવળી કૃતિએ ક્યાં પહોંચ્યો ? મતિહીન કેમ બન્યો ?

કમળાશંકર—મહારી કૃતિ અવળી ગણો કે સવળી ! પણ એ રંડાને માટે ઘણાજ ખરાબ થયો, આખરે મળી ત્યારે મરણ વિરૂદ્ધ ચાલે છે.

દીગંબર—અનીતિ જવા દે, નીતિ ધારણ કર. પરદારાની પાછળ પડેલ કામી-હરામી ! તું ભાઈ છે તો ભલે ! અત્યારે એક રાહુસમાન દ્રષ્ટે આવે છે.

કમળાશંકર—હું ક્યાં તમારા પ્રકાશને અટકાવું છું કે મને આપ રાહુસમાન ગણો છો ? જો આ સમજે છો તો મને શાને આ કાર્યથી અટકાવો છો ?

દીગંબર—શું બાપદાદાની આબરૂપર પાણી ફેરવવા તત્પર થયો ? આર્યનો અનાર્ય થયો ?

કમળાશંકર—પાણી ફેરે ત્યારેજ ચોખખી થાય, તેને કાટ ના ચડે. આવ્યાજ હો તે માર્ગે પાછા પધારો ! મદદ કરવાને બદલે રંડાને છોડાવી મને ધિક્કારો છો ? તે તમારું કેવું અધર્મીત

પગલું છે ? જગતમાં ભાઈ, યુદ્ધમાં કટાર, સાધને પુરુષાર્થ એ તણે તમારા હિસાબે નકામા સમજાય છે.

દીગંબર—નકામા નથી ! સતિપરનો મોહ તજ તો ભાઈનો સંબંધ તને હિતકર જણાશે. તું બંધુબેલ ગણે છે. છતાં પણ આજથી સગાઈ તુટી ગઈ છે, દ્રષ્ટેથી દુર થા ! હું યોગી ને તુ ભોગી ! આદિ અનાદિનાં વૈર-બસ ચાલ્યો જ.

રમા—(ચર્ચા જામી) અહાહાહા ! એક માબાપના બે પુત્ર. તેમાં એક સતસંગી બીજો કુછંદી !

રાગ—ભરું હરીનો—

અકળકળા દીઠી શ્રીહરી, અજબ આ સંસારજી;
માયાના ખેત્રો વિશ્વમાં, બાજી તું કરનારજી. અ. ૬.

એક વાંસની બે ટોપલી, એક માળીને ઘેરજી;
વિદ્યા ભરાયજ એકમાં, પુરોષોત્તમ ત્હારી પેરજી. અ. ૧

કુંભારે થડી બે હાંડીયો. વિધવિધ અન્ન રંધાયજી;
એક કસાઈના ઘર વિષે, માંસ ભેમાં બફાયજી. અ. ૨

એક સરિતાનું જળ અરે, મહા પ્રેમે પીવાયજી;
એજ જળેથી જાણીએ, મળ મુત્ર ધોવાયજી. અ. ૪

સત્યે સરસ્વતિ સ્હાય છે, રાજ્યાસન અપાયજી;
અસત્યથી એ સરસ્વતી, હાથે બેઠી સ્થપાયજી. અ. ૫

અન્ય વાણી હું શું વદું, અન્યની કહે શી વાતજી ?
આપ થયા બ્રહ્મ દેવતા, સ્હાય કીધી સાક્ષાતજી. અ. ૬

કોઠાર હુંટાવી દામાજીએ, કીધો વિભૂથી વિશ્વાસજી;
વેળા સાંધી આવ્યા નાથજી, ઘટઘટ તેનો છે વાસજી. અ. ૭

હે પ્રેમાંધ ! મ્હારી માયાને વળગી ત્હારા સંબંધીઓની

માયા અજગી કરે છે, તો મ્હારી માયા મિથ્યા માની જગનાયકની અદળરંગભરી માયાને મ્હાય તો કાયાનું કલ્યાણ કરી, ઇકાંતેર પેઢી સહીત સ્વર્ગે જાય.

દીગંબર—કેમ કાળા કર્મના ભોગી કમળાશંકર—કુળના કંકર ! અહિંથી જાય છે કે નહિં ? સતિ ગભરાતી નહિં.
(કાંધ દર્શાવી ચીંપીયો હગામે છે.)

કમળાશંકર—મ્હોટાભાઈ ! જાઉં છું. નમસ્કાર—નમસ્કાર તમને અને તમારા અમત્કારને ! યાદ રાખજો રમા ! અંતે તું મ્હારી નાર છું અને હું ત્હારો ભત્તાર છું. ચાલ્યો જાય છે, બાદ શીવશંકર દીગંબર રમા સાથે કંથડદાસ—આશ્રમે આવે છે.)

કંથડદાસ આશ્રમના શ્રેતાજનોને બોધ આપે છે, રમાનાં સ્વરૂપે આકર્ષણ કામાંધ કમળાશંકર યોગીવેષે સમય સાંધી દાખલ થઈ સદશુરનું જ્ઞાન શ્રવણ કરવા શાન્ત થઈ બેઠો. સર્વે થઈ સીધા ફરે ત્યારે રાહુ અવળોજ ફરે. અન્ય લોકની દ્રષ્ટિ ને ધ્યાન કંથડદાસમાં ! ત્યારે કમળાશંકરની નજર રમામાં ! રમાને જોતાંજ પાપીને આનંદનો ખાર રહ્યો નહિ.

કંથડદાસ— રાગ—ભજન કાઢી—

હાલો થઈ હુલ્યો રે, માયામાં ત્હારે મનડું મળે;
ફાટી ફરે ફુલ્યોરે, તેમાં રે ત્હારે કાંઈ ના બળે ડા. ધુ.
ધુર્ત થઈ ધન મેળવ્યું તો, પણ લક્ષ્મીની આશા;
પલકે ગયું બધું પુન્ય ન કીધું, લોક જુઓ છે તમાસા;
ભવ તો આખો ભુલ્યો રે, પરલબનું ત્હારે પાપ ભળે; ડા. ૧
મ્હારું માને મન તે કહે મારું, ત્હારાં તે કહે છે તારું;
સ્વાધીયો સંસારને સમજી, શોધ તે સુખનું ખારું;

ચિંતા કરે ચોકી રે, ડહાપણ અજાણું ના રે ટળે; ડા. ૨

કામ ક્રોધ ને મોહ લોકથી, તુચ્છ તૃષ્ણાનાં સંગી;
અભિમાને અથડાઈ મુવા છે, જાણી ન દુનીયા દોરંગી;

કૃષ્ણ વિના કાચું રે, સ્નેહિ ખાશે તું પોતે રળે; ડા. ૪

એકાંત ખેસી શાન્ત થઈ, હરિનું સ્મરણું ના કીધું;

અમૃતરસને તું શું તણ દે, ઝેર જો હળાહળ પીધું;

કરી લાલચેજ ભવાઈ રે, ખોળે ત્હારે નરક મળે; ડા. ૫

આવીને શો લાલ લીધો, ખોટાણો કર્યો છે વહેપાર;

સાધન સાધ્યા વિના મુખાં, વર્યો ક્યાં વહેમ વિચાર;

લાખની શાખ તહે ખોઈ રે, પરને નીચાવે શું વળે? ડા. ૬

તરૂણી તેજ એજ ખરે માની, માન્યો ખન સીકો મેલો;

નુર ગુમાયું ને બળ હાર્યો, અજ્યા નારથી સ્વર્ગ દેલો;

તોય લેતાં તેનો ફેડારે, કામની કહેતા અંગ ગળે; ડા. ૭

લક્ષ્યોરાશીનો ફરવો ફેરો, તેની ન રાખે કંઈ બીક;

કરડી નજર કૃપાળુએ કરી ત્યાં, કહે ઠીક થયું છે ઠીક;

અવધે તું તો મુઓરે, કર્યું તે સૌ અગ્નિમાંડી બળે; ડા. ૮

કંથડદાસે કાષ્ટની જરૂર હોવાથી જંગલમાં કાષ્ટ કાપવા

માટે આશ્રમમાંથી ગંગા, ચંપા, કેસર નામની ત્રણ બાઈઓ

સાથે રમાને મોકલી. કામી કમળાશંકર લાગ તપાસી પાછળ

ગયો, તેઓ જંગલમાં એકઠાં થયાં. હરામીએ કહ્યું, સદગુરૂ

ખોલાવે છે, પાણી ભર્યું છે, શેવકનું સીધું આવ્યું છે, ઝટ

રસોઈ કરી ઠાકોરણને લોગ ધરાવવો છે, માટે રમાને મોકલો.

ગુરૂની આજ્ઞાનુસારે રમા સંત જાણી અધર્મીની સાથે ગઈ, તેઓ

અધવચ આવ્યાં, એટલે દુષ્ટ ફરીને અજાણને અવળા માર્ગે લેઈ

અયો, વિકટ ઝાડી જોઈ રમા ચેતી ગઈ પણ વિશ્વાસથી ધીરજ ધારી ઉભીરહી. કમળાશંકરે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે લંપટ ઇચ્છા પ્રગટકરી.

કમળાશંકર—માળા ! તારા પ્રેમ પ્રાસ માટે આ પ્રેમી ઘણા વખતથી ઇચ્છા કરે છે, હવે તો ઇચ્છાએ હૃદયમાં ધર કરી વાસ કર્યો છે, સમજ ! એક વેળા બાલિંગનથી આનંદ આપ.

રમા—અરે યોગી ! આ શું બોલો છો ? યોગી સંસાર માર્ગે બ્રહ્મ થાય તે કેવો અનર્થ ?

કમળાશંકર—સત્ય સંહુણી ! એમાંજ છે તારો અર્થ. બહાલી હું યોગી નથી લોગી છું યોગ તારો ને લોગ પણ તારો.

રમા—મિથ્યા વદી પરમાત્માના ગુનહેંગાર થાઓ છો, તે યાદ કરો.

કમળાશંકર—વિરહાગ્નિથી બળતી બાળાને શાંત કરતાં કેણુ ગુનહેંગાર થાય છે ? તારો અજ્ઞાન ન્યાય છે !

રમા—સંત જે જ્ઞાનનું ધર છે તેમાં અજ્ઞાન અનીતિ ક્યાંથી બરાઈ પેઠી ? સતિ સચંદ્રિથી કૈયાનું, સિતાથી રાવણનું, કેવી રીતે મૃત્યુ થયું ? પરનારી નર્કની બારી છે. દુર થાઓ. (સ્વમત) કોઈ કપટી જણાય છે. (પ્રકાશ) આપ કોણુ છો ?

કમળાશંકર—આંખો છતાં અંધાઈ ! સુખસિંહનો ભાઈમંધ ના ઝોળાળ્યો હોય તો હવે ઝોળાળ !

રમા—અરરર ! જ્યાં જઈ છું ત્યાં દુર રાક્ષસોનાજ દરશન થાય છે, અકુસોસ !

કમળાશંકર—આટલું કરગરવા છતાં પ્રેમદા ક્યાં પડાય છે ?

રમા—ભાગ્યદીન ! ત્હારા વિચાર કદી પાર પડવાના નથી. હુમ્મતિ ! મ્હારામાં મોહી ત્હેં શું જોયું છે ?

કમળાશંકર—રૂપ જોયું રૂપાળી ! તેથીજ મન મોહ્યું છે.

રમા— રાગ—મ્હારા તનમાં મનમાં—

મ્હારા અંગના ઢંગમાં મોહી રહ્યો તું કંહારે કાયામાં શું જોયું ?
માંસ સ્પીરના પિંડને હાય, રૂપ ગણે એજ લ્હાય;
હાડ ને ચામમાં ચિત્તજ પ્રોયું, સુખ મમતે ત્હેં જોયું; મ્હા. ૧
બ્રહ્મજ્ઞાનિ કીધાં તપ અપાર, ભાન ભૂત્યાં દીડી નાર;
નારીથી ચળીને કર્મ વગોવ્યું, કાર્ય કરે તે જોયું; મ્હા. ૨
પ્રાણ વગરની જોશો આ કાય, કચ્છિ જો ત્હારી ધરાય;
ક—છવતાં તત્ત્વનું તત્ત્વ નિચોવ્યું, ચૈતન્યે મનહુ મોહ્યું; મ્હા. ૩

રમા—(સ્વગત) હા—છળની સાથે છળ લડાવ્યા સિવાય હુટકો નથી. (પ્રકાશ) અહાહાહા ! હું અધાપી સુધી તમારો દ્રઢ વિચાર જોતી હતી, ખરે સાચો ને શુદ્ધ પ્રેમ તમારો લાગે છે, આખરે તમે આકુળવ્યાકુળ થયા ત્યારેજ ખાત્રિ થઈ વાહ વાહ ! હવે જોલો—ક્યાં મળવાનો વિચાર રાખીશું ?

કમળાશંકર—આશ્રમમાં તો બનેજ નહિ, કોઈ અન્ય સ્થળે ચાલો.

રમા—કહો તો આજે આશ્રમમાં રહી કાલે રવાના થઈજો.

ક—કાલે નહિં આજેજ ! (સ્વગત) સુક્તિ કરી નારી જાય તો મહેનત નકામી જાય. (પ્રકાશ) અહિંથી પરભાર્યા જઈશું ?

રમા—પણ મ્હારે બે કામ બાકી છે, કહો તો કહું !

કમળાશંકર—બે તો શું ! ચાર કામ હશે તોય કરીશ.

રમા—એક કામ મ્હારે હાથે થશે—બીજું તમારે કરવું પડશે.

કમળાશંકર—ત્વરાથી કહે, એવાં શાં કામ છે ?

રમા—પહેલું મહારે આશ્રમમાંથી પોપટીયા રંગની સાડી લાવવાનું કામ, બીજું તમારા સાચા મેળાપની બાધાનું કામ.

કમળાશંકર—અહો ખ્યારી તું પણ ચતુરાઈની ચક જણાય છે તો ! ઝટ સાડી લેઈ આવ, હું અહિંજ ઉભો છું, પણ જોજો દિલસો આપી દગો દેતી હોંકે....!

રમા—અધિરા શું થાઓ છો ? વિશ્વાસ રાખો, એકવાર હા કહી તે કદી ના થતીજ નથી. (સ્વગત) હવે તો તેને સપડાવી સમય આવતાં સુધી, એકલા લાગ્યને સાથેલેઈ તીર્થયાત્રા કરું. (આશ્રમમાંથી સાડી લાવી કમળાશંકર સાથે ચાલી. માર્ગે શંકરનું દહેડું આવ્યું. પ્રકાશ) ખ્યારા ! આ શંકરનું દેવાલય ! ગામમાંથી પુજાપો લાવી યથાવિધિથી શંકરનું પુજન કરી મારી પ્રેમ-બાધા તમારા હાથેજ મુકી શકાશે.

કમળાશંકર નથમાંથી પુજાપો લાવી, શંકરનું દહેરામાં પુજન કરવા લાગ્યો, ન્યાં બરાબર પટકર્મમાં રોકાયો એટલે તરત રમા દ્વાર બંધ કરી તેને અંદર પુરી બહારની સાંકળ ચડાવી જંગલની ઘાડી ઝાડીમાં અલોપ થઈ ગઈ !

જ્ઞાન—ગ્રંથ.માળા

આ સર્વોત્તમ રસાલંકારી ગણપદાત્મક ન્યાયદર્શક પુસ્તકો દ્વારે, બોધક અને છવનનો ઉદ્ધાર કરવાવાળા સદ્ગુણજ્યોતિર્ભય લાવદર્શક ગ્રંથો દ્વારે અનુક્રમે લેખ છપાઈ બહાર પાડનાર—

લખો—આ પુસ્તકના રચનારને.

પ્રકરણ ૧૬ મું

વાઘ પવનવેગે ચંદ્રને લેઈ પાંચ સાત ગાઉ આવી તૃપાની પીડાથી એક રમણીય સરોવરે ફુંવરને સુકી જળ પીવા લાગ્યો, તરતજ દીપસિંહ કારમી ગર્જના કરતો દોડી આવ્યો. વાઘને જોતાંજ ક્ષત્રિતન બાણ ચડાવી મારવા તૈયાર થયો, પણ છ જો ચંદ્ર ધનુષ છોડી વાઘને મારી, લાઈને ઉપાડી ખેળે મુવારી સરોવરનું જળ છાંટી શુદ્ધિમાં લાવે છે; તેટલામાં તેઓનાં માતા પિતા આવે છે. દીપસિંહની બહાદુરી ને શુરાતનના વખાણ કરતાં બન્ને પુત્રો લેઈ તેઓ પંથ કાપે જાય છે, સંકટો ખમી ડુંગરો ચઢે છે ઉતરે છે, વનમાં ખરી પડેલાં ફળફળાદિ ખાઈ લુપ્તા, તૃષા વેઠી એકવીસ દિવસ વીતાવી દીધા છે. એક રણિયામણી રાત્રે આકાશે ચંદ્ર ખીલી રહ્યો છે, હુખ વેળાએ કુદરતી જગતના રંગને જોઈ ત્રણે આનંદ પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યાં છે. દીપસિંહનો હાલ તૃષાથી ઠંઠ સુકાયો છે, ચંદ્ર શિનળને સુખકર છે તેથી હુખીજનને દિલાસો મળે છે. માતા પિતાની પાસે જળની માગણી કરે છે, હું પાળક! મ્હારે પીવાને જળ જોઈએ લાંબા ને તૃષા છીપાવો, રાજા કહે, ધૈર્ય ધર ભાઈ! જાઉં છું ને હાલ જળ લાવું છું. જો જો ખેતર દુર ફરી વળ્યો, નજીક ગાંભીર વડ દેખાયો તે ઉપર ચડી દ્રષ્ટિ લાંબાવી જોતાં ચંદ્રથી ચળકતું પાણી જણાયું; વળી વિધવિધ પશુ પાંખીઓનાં મધુર ઉચ્ચાર કાને શ્રવણ થયાં. આનંદ પામી આશા બાંધી વડથી ઉતરી વાવ ધારી તે તરફ

આદ્યો, પણ નીચે ઉતરતાંજ દિશા ભૂલ્યો, અન્ય માર્ગે ચઢી
 બે ગાઉ દુર નીકળી ગયો, વાવ નહિ મળતાં ચાર રસ્તા જોઈ
 અનેક તર્ક કરતો પ્રભુ વિશ્વાસે આદ્યો. સ્ત્રી પુત્રની લાગણીની
 અન્નરથી કહેતો, હે જગત્ત નિયંતા ! તું તેઓને હેરાન થવા
 દેશ નહિ. માયાળ ! ઓ વહાલી વનદેવી તું ગલરામણ !
 પુત્રની પીડા ને મ્હારો વિયોગ સહન કેમ થશે ? ચલતાં
 ચાલતાં એક ધર્મશાળા નજરે પડી. હે સર્વેશ્વર ! દીનદયાળ
 જોતા પાળક ! આ શી રચના ? હું ક્યાં આવીયો ? પ્રાતઃકાળ
 થતાં કોઈ વૃદ્ધ માણસ મળ્યો તેને પુછ્યું, કાકા આ ધર્મશાળા
 ક્યાંની કહેવાય છે ? વળી આ પાસે કીયું નથ છે ? તે વૃદ્ધ કહે,
 ભાઈ ! આ દિલ્હીની ધર્મશાળા અને આ પાસે દિલ્હી શહેર
 છે. સુર્યસિંહ સંતોષ ધરી ધર્મશાળામાં દાખલ થયો.

પતિ પુત્ર સુર્યસિંહની રાહ જોતાં કષ્ટભરણ કરે છે
 દીપસિંહનો તૃપાએ પ્રાણ આકુળવ્યાકુળ થયો છે. વનદેવી શું
 કરે ? ક્યાંથી જળ લાવી પાવ ? ઘણો વખત થયો પતિ નહિ
 આવવાથી પુત્રોને લેઈ ખેડસુક્ત થઈ ઉડી આવી એટલામાં
 સાનેથી દવ સળગતો આવ્યો, ચારે દિશા ઘેરાળી ! સતિ પરમાત્માની
 કૃપાએ પતિવ્રતા ધર્મથી દગની પેટી પાર જ્યાં પામી, પરંતુ
 બાળકો ડરી પાછળજ રહી ગયાં. આ નવું દુઃખ !

વચ્ચે અગ્નિ છે, એક બાવુ માતુ અને બીજી બાવુ
 બાળકો ટાળવળે છે. સતિ બાળકો બચાવવા અગ્નિમાં ફરી પડવા
 તૈયાર થઈ ને ક્રોધાવિષ્ઠ થઈ જોતી, જો પતિવ્રત એ જન્મમાં
 અદ્ભુત તેજ હો તો-હો અગ્નિ ! ગહારા બાળકોને મથાવવા માર્ગે
 આપશે ! અત્કાર થયો, બાળકોને હિંમત આવી, માને મળવા

તત્પર થયાં, અગ્નિએ માર્ગ આપ્યો, બાળકો સહિસલામત
બહાલી માને લેટયાં !

થોડીવારે તેઓ પ્રભાતે દિલ્હીની ધર્મશાળામાં આવી
સુર્યસિંહને મળ્યાં. અથ ઇતિ વીતક વાર્તા નિવેદન કરી. રાજ્યએ
શહેરમાંથી જળ, કુળાદિ મેવો લાવી આપ્યાં, તેઓ ક્રુધા મટાડી
નિંદ્રાવશ થયા. સુર્યસિંહ ને વનદેવી મહેનત કરી જંગલમાંથી
કાષ્ટતા ભાગ લાવી વેચી સંપત્તી દુઃખના દહાડા નિભાવી ગુજરાન
ચલાવવા લાગ્યાં. બાળકો તમેશાં ગાયો ચરાવતા તે પ્રમાણે એક
સમયે ગાયો ચરાવવા ગયેલા ચંદ્ર-દીપસિંહને ગાયો નાશી
જવાની જરા ઓડું થયું, સંધ્યાકાળ સુધી વાટ બેઠ બેઠેલા માતા
પિતા બાળકોને બેઠ દોડી ગૃહસ્થાઇનો પ્રેમ ગરીબાઈમાં દર્શાવી
તેમને ઉચકી છાતી સાથે દાળી કહેના લાગ્યાં, બાઈ રસોઈ તૈયાર
છે, હમે હજુ નથી જમ્યાં, ચાલો જમી દ્યો ! પવિત્ર પુદ્ધિનાં
પુત્રો બોલ્યાં, અરે તમે ક્યારે લોજન કરશો ? વનદેવી કહે, હમે
તમારી સાથેજ જમીશું. બાળકોને ગને પતિને રોટલાને શાક
પીરસે છે, તેઓ સમગ્રું ખાઈ હાથ મ્હોં ધોઈ ઉઠા ધાય છે
સનિએ પોતાને માટે જરાએ નહિં વધવાથી સંતોષ માન્યો.
સુર્યસિંહ કહે, પ્રિયા ! હવે તું જમી લે. વનદેવી બોલી, પ્રાણુ !
આજે મને ચેન નથી, હું લોજન નહિ કરું. સુર્યસિંહ કાંઈ
નથી વધ્યું બાળી કહે, આઠા ! સમય-સમય-સમય ! તારી
બલિહારી છે !

રાગ—બિહાગ

કુદરતની ગતિ ન્યારી-સમયની બલિહારી છે !

ઘટમાળ ગતિ લે ધારી-સમયની સુચી બારી છે,

કુ. કુ.

પલમાં રાય પલટેજ રંકમાં, રંક પલકમાં રાજ ઢંગમાં;
 અકળકળા છે અપાર-અનુપમ ખ્યારી છે, સ. ૧
 કોણુ પાર પામ્યું લવજળથી, કુદરત ગતિ જાણે કો કળથી;
 બળથી ન પામે પાર-ખુબી અતિ ભારી છે, સ. ૨
 દાઢ હસે ને કોઈ રટે છે, જાણે અજાણે પાપ કરે છે;
 ન્યાય સકળ મળનાર-વિઘ્નની અહિં સ્વારી છે, સ. ૩
 સૂર્ય-બળે મેદાન ફેરે છે, જમીન સિંધુનું રૂપ ધરે છે;
 સૂર્યને કો જડનાર-રીત (કહો) શું ધારી છે ? સ. ૪
 નટરૂપ ધરીને જગ નચવે છે, આનંદદાતા ઘણું રીઝવે છે;
 જોખ્યો નથી જડનાર-આખપર અંધારી છે ! સ. ૫
 તપ કરી સંત પ્રભુ જોળે છે, જગ નાયકની શોષ કરે છે;
 શાસ્ત્ર નામ સ્મરનાર-મર્યાદા બુદ્ધિ હારી છે, સ. ૬
 શોધો શોધો વિનૂને શોધો, સાર વગરના રગડા શોધો;
 શોધે કંઈ જડનાર-કાળની તૈયારી છે ! સ. ૭

વનદેવી—પતિ ! ભાવિપદાર્થ બળવાન છે. આ સંઘર્ષ સંકટનું સહન શાને માટે ? ફક્ત એક સત્ય માટે ! જે થશે તે સહન કરીશ. કલ્યાણીનું તો શું પણ સ્વર્ગનું રાજ કેમ ન જાય ? તમે છત્રસિંહ સાથે લડતાં હાથ ઉઠાવ્યો હોત તો અનેક પ્રાણીના પ્રાણ જાત, તેઓની સ્ત્રીઓ રંડાઈ આપણાથી અધીક દુઃખને પાત્ર થાત. આથી વિશેષ કષ્ટ પડે તો શું ? પતિનાં સુખે સુખી ને દુઃખે દુઃખી રહેવું એજ સતિનો ધર્મ છે. પતિનો બોલ જાણીને તો શું ? અજાણે ઉથાપનાર સ્ત્રી નકાંધીન થઈ સંકટે રીખાય છે, તેને સદગુણો છતાં સતિ નહિં પણ કુલટા સમજવી.

સુર્યસિંહ—ધન્ય છે ત્હારાં નિર્મળ વચનને ! પેટ બહાલું નહિં કરતાં પતિ પુત્રોને જમાડી સંતોષ માનનારી ત્હારા કૃત્ય હૃદયને અસર કરે છે. હિંદુસ્તાનમાં ત્હારા જેવી સ્ત્રીઓ ભાગ્યેજ મળશે !

ચંદ્ર—હે માતા પિતા ! તમે ઉત્તમ સુખ, શુભ ન જ્ઞાનનું જ્ઞાન આપનારા પુજ્યમાન છો.

દીપસિંહ—હે પિતાજી ! ક્ષત્રિ વિર્ય, ધૈર્ય ધારી, સંકટને માન આપી પરમાર્થમાં પહેલ કરશેજ. હે જનુની—જન્મદાતા હમે ત્હારા ઉદરથી ઉત્પન્ન થઈ ત્હારાં શુરા પયનું પાન કરી, આ મિથ્યા જગતમાં અનેક અમત્કારો પ્રસારી નામ અમર કરીશું.

વનદેવી—સત્ય છે, પ્રાણેશ્વર ! સુખની કીંમત દુઃખ પડે ત્યારેજ માય છે, દુઃખની કીંમત સુખ પડે ત્યારેજ થાય છે. (રાત્રિએ તેઓ નિંદ્રાવશ થયા.)

બીજે દિવસે પ્રભાતે ઉઠી બાળકો જમી ગાયો ચરાવા ચાલ્યાં, રાજા રાણી ભારે લેવા જંગલમાં કુહાડી લેઈ ગયાં. મધ્યાન્હે લાકડાનો ભારો લેઈ મુકામે આવ્યાં. વનદેવીએ ભારો વેચવા જવા હઠ કરી, પરાણે સુર્યસિંહને તરછોડી પોતાના પતિ પ્રેમના જુરસે ભારો વેચવા ચાલી ગઈ. સતિ દિલ્હીના દરવાજા પાસે એક સોદાગરના મહેલ આગળ આવી, પોતાના મધુરકંઠે બોલી ભારો વેચે છે.

રાગ—ભાઠ

હું વેચુ છું વેચુ છું વેચુ છું કોઈ કાષ્ટની ભારી લ્યો;
ભારી ભારી લેઈ દામને દો ! હાં....(૨) કો. ધુ.
મુકા અમુલા કાષ્ટ છે રે, એમાં કંઈ ના કચાશ;

ખંતે ખરીદો નગજનો આ, લાવી છું આજે એ આશ; કો. ૧

કાષ્ઠવડે ભોજન ખતે, પ્રિતે જમે નર નાર;
વેચતી નારીના કાષ્ઠની ક્ષમિત, આપો ખુશી ધરનાર; કો. ૨

સોદાગર—અહોહોહો ! શું સુંદર સ્વર ? મનહરણી કોણ
હશે ? મને જમીત કર્યો, ધંધાનો વિચાર ભુલ્યો. (નોકર સાથે
પોતાની હાલત ઝાંખામાં બોલાવી.)

સિપાઈ—અરે હે કઠીયારણ ! આવ હમારા શેઠ તને
બોલાવે છે.

વનદેવી—ભાઈ ત્હારા શેઠ ક્યાં છે ?

સિપાઈ—ઓ પેન્ના બેકા, ત્હારી બધી કાઠી રાખશે.
(સિપાઈ સાથે વનદેવી સોદાગર સન્મુખ જઈ ઉભી.)

સોદાગર—(સ્વગત) શું રચીક રૂપ ? મુખાકૃતિથી તો
કોઈ રાજકન્યા માલમ પડે છે. હવે સુધી અન્ય આવી સ્વરૂપા
મહેં જોઈ નથી. મહારો સંબંધ આ ત્રિતદણીથી જોડાય તો
મહા આનંદકારી લાગે જાય ! (કુદ્રષ્ટિથી જોઈ-પ્રકાશ) કઠીયારણ
તું કઠીયારણ નથી. કોણ છે રે ? નામ શું ? ક્યાં રહે છે રે !
બૃહસ્થામના લક્ષણ ત્હારી હાલતની ગરીબાઈમાં જણાય છે, તેનું
કંઈ શું કારણ ?

વનદેવી—ભાઈ ! કર્મયોગે સુખ-દુઃખ પ્રાણીને સકલ
કરવા પડે છે. તપ, ભક્તિ, પુન્ય-દાન, સંત-સેવા એમાંનું કાંઈ
નહિ મહેં કર્યું હોય ! તેથીજ દુઃખમાં પીડાઉં છું. મહાર નામ
દામ જાણવાની આપને શી જરૂર છે ? બારી જોઈએ તો દ્યો-
નહિં તો રજા આપો ! હું નકામી ખોટી થાઉં તેના કરતાં બીજો
બારી વેચી પેટપુરતા દામ મેળવી ઝટ મુકામે જાઉં.

સોદાગર—ત્હારી ભારી મહેં રાખી લીધી! ભાગ્ય ઉધડ્યાં, નચિંત થા—કઠીયારણ! સારું થયું અહિં આવી! ત્હારે ભારી વેચવાની શી જરૂર છે? ત્હારો મધુર સ્વર ભારી વેચવા યોગ્ય નથી, આ અનુપમ કાયા કોઈ રાજવંશીને લાયક છે. હુઃખ દુર કર, સુખની ઇચ્છા ધર! (નીચ વેણ શ્રવણ કરી સતિએ આલવા માંડયું. સોદાગરના હુકમથી સિપાઈ સતિને પકડી લાગ્યો.)

વનદેવી—હિરાન થઈશ, મને જવાહે!

સોદાગર—ગયો અવસર હાથ આવતો નથી, માટે કેમ જવા દેઉં? પલાયન ક્યાં થાય છે?

વનદેવી—સમય ને અવસર સત્કર્મ માટે છે, કુકર્મને માટે નથી. કુકર્મ અવસરને નષ્ટ કરે છે, સત્કર્મ અવસરને ઉત્તમતા અર્પી ભવિષ્ય સુધારે છે.

હવે સોદાગર સુકામ ઉપાડી સતિને રથમાં નાંખી પોતાને દેશ આલ્યો. વનદેવીનાં રૂદ્ધનથી નદીનાં નીર સ્તંભી ગયાં, પશુ પંખી વિલાપ કરતા; પતિ પુત્રોના વિયોગે સતિએ દુર્બળતા ધારી સુંદરતા મેલી. પાપીએ સાથેના નોકરો સહીત રસ્તામાં આવતા એક મનોરંજક સરોવરપર સુકામ કર્યો. નીચબુદ્ધિનાં અત્યથી બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય છે, તેથી સોદાગરનું અન્ન-જળ કાંઈ ગ્રહણ કર્યું નહિં. ક્રુધા તૃષ્ણાએ પીડાતી બોલી, હું અમાગી! પતિ પુત્રો વિના સંતોષ શું રાખું?

સોદાગર— રાગ—શું નરવર વસંત—

અહો! થનન થનન લોળી રીસ કાં કરે?

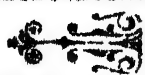
અલી રીસ કાં કરે, મને હાળી શું કરે? અ. ધુ.

આપું રૂડી શાહ્યખી, મ્હોટાં મનહર મ્હેલ;
 ખાગ બગીચે ફેરવું, લે પટરાણીની સ્હેલ;
 બહાલી તહારા વિના બન્યો કેવળ હું ખુલાવરો;
 પ્રીતિ ભૂખ્યાનું માન શાને તું હરે? અ. ૧

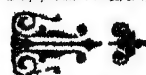
વ.— સોદાગર શાણા બની, સતિ સતાવે શુદ્ધ;
 બ્રથ કરે પરનારીને, બળી રહી છે બુદ્ધ;
 દેઉં હું શ્રાપ અતિ દ્રઘ, ભસ્મ બને મ્હેલોરે;
 મડો કષ્ટ થાઓ અકાળે મ્હોત, પાપ પંથ સ્હેલોરે;
 ક્રોધાતુર શીદ થાય છે, સત્ય વદું વિચાર;
 માને તો પાયે પડું, જોડી દે સંસાર;
 વ્યભિચારી હાલ તહારો કાળ શિર આવશે;
 હજી પણ ન્યાયનો વિચાર ના કરે, અ. ૨

સતિના શ્રાપથી તાંબુ સળગ્યા, કેટલાક નોકર અગ્નિમાં
 બળી મરણ પામ્યાં. સોદાગર દાઝ્યો ને નાઠો, તે વનમાં રખડી
 ભુખ તરસથી દુઃખી થઈ, અન્ન-દાંતને વૈર પ્રગટયાથી અથડાતો
 ટીચાતો કાળને વશ થયો. સતિ પોતાના સ્વરૂપને ધિક્કારતી
 પંથે પડી, બળ્યું આ મ્હાઈ રાજ-તેજ ને રૂપ! નસીબના
 ચક્કરે ચઢી-હાય દૈવ !

હંસરાજ ભાગ ૧, ૨ મહાત્માઓના અગમ્ય ચારિત્ર્ય
 પ્રગટ કરનાર ‘જ્ઞાન ગ્રંથમાલા’નો પહેલો ને બીજો ગ્રંથ.
 લખો—લેખક ભગવાનદાસ લોગીલાલ મોદી.
 ઠે. જમાલપુર ચકલા—અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧૭ મું

રમણ જાદુગરના મહેલે આસપાસ અગ્નિના થતા લડકાને જાળાઓ મુછાંચત થયો છે, તે એકાએક ઝમકી જાયો. જાદુગર આવતો ત્યારે માયાવી પ્રકાર કરતો. જાળાઓ, રાક્ષસો વિગેરે મનુષ્યો જાગૃત થયાં, બેઠેલાં ઢળી પડ્યાં, ઉભેલાં પડી ગયાં, સુતેલાં જાગ્યાં, સર્વેએ જાણ્યું જાદુગર આવે છે. રમણે વિચાર્યું પરમાત્મા બચાવવાને પ્રથમથીજ માર્ગે દોરે છે, છતાં ગાફલ રહીશ તો મૃત્યુ થશે. હસ્ત પ્રસારી લડકા જહાર નીકળવા તત્પર થયો, જાદુમણે જાળાઓ મુખદ્વારા પેશી તેને કુદાવ્યો, હવામાં ઉડી રમણ મહેલના ક્ષાત માળે ચડ્યો, ત્યાં જોયું તો સુવર્ણ જાળક ઉપર સુવર્ણ મંડપ દીઠો; તે સ્વર્ગ મૃત્યુ, પાતાળની શોભા દર્શાવતો હતો. મંડપમાં એક તરફ નર્ક-કુંડ હાડ, આમ, માંસાદિ દુર્ગંધથી ભરેલો ને બીજી તરફ અમૃત-કુંડ સુગંધ, સુમારના આવતો દીઠો, રમણની નજર સુશોભીત ઝરીયાનની સાડી ઓઢેલી એક યુવાન જાળાપર પડી, તે હિંચકે હિંચતી દર્શાઈ. સ્વરૂપ ને કાન્તિ જોઈ મોહ પ્રગટ્યો. જાળાના અંકે જાળકથી વૃદ્ધ સુધીના મનુષ્યાવતાર, જનાવર, પંખી વિગેરે જીવ હતાં, તેઓ તે જાળાના અમત્કારનો આનંદ માનતા હતા. પાછળ દ્રષ્ટિ કરતાં અન્ય ચાર સફેદ વસ્ત્ર પરિધાન કરેલી જાળાઓ દીઠી ! તેના હાથમાં ચાર અમુલ્ય ચીજો હતી. રમણને એથી આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. હિંચકે હિંચતી જાળાએ રમણને માર્મિક દ્રષ્ટે જોયો.

મુખ મનોભાવને નિહાળી રમણ આશ્ચર્યચક્રીત બનેલો વિચારના
 વમળે ચક્રીયો ખાય છે. શું પ્રિય રમા તો નહિં ? આ કંઈ
 બલનો પ્રેમ ? શું સમજું ? પિતા પતિ ને પુત્રના રૂપાંતર બાવે
 દરેકને રમાડનારી આ શું મ્હારી રમાદેવી હોય ? મનાતું નથી,
 પણ જણાય છે કંઈ આ જગત્ દ્રષ્ટા ઈશ્વરના આયાપત્નિ રમાદેવી
 છે ! આ સંસ્કાર લેહથી લલે ગમે તે હો પરંતુ તેના પનારે
 પડી સ્વપ્ન માનનાર અજાત જીવને ગુણભય રસ્તો દેખાડનાર એક
 અદ્વિતીય સર્વોચ્ચ સિવાય કોઈ નથી ! સંસાર યથાર્થ છે કે
 વૃથા ? દ્રષ્ટે દેખાય છે તે તૂત છે, ફક્ત આનંદ-કર્માર્થે ઈષ્ટની
 અદ્વિતીય છે, બંદુમે વળગી પાછળ ભામનાર ને મ્હારું ત્હારું
 સમજનાર પંચભુતના આશક બૂત છે ! તો આ અગમ્ય પંથે
 મને ઘણો ભય લાગે છે. રમણે નેત્ર મીંચી ગર્જના કરી, માયા
 મયા ! દ્રષ્ટિથી દુર થાઓ હું અસ્પૃશ્ય પાર પામવા અશક્ત
 છું. આ ધ્વનિથી તે બાળા અદ્રશ્ય થઈ પોતે ક્યાં ઉભો છે ને
 નેત્ર ઉઘાડી જોયાથી ભાન બુલ્યો, પણ સન્મુખ ચારે બાળા
 તરુની ચાર રીતે આપવા તત્પર થઈ, બંધી કંઈ આશ્રય
 મળ્યો માની તેણે હિંમતથી મન દ્રઢ કર્યું. ચારે બાળા બેસી,
 હે શુરવીર પુત્ર ! હમે પ્રસન્ન છીએ, આ ચાર વસ્તુ લેઈ કૃતાર્થ
 આ ! ત્હારો જય થાઓ. સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળે જ્યાં તું શક્તિવાન
 થાઓ. લક્ષ્યોનાશીનો ફેરો ટળો, અંતે અમર થઈ જાની થાઓ.
 આશિર્વાચન મળણ કરી પોતાની મનઃમના પુર્ણ થયાના સ્વાર્થે
 ચાર વસ્તુ મેળવવા નિશ્ચય થયો. નીચી નજરે ત્રણ પગલાં ભરતા
 નીચે પાતાળ, ઉભો છે તે મૃત્યુ ને ઉંચે સ્વર્ગ જોયું. વિષ્ણુ ને
 મુસ્કેલી ઉભી થઈ. રમણ ચિત્રમય મહેલ જોઈ કહે, શ્રીહરિની

અંકજકળા ન્યારી છે ! વિશ્વાસુના વિશ્વાસ તુટે છે, નિશ્ચયીના નિશ્ચય છુટે છે, ભક્તિમાં ભંગાણુ પડે છે; છતાં પ્રાજ્ઞ વીર તે જાદુમરની મુલાકાતે થરથરી ન જનાર કોઈ વિરલાજ હશે. આખરે હિંચકે હિંચતી બાળાએ સ્વરૂપ પ્રકાશ્યું ! તેમાં અંબાઈ પોતે અમુલ્ય અવસર ગુમાવ્યો સમજી તેના ચમત્કાર જાણી તત્કાળ મળે હોભાઈ, મિથ્યા માયાવી તેનું પદ પામવા ઇચ્છા કરી છે; કપટખુનામરકીએ તેનું દિલ ઉરકેરાઈ ગયું છે, તેવામાં અંત્રિયેથી એક તલવાર અગ્નિનક પડે છે. પુર્વનાં પુન્ય તેટલી જ સારી મનિ હોય છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન બળ, કામ આવે છે. રમણે કામદેવીની પત્નિ રતિ તુલ રૂપાળી બાળાનું શિરછેદન કરવા નિશ્ચય આદર્યો. ક્રોધાવેશે બાળાએ સજ્જ થઈ જોરથી રમણને એક લાત મારી, તે બિચારો નીચે ચોકમાં પછડાયો; તરત પ્રથમ પગથાંયે સફેદ વસ્ત્રી મળેલ બાળા આવી તેને ઉપાડી અધોર જંગલમાં નાંઠી, અને એક ઉંચા ખડાડપર લેઈ ગઈ. ત્યાં દોરેં ને આસપાસ પત્થરનો કંઠેરો હતો. કુળાદિ મેવાનાં વૃદ્ધોથી તેમ મીઠા જળનાં ઝરણોથી ખડાક રળિયામણા હતા, તેમાંથી સરસ્વતિ સરિતા નીકળી ઉત્તમ ગુણથી શોભાની વૃદ્ધિ કરે છે, એવાં સુંખાગૃહી ખડાડને શિખરે રમણને મુકી સફેદવસ્ત્રી બાળા જાદુઈ-મહેલમાં દાખલ થઈ. હિંચકે હિંચતી બાળાના ચમત્કારોના લાયથી ગચરાએલ બાળક પોતાની સ્થિતિના ઉદ્ધારો કાઢતો નેત્ર મીંચી ધણિધરનું ધ્યાન ધરે છે ! ખૂંટીતાં ખૂંટીતાં નયન ઉઘાડી જોયું તો પોતાને એક ઉંચા ખડાડપર પત્થરના કોટ વચ્ચે દહેરા નજીક જોયો; વળી તેને ખડાડપરથી ઉતરવાનો રસ્તો નથી એમ જણાયું, દહેરામાં જઈ જુઓ છે તો મુર્તિ મળે નહિ. હિંચકે હિંચતી બાળાના

હુમલાથી તેનું લાન ખર્ચું છે. ગાડો મધ ઘુમતો ગભરાઈ પુર્ણ
 બેભાન સ્થિતિથી પૃથ્વિપર પછડાયો. ‘એને પરમાત્મા ઉગારે છે
 તેને કાણુ મારે છે ?’ એક ખેતરવા દુરથી એક મહાત્મા દોડી
 આવ્યા ! નિસ્સધાર નિહાળી અસ્વસ્થ બાળકને ઉચકી પોતાની
 પરમકુટીકાએ લેઈ ગયા. પરમકુટીકા (વાંસકટીની વૃક્ષ-પત્રે છાએલી
 ઝુંપડી) ખડાડની પોલાણમાં એક ગુફા વિષે હતી. ઝુંપડીની એક
 તરફ મોટું ભોંયર હતું ને બીજી તરફ રણિયામણો ન્હાનો બાગ
 ખીલી રહ્યો હતો. શાંત સ્થળે રમણને રાખી મહાત્માએ શુદ્ધિમાં
 લાવી છ માસ ઉત્તમ જ્ઞાન ‘આપ્યું’ ને વેદનું લાન કરાવ્યું.
 યોગાભ્યાસે તેનું ચિત્ત ખેંચાયાથી તેમાં પણ પ્રવીણ કર્યો
 ચતુર રમણને પ્રથમનો બ્રહ્મચાર્ય આશ્રમ પજાવ્યો. ગૃહસ્થાશ્રમની
 વેળા થઈ એટલે મહાત્માને ચિંતા થઈ ! રમણનું અથ ઇતિ
 જીવન-ચરિત્ર બાણી વિચાર્યું, હવે રમા-રમણનો મેળાપ કરવો
 યોગ્ય છે. સમાધિસ્ત થઈ તપાસ્યું. રમા અઘોરવનમાં દુઃખદ
 સ્થિતિમાં ચાલી બીજી છે. રમણે પોતાની બહાલી વિયોગી રમાની
 લાગણી દર્શાવી !

રમણ—કૃપાનાથ ! રમા ક્યારે મળશે ?

મહાત્મા—ભાઈ ! હાલ નહિં મળે. ધૈર્યતા કાર્યનો
 પાયો મજબુત કરે છે.

રમણ—કઈ દિશામાં જાઉં તો મળશે અને કેરો સફળ
 થશે ? હું રજા લેઉં છું, મને રજા આપો, ધૈર્ય નહિં ધરાય,
 રમા વિના નહિ રહેવાય !

મહાત્મા—માયામાં મળેલા પ્રાણી ! તું રજા લેઈને

ક્યાં જઈશ ? મનનો વેગ વિશેષ માયાલિપ્ત કરશે !

રમણ—મહારી રમાને શોધવા ! પત્નિવૃત્તના ભાગ્યેદયે ભેટતાં માયા અવિકારી નથી ગણાતી ?

મહાત્મા—શું તહારી રમાને ? સ્થુલ શરીરનો ભાવ જીવાત્માને આજ ઉપયોગે દોરે છે, તે સર્વત્રમાં જાહેર છે.

રમણ—ગુરુ ! ઉપયોગ સત્ય છે, રમા નામનોજ યોગ ! જ્યાં સુધી બન્નેનો દેહમાં પ્રાણ રમે છે ત્યાં સુધી અરસપરસ સગાઈનો સંબંધ ટકે છે.

મહાત્મા—અજ્ઞાનીયો માયાનાં અફલુત ચરિત્ર આગળ શું કરી શકવાના છે ? હે રમકડાડપ શિષ્ય રમણ ! દેહ તહારો નથી તો રમા ક્યાંથી ?

રમણ—દેહ આપણો નથી, પણ મન તરંગ ને કર્મ દેહને વળગેલાં છે, પ્રાણી મૃત્યુ પછી વાસના તેવોજ દેહ પામે છે, કર્મ તેવાંજ સુખ-દુઃખ મળે છે. પ્રેમ હૃદયને પુરપાટ ઉત્તેજન આપી થનક થનક નચાવે છે, જીવ મનરંજન રમાને ભેટવા સ્થાય છે, દ્રષ્ટે જોયાથી મોહ પ્રગટે છે, મોહ મનને પ્રેરે છે, મન કાયાને કાર્યમાં વધારે છે. યોગેશ્વર ! રમાપર મન દોડધું ધસે છે, પણ હું રમાને દેખતો નથી.

મહાત્મા—અત્યારે ક્યાં તું જુએ છે કે મોહ ઉત્પન્ન થાય છે ? અદ્રશ્ય વસ્તુનો મોહ એ પણ માયાજ છે.

રમણ—પ્રથમ રમાને જહસંસારે જોઈ હતી, મહેં તેને મોહથી જહિણી, અર્ધાંશા, પત્નિ, પ્રિયા, નારી ને કુળવધુ માની છે ! તેથીજ એ મનોહરને દેખીશ ત્યારેજ શાંતિ થશે.

મહાત્મા—રમા રમા શું કરે છે ? તેને તું ક્યાંથી દેખીશ ?

રમાણુ—ત્યારે શું પરમાત્માએ મહારી રમાને દ્રષ્ટિપટે કોઈ અગમ્ય કે અલક્ષ્ય સ્થળે સંતાડી છે? અરે હું નજરે નહિં નિહાળું ને તે મને સંપૂર્ણ જોઈ શકશે! એ અજ્ઞાન ન્યાય છે. હે યોગીરાજ! હું કોઈ મુસાફર કે પંથીને પુછીશ, ને આ સુનેત્રીથી જ એને ગીરખીશ! મહંતજી! એતો કહો—તે ક્યારે મળશે?

મહાત્મા—સત્ય સમજતો નથી, ખાલી બકવા કરે છે. જા—આજથી છ માસે ઉત્તર દિશામથી મળશે. રમાનું સ્મરણ કરે રમા નહિં મળે, રામનું સ્મરણ કરે રમા મળશે. માટે રામ ભજ-માયા તજ!

રમણુ—દયાળુ! માયા તજતી નથી, હું માયાને વશ અર્થાત્ હુણ્ધ તેમાં નહિં થાઉં. રામ ભજે રમા મળશે, ત્યારે રમા ભજે રામ નહિં મળે?

મહાત્મા—રમા ભજ્યાથી રામ મળે! કારણ વસ્તુતઃ સ્મરણનું બળ નામ સ્મરણના યોગે એકત્ર સમજાય છે તોજ પ્રેમને નેમ સહેતો નથી. વાલ્મિકિ કૃષ્ણ અવળા નામે ‘મારા મારા’ એ મત્રોચ્ચારે તર્યા હતા. જેમણે આખી રામાયણ રચી. ભાવ તેવી ભક્તિ, વિચારો તેવાં કૃત્ય ને કૃણ. કોઈ રામ ભજેથી મોક્ષ પામ્યા, કોઈ અન્ય નામે ભવ તર્યા!

રમણુ—જ્યારે આપ કહો છો, રામ ભજેથી રામ મળે ત્યારે રમા ભજેથી રમા કેમ ન મળે?

મહાત્મા—પ્રમાણુ જોતાં પરમાત્માની શક્તિ અગમ્ય છે. ત્હારી રમાની તો શું! પણ ત્હારી ને મહારી, અન્ય સકળાની તેટલી શક્તિ નથી! રામ જગ કિર્તાર છે. તને, બીજાને, મને—ઘડનાર, જીવાડનાર, મારનાર, રમાડનાર, જમાડનાર ને ભમાડનાર

જમત પિતા તુલ છે. તે સઘળું જાણે છે—તેજ ત્હારી રમાને દર્શાવશે, માટે વિશ્વાસ રાખ.

રમણ—ધ્વિરેચ્છા ધ્વિરીકળા દેખાડે ! વિશ્વાસ કેમ રહે ? રામની ધ્વિચા કરું તો રામને મળું, રમાની ધ્વિચા કરું તો રમાને મળું ! વિચાર દ્રઢતા ને શક્તિ વિશેષ હોય તો પ્રેમાળ મન કાર્ય પુર્ણ કરે કે નહિં ? હે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમહંસ મહારાજજી ! શંકા દુર કરો, હું અલ્પજ્ઞાની આપના અગાધ મનોબળ આગળ અલ્પજ છું.

મહાત્મા—હે સદાચર્ણી શિષ્ય ! બેશક કાર્ય થાય. ધ્વિચાથીજ કાર્ય પુર્ણ થાય, પણ દ્રઢતા જોમચે; શુભેચ્છાથી મનમાં કેટલીક વસ્તુઓપર ભાવ થાય છે. ભાવ વધી જ્ઞાસાના રૂપમાં આવે છે; વસ્તુઓ જાણવાની, મેળવવાની, ભોગવવાની, તેની ખુબી ને વિલાસ સમજવાની મરજી થાય છે, તેને જ્ઞાસા કહે છે. જ્ઞાસા વધીને શોખનું રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. શોખ વધીને ટેવ પડે છે, ટેવના બળથી વસ્તુ વિના રહેવાતું નથી. ટેવ મજબૂત થઈ સ્વભાવના રૂપમાં મળે છે, ત્યારે વસ્તુ ખોતાનીજ મનાય છે. સ્વભાવ દ્રઢ થઈ જીવાત્માને અસર કરે છે. સંસ્કાર તથા વાસનાના રૂપમાં ચિત્તમાં, બુદ્ધિમાં, અહંકારમાં ખેંચી શરીર બદલાય છે, પણ વાસનાઓ રહી જાય છે. વાસના સંસ્કાર થઈ નસીબ બાંધે છે. માટે ખોટા વિચાર દુર કરી સારા વિચાર ધારણ કર. નિર્મળ મન રાખી નિરંતર નીતિનું સ્મરણ ધરી ન્યાયી થા ! ખોટી ચા ખરી, સારી ચા નઠારી, ધ્વિચા વધીને નસીબનાં રૂપમાં મળે છે, માટે અત્યારથી ચેત !

રમણ—સત્ય છે ! સઘળું જ્ઞાન ઉત્તમ ને સુખ દુઃખનો

ન્યાય દર્શાવનાર છે. મયાણ મહાત્મા! રમા હૃદયમાં વસી છે, રામને હૃદયમાં વસવાની તગા તો જોઈએ!

મહાત્મા—રમાને પણ કાઠ ને રામને હૃદયમાં ઉતાર. મન ગંચળ છે, તે એક કરતાં વિશેષ વસ્તુઓ પર એકીવખતે પ્રેમ રાખી શકે છે, ઇચ્છા નષ્ટ માની રામ રમણ કર તો પરમાત્મા દયા કરી સદગુણી રમાને એવાની અચળ સુખ આપશે. પ્રિય વસ્તુને દ્રષ્ટિએ રાખી આનંદ માનીએ છીએ, વધારે પ્રિયને ક્ષણવાર અળગી કરી માન નથી આપતા તો લાગણી નથી થતી. તેમ પરમાત્માને વધારે પ્રિય ગણી, રમાને પ્રિયતાના પ્રમાણે રાખીશ તો વાધો નહિં આવે. માયા સમજે તો ગુણકારી છે, નહિં તો બહુજ હુબકારી છે, માટે મહાત્માઓએ તેને હુબકારી ગણી છે. આ માન્યતા ચારે યુગમાં છે.

રમાણુ—સદગુરુ! જાનથી થયેલ અધિકારી આત્માને હુબ દીધાથી પરમત્મા હુબી થાય, તે શું અત્ય?

મહાત્મા—હા અત્ય છે!

રમાણુ—ત્યારે મને હવે શું રહત આવે! મહાત્મા ને મહારી ગમાને આત્મા હુબી થાય છે. ખનીન પરમાત્માને હુબ પડે છે, આત્મારૂપ પરમાત્મા દેજાન થાય છે. કૃપાણુ! પરમાત્મા ઇચ્છા પારપાત્રી અચળ સુખ આપશે, બન્નેનો લગ્ન સંબંધ શસ્ત્રાર્થે જોડાયો છે. માટે જો હું ઉમ્મરલાયક બાળાનો પતિ થઈ શોધી સુખ ના આપું તો પાપિષ્ઠ ગણાઈ નર્કનો અધિકારી થાઉં છું, હવે જરૂર જવા દો!

મહાત્મા—તને આટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું તે ત્વારી શુભકરણીનાંજ ફળ છે. તને સર્વ નીતિ-અનીતિનાં દર્શન થયાં છે, તેથી પ્રસન્ન થઈ હર્ષની સાથે હું આશિર્વાદ આપું છું કે

માને રમા મળશે-જા ત્હારું કલ્યાણ થશે! પણ કયું છે, 'લીખના પઢના ચાતુરી વેહ સખ બાના સ્વેદ, જે કરનેસે હરિ મીલે વેહ સખ હય સુરકેલ!' માટે પરમાત્માના પરમપદને પામવું મહણ છે. અત્યાર સુધી તને કુળ પ્રદ્યુમ્ન આશ્રમનું જ્ઞાન મળ્યું છે, હજુ બાકીના ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ ને સન્યસ્થ જે ત્રણ આશ્રમનું જ્ઞાન રહ્યું છે. રમા મળ્યા બાદ તેને લેઈ મહારી પારા આવડે જ જાદુગર તને નથી મળ્યો તે જાદુગરના દર્શન અપાવીશ, તેની ચલોછીક કચેરી ને ચમત્કારો શીખવી પરમાનંદરૂપ પ્રાપ્ત કરાવીશ. ઝૂં શાન્તઃ શાન્તઃ શાન્તઃ (ઝુપડીમાં જઈ મહાંત સગાધિસ્ત થયા.)

રમાણુ—ગુરુજી—જય જય! વંદન કરું છું—દંડવત, તથાન્તુ—તમારું વચન સત્ય હો! હું રમાને લેઈ ઝટ પાછો આ સ્થાને આવું છું. હરે રામ! (રમાને શોધતો જ્યાં કમળાશંકર શિવાલયમાં પુતાયો છે ત્યાં આવ્યો.)

કમળાશંકર—અરેરે—મહારી જીવનપ્રાણ રમા! જરા જોલ તો ખરી, મને તરછોડી ક્યાં ગઈ? બારણે ચાંકળ ચડાવી રંડા નાશી ગઈ. અરે કોઈ દ્વાર ઉઘાડો—દ્વાર ઉઘાડજો, હું પ્રેમી પ્રેમને બદલે આ જેવ પામ્યો છું! !

રમાણુ—અઝોહોહો! શંકર પ્રસન્ન થયા! જે કોઈ અન્ય અંદર હોય તો આ પુજન અજળ થયું, શંકરનું પુજન કરતાં પોતાનુંજ થયું! પણ રમા એ શું? રમાપતિ તો હુંજ છું. આ લેલી બનાવ બરાબર તપાસવો, કોણ છે અંદર?

કમળાશંકર—હે ભાઈ! જરા દ્વાર ઉઘાડજો, મને બહાર કાઢો. મહારી આશા વ્યથા જતાં મને આ કૃણ મળ્યું.

રમણ—લાવ જહાર કાઢી તેની ખીનાથી જાણીતો થાકે.
(સાંકળ ઉઘાડી દ્વાર ખુલ્લાં કરી કુકર્મીને જહાર કાઢ્યો,) બાઈ !
સાચું કહો, અંદર શાથી પુરાયા ? તમને કોણે પુર્યા ?

કમળાશંકર—હા....શ ! શું કરે ? શાણા આ બધી
મોહથી મોક્ષણ મંડાઈ ! મોહનીનું મોહ્યો જોઈ મોહું, હાથ
આવ્યું સોનાને જઢ્યે લોહું, હું હવે તેને ગાલવા ક્યાં દોહું ?
પરાણે પરાણે હાથ આવી, ત્યારે નાશી ગઈ થકાવી, મહારં માયું
દીધું પકાવી; મહેં ઘણી સમજાવી, પણ મહારી શીખ વીખ
સમાન માની હૃદયે ન લાવી. યૌવનવયથી છાકેલી બાળાનાં કર્મ
કાળા; સંગ કર્યાથી દીડા દુકાળા, ભુખાળા, તૃષાળા ! પરદારાની
પ્રીતિ માટે લટકીએ, તો અધવચ લટકીએ, એમાં શી નવાઈ
મહારા ભાઈ ! મળી ત્યારે કળી-છળી કહે છે, મહેં તમારો સાચો
પ્રેમ મળવાની બાધા રાખી છે-બાધા ! મહેં કહ્યું ચાલ મહારે
ઘેર, પડશે લહેર-બાધાને સાટે બેઠી બેઠી બાધાકર બાધા ! તેણે
શંકરનું પુજન કરવાની હઠ કરી, મહેં વિચાર્યું, હરિ....હરિ !
આ તો જય છે ફરી, તહેં ખરેખરી કળા ધરી ! આખરે અહિં
લાવી, એજ રંડા-જો હાથ આવે તો જરૂર મારું બેચાર ડંડા !
પુજનમાં હું રોકાયો ને સ્વાર્થ ગમાયો. તે સાંકળ વાસી નાસી
ગઈ, અરે કર્મ તને શર્મ નથી ?

રમણ—હા....હા ! સ્ત્રી-ચરિત્રનો પાર કોઈ પામ્યું નથી.
આ તો ભારે થઈ, તેનું નામ શું ? ક્યાં રહે છે ? જરા જણાવશો.

કમળાશંકર—તેનું નામ રમા ! ને તે ધારાનગરીની
હતી. ખુબસુરતીમાં છેક આડો આંક !

રમણ—(સ્વગત) કાળા કર્મનો કર્તા-તહારાથીજ અમે

બન્ને દુઃખી ને વિયોગી થયાં. અહાહાહા ! જેનો બેલી પરમાત્મા તેનો કદી દુઃખી થાય નહિં આત્મા ! શું રમાની આટલી બધી ચતુરાઈ ? ધન્ય છે—તેની નીતિ રીતિને, એ પતિવ્રત ધર્મની પ્રીતિને ! સત્ય સુલક્ષણ સ્ત્રી મિથ્યા જગત્ છતી .સ્વર્ગ સુખ આપનાર છે. હવે આ કામાંગી કમળાશંકર પ્રત્યે દ્રેષને ક્રોધ કરી વર્તન રાખવું અયોગ્ય છે, કારણ તે જ્ઞાનીને અદ્યતીત છે. કર્મ કરે તે ભરે ! સમદ્રષ્ટિએ રહી પુરૂષાર્થે પ્રિયાને મેળવી ધૈર્યતાથી ગુરૂવચને ગૃહસ્થાશ્રમ સુધારવો એજ સદ્ભાગ્ય ! ને મહાર્કે કાર્ય છે, તેનાં શિયળની રક્ષા કરનાર શ્રીજગનાયક બાણે છે. (પ્રકાશ) ત્યારે હવે શું ધાર્યું ?

કમળાશંકર—આટલી ન્હાની તરૂણવયમાં યોગ લેવાનું પ્રયોજન ? કાંઈ ગોટાળો સમજાય છે !

રમણ—સંસારની ઉપાધીઓ રહીત થઈ નિરંજનનો બાપ જાપી કૃતાર્થ થવા ! વૈરાગ્ય-વૃત્તિથી કૃષ્ણ પરમાત્માના ભક્તિ રહસ્ય જાણવા. (સ્વગત) આટલું થયાથી વ્યભિચારીની ઇચ્છાઓ બદલાઈ કે નહિં ? લાવ તપાસું. (પ્રકાશ) રમા તરફના વિચારોનું શું નિરાકરણ કર્યું ?

કમળાશંકર—અવર્ણનીય—હૃદયરંજની રમાને તો હું અંતરથી અજગી કેમ કરું ?

રમણ—(સ્વગત) વાહવા ! હજી પણ એજ ઉદ્દગાર ! કામાંધ ખચા ખાય રીખાય પસ્તાય તોય તલપ તેની તેજ ! મારે સમયસુચકતાએ એના મનને મળી સદાયણી કરી સુખંથ દર્શાવવો. (પ્રકાશ) ચાલો આવો છો ?

કમળાશંકર—ક્યાં લેઈ જશો ?

રમણુ—રમાને શોધીએ—હું પણ તેના પ્રેમ માટેજ આ દુઃખનો શિક્ષા થયો છું !

કમળાશંકર—હાહાહા ! (સ્વગત) ભાઈ પણ ભામાના ભામે ભમી ભટકાયા છે. વાહવા રમા....વાહ ! તહે પણ ત્હારી કામબળે કેટલાને લપટાવી અથડાવી ખરાબ કર્યા છે ? (પ્રકાશ) શા માટે નહિં આપું ? વિશેષે રીખાવું કેને સારું લાગે ? આલો. (બન્ને રમાની શોધાર્થે ઉત્તર દિશામાં પંથ કાપતા આવ્યા.)

—૨૨૫—

ક્યાં છે પત્તા ? ન્યાય દર્શન ! જ્ઞાન ગ્રંથ—માલા પ

સ્વયંજ્યોતિ-પ્રકાશ

અંધકાર હૃદયને એક અદ્વિતીય જ્ઞાન દેનાર !

પ્રહ્લાનંદને મેળવનાર !

સર્વોત્તમ રસાલંકારી ગદ્યપદ્યાત્મક ન્યાયદર્શક બોધક ને જીવનનો ઉદ્ધાર કરનાર, સદ્ગુણસાગર ! કંપતિ-ધર્મનો વિજય કેતૂ સ્વર્ગના શિખરે ફરકાવનાર ડિટેક્ટીવ ! મનુષ્યાદેહને આ અદ્ભુત સંસારમાં આશ્રમનું ભાન કરાવનાર ! વેદના લેહને પ્રકાશનાર—પ્રકાશ !

લેખક ભગવાનદાસ ભોગીલાલ મોદી.

ઠે. જમાતપુર ચકલા—અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૧: મું

રાજા સુર્યસિંહ દિલ્હીની ધર્મશાળામાં જન્મ્યો થયો, વનદેવીની રાત્રે જોઈ પેઠા છે, તેરલામાં ચંદ્ર દીપસિંહ ગયો ચરાવી ઉતારે આવ્યાં. માતાને નહિં જોયાથી પુછવા લાગ્યાં, અમારી માતૃશ્રી વનદેવી ક્યાં છે ?

સુર્યસિંહ—ભાઈ ! કાદનો ભારો પેચવા ગઈ છે, તે હવે નથી ગયો—માથુ આવશે.

ચંદ્ર દીપસિંહ —પિતાજી ! કહેલો કાંઈ—ક્યારે આવશે ?
હુધાશ્રી ૧૦ કાળેથી થી પ.

રાજા પુત્રને લેઈ ગંડીએગલી દેવળેવળ શોધતો પંથ દાખતો અગર જંગલમાં આવ્યો જાય છે, ભગવાન દીવાળીય ઝડીમાં આવ્યો. બાળકને જંગલમાં આવતો અંગીકાના સ્થાન નજીક આવેલા કેટલેક મહાદેવના ચોટલે પેસાડી વનદેવીની શોધાર્થે આસપાસના પર્વતની હારમાં સરસ્વતિ સસ્તાની ઉત્પત્તિ નિહાળતો આવ્યો, એક ઉંચા ખડાપર ચઢી દ્રષ્ટિ કરી ચાતરફ જોયું ! વનદેવી ક્યાંથી મળે ? નિરાશ થઈ ચંદ્ર દીપસિંહની સભાળ લેવા પાછો ફરી ઉતારે છે.

આ તરફ સરસ્વતિએ દેવીનું રૂપ પ્રકાશ્યું, જુઓ બાળકના સહભાગ્ય ! તરતજ સંસ્કૃતી મંમાયાનું કલેવર ખારી પોતાની ખેન ભેદકાળી સંગે અન્ય કેટલીક દેવીઓ લેઈ પધાર્યા. વન-વિહારાર્થે આવેલ શકિતઓનાં દર્શનથી રાજપુત્ર બન્ને આશ્ચર્યમાં

ડુબાઈ ગયાં ! જગદંબા અંબાએ ને સરસ્વતીએ ગરબાની શરૂઆત કરી, અહિં આ રમુજમાં બાળકો વનદેવીને લુલી ગયા !

સર્વેશ્વરીઓ— રાગ—અરે શુ માનવનો—

બનેલા જગતે જનના મન પલકમાં ગળી જશેરે,
મળેલા માયાના પુરણ છંદ ખલકમાં ટળી જશેરે;
પલકમાં ગળી જશેરે—જોબન તન ઢળી જશેરે ! બ. ધુ.
મામાપ જાણે મહોટા થાય આ.....માનમાં,
પણ વહી જાય છે જરૂર જીવ આ.....જાનમાં;
સમજે ના નાદાન ! (૨)

બ. ૧

જોતાં ખેલ આ સ્વયંજયોતિ રૂપ સંસારનો;
સમજાઈ રહે સત્સંગ અંગે રંગ બહેવારનો;
કળાનિધિ કળીયુગને પણ એક આજે આધારનો;
પ્રાણ પંચાત્મક પુરણ પરમેશ્વરના પ્યારનો !
બ્રમરનું ધરો ધ્યાન ! (૨)

બ. ૨

આ રંગમાં ભંગ ! રાજા મુર્યસિંહ આબ્યો—એટલામાં શક્તિઓ અલોપ !

બાળકો—

રાગ—સારંગ,

શી મનોહર ઠાંતી—એ મોહની ? !

રહે ન જરા બ્રાંતી—એ મોહની ! !

શી. એ. ધુ.

પ્રહ્લાએજ ઘડી હેઠ ઉતારી, જે નરમાં છે લાયક ચિતારી;

વિસ્તારી ના શકે મતિ અમારી, હે જીવનભર શાંતિ— એ. ૧

દીપસિંહ—પિતાજી ! તમે વારંવાર અમને કોઈ કોઈ સ્થળે બેસાડી અમારી માતાને શોધવાના બાને આજ્યા જાઓ છો,

ઘણી વાર થઈ જાય છે તોય આવતા નથી. અમને અતીશય દિલગીર થવું પડે છે, પરંતુ આજે તો મનોહર રંભા-વૃંદ મેત્રે નિહાળી પ્રેમને રોકી શકતા નથી ! ખસ જાણે જગત-મોહની !

અંદ્ર—હા....તેમાં દરેક જગત-મોહની !

મુર્યાસિંહ—શું કરશો તેમને ? એ તો શક્તિ સ્વરૂપ જવલ્લે આ આરાસુરમાં જેના પુરણ સહભાગ્ય હોય છે તેને દર્શન દે છે. અત્યારે એ વાત ગેરકાયદે ઉકેલો છો, કારણ આપણે અલ્પ મનુષ્યાદેહની માયામાં, એ દયાળી દેવીઓનો પાર પામીએ નહિ, પુરૂષે પોતાની સ્ત્રી હોવા છતાં પરસ્ત્રીના કટાક્ષે તણાઈ જવું, આખરે પેહલા થઈ અંતકાળને સ્વાધીન થવું, તે કરતાં નીનિયુક્ત રહેવું, એ ઉત્તમૌત્તમ યત્ન છે; જેના જતનથી એક રાગરૂપ આ સ્થુળદેહ બને છે. મહેં એકવાર તમારી માતા વનદેવીને મ્હારી બાલ્યાવયમાં લગ્ન કર્યા અગાઉ શિકારે ગયેલો ત્યાં જોઈ હતી, જો કે તે આ મૃત્યુલોકની સ્ત્રીજ છે, પરંતુ સદ્ગુણશોભીન સુંદર ગૃહસંસારે આપણને કેવી આબેહુલ સ્વર્ગ સુખથી શ્રંગારે છે. તે પણ ધારાનગરી પાસેના ડુંગરાઓમાં વસંત-વિહાર માટે નીકળેલી ! હું તો પવિત્ર આત્માના મનથી રંગાએલ રંગરેજ હતો, છતાં તેના કટાક્ષે મ્હારું કાળજી કોરું, મહે જાણ્યું આ માર્મિક દ્રષ્ટિના દોષથી પત્નિવૃત ખંડીત થશે, એ કલેશનું ઘર ત્યાગી તરતજ પાછા રાજમાં જઈ ખારના ગરમ જળથી સ્નાન કરી અણીયાળી આંખના અણસારે લાગેલું વિકારી ઝેર ઘોઈ નાખ્યું. ફરીને પરસ્ત્રી સન્મુખ દ્રષ્ટિ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. પરણ્યા મ્હેલા પોતાની ને પરાઈ ગણનામાં ફસાયો ઇષ્ટ-કરૂણાથી એજ મ્હારી સ્ત્રી થઈ, આખરે તમારી માતા બની !

દીપસિંહ—કહી શકતા નથી, અમને ક્યારે પરણાવશે ?

ચંદ્ર—પિતાજી ! પરણવાનો ઉમંગ દરેકને કેટલો હોય છે તે તમે મનુષ્યના પ્રેમની લાગણી પારખી જાણો છો.

સુર્યસિંહ—તમારા બોલ મનને અસર કરે છે. બાહુડા ! જ્યારે પાછું રાજ રણીશું, ત્યારે સર્વકાંઈ બનવાકાળ વર્તમાનમાં છવાઈ રહેશે, તમે પરણશો—એ ખખર મને પડશે, લહાવ સંસારનો તમને જડશે, મહારા લાડીલા બોલક બાળ ! મને આવા અકબીર ઇલાજ ન બાળો ! તાજો ત્રિકોકપતિ મેળવશે, બસ ભાગ્યદેવી ને વનદેવી મળશે, ત્યારેજ તમારા લાડ-કોડ પુરા થશે.

બાળકૈ—હા....એ....અમારી જન્મદાતા માતા !

રાગ—અહો દિલદાર જરી દિદાર—

ક્યાં અમ માત-અરેરે તાત ? ગએલી કોઈ બોલાવોને !

થયો વિયોગ, મળ્યો શો યોગ ? આ પ્રભૂજી સ્હાય આવોને !

એનો આધાર, આ સંસાર, કરી પાલન કીધા મ્હોટા;

દશાના વાંક, ગયાં છોડી, નથી રોટી નજરે જોતા;

બહાલી એ માતરે; આવી દે દર્શન;

ટળવળીએ તુજ વિષુ અમે, દોડી કહેને તન ! ક્યાં ૧

ચંદ્ર—હે મા ! જ્યારે હું નહાનો હતો ત્યારે હાલરડા

ગાઈ રીઝવતી ! બળી રડતા રોકવાને બાહુક, હુપ, આવો કે વાઘ વિગેરેની સંજ્ઞા એકે વેળા બતાવી નથી, પરંતુ તહાઈ શિક્ષણ અહિં ફરી-યાદ કરતાં કોઈ સાંભળતું નથી. ક્યાં એ ભાવ—ક્યાં આ વિયોગનો ધાવ ?

દીપસિંહ—પિતાના રાજમાં ન સુખ માણીએ,

એ લાલ માના રેંટીએ જાણીએ !

સુર્યસિંહ—કાચી નથી વનદેવી—કે તેને ભય હોય ત્રિભુવનમાં !

રાગ—એ તો છો નથી—

તમે ધીરજ ધરો, શાને રૂદન કરો ? ભાઈ ભાણેને સુખેથી હરજી;
કરશે કૃષ્ણજી સ્થાય, જીંદગી ચેજે જાય, જે થાય તે મધિરની મરજી;
ખાળકો—જાળવીયા નવ માસરે, ધોયા છે મળ—મુત્ર;
ભુલીએ કેમ એ માતને, ખુચકાર્યા કહી પુત્ર !

મેલી ચાલી માત, કહો કહીએ શું તાત, દશાહુઃખની ક્યાંથી સરજી ?

સુર્યસિંહ—સહન કરો સુખ આપશે, કરશે દયા દયાળ;

માત તમારી શોધીશું, ધૈર્ય ધરો હો ખાળ;

ભજો કૃષ્ણરાધે, ભજો કૃષ્ણરાધે, જેથી વિદ્ય ટાળતા ધરણીધરજી; ૨

સુર્યસિંહ અનેક તર્ક—વિતર્ક કરતો પ્રિય ખાળકોને ધૈર્ય
આપતો અંતે ગુફા, બહેળા, પહાડ, ઘાટ, સરોવર, તળાવ,
આશ્રમ વિગેરે ફરતો કેટલેક દિવસે પ્રભાતે ગંગા નદીનાં કિનારે
આવ્યો, પાણીનો વેગ વિશેષ હાવાથી સામે પાર શી રીતે જવું
તે વિચારમાં ગરક થયો, કારણ સાધન વિના પાર ઉતરાય તેમ
નાંહાતું; શુકિત શોધી લાકડાનો ત્રાપો બાંધ્યો.

સુર્યસિંહ—ખેટા ચંદ્ર ! ચાલ હું તને સામે કિનારે
સુધી આવું, પછી મોટા ભાઈ દીપસિંહને ત્યાં લાવું છું. ઉઠ,
વાર ન કર—આ ત્રાપા ઉપર ખેશ !

ચંદ્ર—પિતાજી ! શું આ કાષ્ટનો ત્રાપો આપણને પાર
પહોંચાડશે ? (નેત્રથી ત્રણેને ગરગરગર અશ્રુ નીકળી પડ્યા.)

સુર્યસિંહ—હે સમજી ભાઈ દીપસિંહ ! મનપર લાવી
હજી થવું એ ફોગટ ફાંફજ છે. આવ પ્રથમ તું ખેશ, તું સર્વ
સુખ હુઃખને સમયે ઉપાધિ તજી શાંતિ ધારણ કરનાર જ્ઞાની

છે. વધુ કહેવું યોગ્ય નથી, કારણ કાચા હૃદયનો નહાનો ભાઈ ચંદ્ર રહે છે, બેટા-હે મહારા બહાલા પુત્રો ! રૂઢન મુકી ભ્રાત્રિ-તારકની ભક્તિ કરો, તેજ તારનાર છે.

બાળકો— રાગ—નટ કેદારો, તાલ હુમરી—

મેલી ગયા છે માણ તમે રાખો રાણ ! મે. ધ્રુ.

પડીએ પાચે પિતાણ ખ્યારા, માતા જતા શું થાઓ ન્યારા;
સમણએ એના વિના આ હરાણ ! મે. ૧

જેની જનેતા ગઈ છે, તે બાળકને એકે આશરો નથી.

મુયસિંહ— રાગ—જલસા ખમાય, હુમરી—

સસ્તિ પારે, ભક્તિ નૌકા ઉતારે !

ભક્તિ નૌકા ઉતારે—જળપર તારે, સ. ધ્રુ.

શક્તિ છે અગાધ, કાષ્ટને નહિં બાધ;

ત્રિકૂટ બહાલો, વેળા કાંઈ વિચારે; સ. ૧

બા.—વહે ગંગા નીર, જાવું પેલે તીર;

ધીર ન ધરાય, આ તો મનકું હારે ! સ. ૨

ચંદ્ર નિરાશ થઈ પિતા સાથે ત્રાપા ઉપર ચઢી બેઠે, રાજા ત્રાપાને ચલાવતો નદીની અધવચ ગયો, પાણીના જોસથી ત્રાપો તુટ્યો, લાકડા છુટા પડી વીખરાઈ ગયા, પિતા ને ચંદ્ર બેઉ તણાતા જતા જોઈ દીપસિંહ મુર્છાંગત થયો. પાંચ મીનીટે એક કઠીયારો પાણી પીવા આવ્યો. તેની દ્રષ્ટિ બેશુદ્ધિમાં પડેલ દીપસિંહપર ગઈ. પાસે જઈ રમણીય બાળકને જોઈ વિચારે છે. શું મુંઢર પુત્ર છે ? અહિં કોણ લાવ્યું ? ક્યાંથી આવ્યો ? ભુલો પડ્યો નાય તેમ જાણાય છે. પાણી પીવાની ઇચ્છાને ભુલી મુખાબીંદ નિહાળવા લાગ્યો.

કઠીયારો—રાજપુત્રના ચિન્હથી ઝોલીત મનમોહક આ બાળકની સ્થિતિ ગરીબ દર્શાય છે, ફાટયા વસ્ત્રને દુઃખી ચહેરો દયા લાવે છે.

દીપસિંહને જગાડવા તેના કેમળ અંગે પોતાના કંઠણ હાથ ફેરવવા લાગ્યો, કઠીયારાના હાથના સ્પર્શે દુઃખી બાળકને ભાન આવ્યું; પણ સમય નાટકના પડદે ચીતરેલ ચિત્રની માફક દ્રષ્ટિને મનને, સન્મુખ રહી સ્થિતિ-ભાવ દર્શાવે છે! રહી ભાઈ પિતાને પોકારે છે. અરેરે ભાઈ ચંદ્ર-ઓ પિતાજી! મને આ ગંગા કિનારે મુકી ક્યાં તણાતા આડ્યાં? મને સાથે કેમ ના લીધો? કઠીયારો વાક્ય શ્રવણ કરી, વધારે પ્રવીણ થવા આશા ધરી પુછે છે; ભાઈ! તું કોણ છે? મને ત્હારા મધુર કંઠે ઉત્તર આપ. દીપસિંહ દયામણે મુખે બોલ્યો, કોણ પિતાજી? ભાઈ ચંદ્ર ક્યાં? કઠીયારો કહે, કેને પિતાજી કહે છે? ક્યાં છે અહિં ત્હારો ભાઈ? દીપસિંહ ચક્રીતપણે અન્ય કઠીયારો જોઈ વિનયથી બોલ્યો, હા.... દેવના દેવત આગળ મ્હારા પિતા ને ભાઈ શું કરે? જો કે જગત્ પિતા કોઈના ઉપર રૂડતો નથી; છતાં એમ અવપ્રજ્ઞતાથી મનાય ત્યારે કુદરત સ્હાય શું કરે? અમારો ત્રાપે બેસી પાશ ઉતરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતા ભાઈ દીપસિંહ ને પિતાશ્રી સુર્યસિંહ-જો મને આ ગંગા નદના પુરજોસમાં તણાઈ જતા આ હરામી નેત્રોએ જોયા. સમજાતું નથી, તે જીવતા હશે કે દુખી મર્ણ પામ્યા? તેમનું શું થશે? વિશેષ હું કાંઈ જાણતો નથી, તેઓએ ને મ્હેં ત્રણ દિવસથી અજ્ઞ જળ લીધાં નથી. નશીબ-નશીબ! આવા અઘોર અણ્ણમાં

હું શું આશીશ ? અરે તુ તારા ક્રીયા અમરકારે-ક્યાંથી આવતું
લાવી આપીશ ? શું આ દિલગીરીમાં તારે ભાગ લેવાની જરૂર
પડશે, કે એકંદરે તું કેવળ બુદ્ધાઈ રાખીશ ?

કઠીયારો દીપસિંહને દયા બાણી પોતાને ઘેર લઈ ગયો,
અથ-ધનિ જીવન વૃત્તાંતની માહિતી મેળવી પુત્રભાવે પ્રેમથી
રાખ્યો. સ્વરૂપવાન હાવાથી ઘરના સઘળા માણસો વધારે સ્થાપા
લાગ્યા. રાજપુત્રને તેના અસલ શત્રુિય કલગૌરવના ઉદ્ગારાનુસાર
કઠીયારે પોતાના ગરીબ ઘરમાં સાહિત્યની કચાસ લેવા છતાં
સુશીળને જોઈતા સાધન પુરા પાડેતા.

ગંગા નદીના ભરપૂર પ્રવાહી જળમાં તણાતો ચંદ્ર ઘણું
દૂર એક માછીમારની જળમાં ફસાઈ પડ્યો. જળમાં કાંઈ વજન
જેમ માછી જળને ધીમે ધીમે ખેંચવા લાગ્યો, પહાર કાઢી
તપાસી જુએ છે તે જ્યારે માછલાં ને ખેંચુદ્ધ ચંદ્ર જોયો.
રૂપાળા બાળકને જોઈ ખુશી થયો, પોતાને સંતતિ નહિં હાવાથી
ઉંઠા વિચારે દોરામ નિશ્વાસ નાંખેતા. ગરે મને પ્રભુએ સંતતિ
આપીજ નહિં. હું કેવો કમનશીળ ? જ્યારે આ બાળક મળ્યો
ત્યારે તેનામાં પ્રાણ શોઠા છે-છેક મર્ણુતુલ ! હવે આયુષને
વિશ્વાસે રહી કોઈ રીતે સારો કરું માછીમારે ચંદ્રને પોતાને ઘેર
લેઈ જઈ જે ત્રણ દિવસમાં સારો કરતો કરતો કર્યો. ચંદ્રને
જ્ઞાન આવ્યું, ત્યારે તેણે માછીમારને આપ વીતિ હકીકત બહાર
કરી. ચંદ્ર સમયના બળે ભાવિને માન આપી માછીને ઘેર
પોતાની જાંઘળી વિયોગી માતા પિતાને ભાઈની ચિંતામાં ગાળવા
લાગ્યો. વિચારતો આ જીવન માછીના અપ્રીય સ્થાને પદબ્રથ
કરનાર વિયોગી ધિક્કારપાત્ર છે.

સુર્યસિંહ તણાતો એક લાકડું હાથ આવ્યાથી તરતો કેટલાક કોષના અંતરે કિનારે નીકળ્યો. થાક, ભુખ ને નિંદ્રાથી માથામાં વેગ ને ચક્કર આવે છે. નથમાં ચોરી કરી ચાર ચાર કેટલુંક દ્રવ્ય લેઈ પોતાના લાગ બેંચવા દુર આવી બેઠા. પ્રથમ પાસેની મીઠાઈ કાઢી ખાવા લાગ્યા, બંને કંદોળી હતા, તેઓની નજર ભક્તરાજપર ગઈ.

ભક્તો ચાર બોલ્યો, એલા જોતો ખરો! આશ્ચું કુણુ હુતુસે? બીજો ચાર કહે, હુતુસે તો હુવા દે! ઈમાં આપણું કાંય જાયસે? મેલને ટેચ! માળો ભુનનો હાળો-વળી પાસુ બોલેહ ચંવું? (ચાળા પાડી) ‘આશ્ચું કુણુ હુતુસે?’ હાવો વેણુ કાલેહ તો હમારી ભેળો આવેહ મા! ચંટલા દિથી મળી મળી મરી જ્યા! તયે આજ લાગ ફાળ્યો સે, ઝાઝો માલ હાથ લાગ્યો સે; શેટારાનો સક્કર! આલ્યા-બોલ્યાને જણાવે સે! ઉહ! કેવો મૂરખો સે? તાડ હરખો ઉંસો! ચાંચ અક્કલ સાળતો નહિ. હુંહઉં....! એક લોડામાં ખાતરીયું મેલેહ! ત્રીજો ને ચાથો લડનાર બાહોશના હથીયાર ઝુંટાવી બેયને છુટા કરી વચમાં તકરારનો તોડ મુકી બોલ્યાં, સ્યમ! આ માલ લાવ્યાસંઝિ ઇનો વસાર થાય સે? કે પસે પાસો ખોવો સે? પરમેશ્વરે ભલા ચારના અંતઃકરણે દયા મેલી-તે બોલ્યો, ભયો! મુદારે ચ્યાં ખોવોસે! પણ ઈ કુણુ સે હાલો વરતીએ! કદાસ કચારીની હીપાઈ હહેં તો? આ વચનથી અન્ય ત્રણે અભાગીયા સમજ્યા. ત્રીજો ને ચાથો કહે, હા....ઈ ખરું કેસે! હાલો. ચારે આવી રાજાને કે જેનું પરમાત્મા સિવાય સદણું ખોવાયું છે, તેવા

સુર્યસિંહને હયાજનક મુખમુદ્રાથી અંકીત નિહાળ્યો ! ભલો ચાર ઝાલ્યો, એકા સાળ્યું—ખસારો ચેવો રોક સે ! બીજો કહે, હા લાગે સે તો એવોહ, (રાજા પ્રત્યે) બાપુ ! એ....બાપુ ! આપ કુણસો ? સુર્યસિંહથી ભુખને લીધે જવાળ આપી શકાયો નહિં, સુતે સુતેજ પોતાનો જમણો હાથ મુખમાં ને ડાબો હાથ પેટપર મુકી રમસ્યાએ ચારેને સમજાવ્યા, ગરીબાઈના ચિન્હે ચારે ચારને હયા આવી. ભલો ચાર ઝાલ્યો. અહોહોહો ! એકા આ તો જુળ્યો ને ચ્યાંથીએ આવ્યો સે. હાલો આલી મેઠાઈ ખટકુ આલીએહ, ઈની બુળ હોલાય. નરત કેળપત્રમા થોડી મીઠાઈ લાવી રાજા પાસે મુકી. ચારે ચાર ભાગ બહેંચી, આવ્યા તે રસ્તે વિદાય થયા. રાજા જમી ડીડી ગંગાજળ પી તૃપ્ત થયો. શુદ્ધિ ને સ્કર્તાણે મનમાં આનંદ પામી, પ્રભુને સ્મરણ શક્તિએ ગુણાકારી ન્યાયથી જંગમવા લાગ્યો. હે દિનેશ ! આ અદ્ભુત જગત નું પોષણ કરનાર તુ પુરુષોત્તમ છે ! વળી અકર્તાની સંજ્ઞાએ રડી અલક્યસ્થાને બિરાજી ઉત્પાદક સ્થિતિનો ન્યાયથી કારોબાર કરે જાય છે ! એથી એકે દિશામાં ત્હારી મૂર નજરે પડતી નથી.

સુર્યસિંહ— રાગ-વાદ જુએ છે સીરા—

સૌને પોષે મહારો સ્યામરે એ વૈકુંઠવાસી,
આપે લોજન પ્યારો રામરે કોઈ હોય અપવાસી; સૌ. મુ.
કીટીને એ કણ આપે, હાથીને મણ આપે;
ભલું રવું તે આનું નામરે એ વૈકુંઠવાસી; સૌ. ૧
જેને જોઈએ જેવું, આપ્યું જગમાં તેવું;
હાથી જનના વિશ્રામનેરે એ વૈકુંઠવાસી; સૌ. ૨
દાંત આપ્યા છે જેણે, ચાવણ કરીયું ત્હેણે;
કેવું અદ્ભુત લાગતુ કામરે એ વૈકુંઠવાસી; સૌ. ૩

બહાલીડે મને ઉઘાર્યો, ગંગામાં પ્રાણ તાર્યો;
આબરું અન્ન ને આવી હામરે એ વૈકુંઠવાત્રી; સૌ. ૪
ભણુ કહે ભીડ ભાગેરે, જ્યારે રંગ ભાગેરે;
જયો જગતે આહું જામરે એ વૈકુંઠવાત્રી; સૌ. ૫
મૃશ્વરીય અકળકળાના અનુભવે પ્રિયા વનદેવી યાદ આવી.

આહા! રાજ જતા તો સર્વ લેખા હતા, જુદા થયા તો વળી
કળાસાગર કિરતારે અરસપરસ ફરી એકઠા કર્યા હતા; પરંતુ
આ તહારી ભારો વેચવાની આડાઈ! ખજાર નથી પડતી કે શું
કરશે? જગતમાં જીવન પ્રવાહ વેરણ બિધાત્રીએ ચંદ્ર, દીપસિંહ,
તું ને હું એ ચારેને એવા તો અલગ અલગ ઘસડી લઈ જઈ
જુદા પાડ્યા છે, કે બસ-વિયોગી ચિન્તા-હૃદય ચીરી નાંખે છે.
કોઈ કોઈને જાણી શકતું નથી! તહારા તરફથી ખજાર કે પત્ર
મહારા કોધના ચક્ષુમાને દુર કરી દેખાડનાર કોણુ હતા લાવશે?
તમારા માયીક મુખ આ જન્મે ફરી ક્યાં ને ક્યારે દેખીશ?
ગંગા! હાલ તો તું શક્તિરૂપ જણાય છે! તહેજ મહારા પ્રીય
પુત્રને તહારી સરહદમાં સંતાડ્યા છે. મને જુઠો ગણી તું નિર્દોષી
થવા માગીશ તે વનદેવીને પ્રદર્શિત થતા પોગળ નહિં આવે.
કદાચ સતીની એ શરમ રાખશે! પરંતુ હું તો હાલ કહી દઉં
છું કે લાવ-એણે મને સોંપેલા ચંદ્ર-દીપસિંહ!

રાગ—મરાઠી સાખી.

જીવીત ઝેર કરી ક્યાં કહાડે, હાંકે મુજને માતા;
ચંદ્ર દીપસિંહને દેખ્યા બિના, રોઈ કરું નેન રાતા;
જાઉં નહિં અહિંથી! બસ—લાવ એને કહીંથી! જાઉં. ૧
શુરવીર રાજા હિંમત હારી મુર્છાંગત થયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

વનદેવી દુઃખદાકારે ચિંતાગ્રસ્ત સ્વરૂપને ધીમ્કારતી, હજી કોઈ સમ્યો નથી, છુટા કેશવાળી કામની અત્યારે સમજે છે હું એક નકામી થઈ પડી છું, પતિને આપતીમાં લાવનાર હું નિર્ભાગી શું સુખ પામું છું? હું પ્રિયતમ! હવે નામ દેતા લાગું છું! કારણ નિર્જનવનના ન્યાયી જડ-ચેતન પણ હા....ઓ નાથ! તમારા સુર્યસિંહ નામ-ચમત્કારથી પ્રકાશમાં આવી મનેજ નીચી દ્રષ્ટે પુઠ ફેરવી સુખ-દર્શનનો અનાદર કરે છે. શું મહારા હૃદયેથી ક્યા ગઈ? કે વનની દેવી ખારી ખાઈ જવાનો ભય રાખે છે? એમ ન બને તો જણાય છે, ખચીત તમારું પવિત્ર નામ લેઈ, મહારી હૃદયોદ્ગારને પ્રકાશનાર, ઓ પ્રાણુપતિ! મહારી સ્થુળ-લાવને જાહેરમાં લાવનાર એક રસના! તેજ 'ભારો વેચવાની હઠ' સ્નેહ-ગાંઠ પાડી કલંકીત કરવા મ્હાય છે, શું કરું? ઉપાય નથી! બહાલા વદ્ધલ! એજ અવળચંડી દોષીત જીલ પશ્ચાતાપે આપને વિનવે છે, કાંત! શાંત થાઓ, શ્રવણ કરો. નિરંતર ચીંતવન તમારુંજ! એ-

ચંદ્રમતી—(કારીવિશ્વનાથની યાત્રાએ જતી) આઃહા! આ કોઈ વનની દેવી કે વનદેવી? મહારી પ્રિય સખી તો અહિં ક્યાંથી હોય? શું વાક્યાતુર્ય? ક્યારની શ્રવણ કરું છું! ક્યાંથી

ધ્વનિ આવે છે ? તે સમજતું નથી. સુસ્વર તો નિશ્ચે મહારી
ધારાનગરીની રાજબાળા કે જે ભવિષ્યમાં કલ્યાણી સુર્યસિંહની
પત્નિ તરીકે રાજગૃહિણી રાણી બની ગઈ છે ! લાવ લાખી લેઉં.
શું ભાવિ-પદાર્થ !

(વનદેવીનું રૂદન—બાળ સખી ચંદ્રમતી પત્રરૂપે લખે છે.)

રાગ—પરજ—

પ્રીતમ—પ્રીયાની ગાંઠ પડી !

તેજ ! મને આ રહી છે નહીં;

પ્રી. ૬.

રૂપ ઘડયું અંધારે રહીને,

બુદ્ધિ ન મેલી દીપક ગ્રહીને;

હું તમ સંગે આવી લડી—

પ્રી. ૧

નવ માસ સુધી ભાર વેંઢાર્યા,

તે બાળક પણ કંઈ સંભાર્યા;

જાળવળે સુખ દુઃખની ઘડી—

પ્રી. ૨

દંડથી બહાલી ઈંદ્રિયો છે,

એને બહાલો પ્રાણ રહ્યો છે;

ઓ પ્રિય ઇષ્ટ હું નજરે ચઢી—

પ્રી. ૩

જતન મુજથી કાંચ થાયે નહિં,

રતન રખડતા હાય જાય કહિં ?

છુટી પડ્યાં એ ત્રણરે જડી—

પ્રી. ૪

પત્ર પ્રથમનો કેમ બુઠો ડર્યો,

એ લેહમાં મહારો જીવ ફર્યો;

શિયળ સાચવી મરું છું રડી—

પ્રી. ૫

દ્વિતિય પત્ર—લેખ અદ્વૈત માનો,

નારીની અક્ષરપર શો તાનો ?

કંથ-પંથ વિકટ આ ભૂલ પડી—

પ્રી. ૬

કરમે ચાંટે કાળીજ ટીલી,

નાશ થયું શું આ જગત્ ખીલી ?

થઈ ઢીલી વનદેવી રખડી—

પ્રી. ૭

ચંદ્રમતી—અરે એ સત્યેશ ! આ શું ? આ તે !
એજ ! ઈશ્વર ! હું તું ને તે ત્રણે એકમતે ઉતર્યા ? આ પ્રેરણા—
આ ધ્વનિ—આ ઉચ્ચાર—અરે આ પ્રકાશ ! તેમાં સારાંશે મહારી
ખાળસનેહિજ પ્રીય વનદેવી સમજાય છે ! અઘોર અર્થમાં અવાજ
નજીકનો છે, લાવ તપાસું. (ચારચાર ખેતરવા ધીરથી જાડીમાં
કેટલાક નહાના ટેકરા ફરી વળી, છતાં કાંઈ ન જણાયું, નિરાશ
થઈ.) ખસ આ પત્રિકા ! નિત્યસ્મરણાર્થેજ રાખીશ. એ માન્યતા
મિથ્યા છે, વિકટ વનમાં મનુષ્ય જવલેજ મળે છે, ચાલ-મને
એ ખાળસખીની ઝંખના જ્યારે ત્યારે આમ સતાવે છે. કારણ
ધર્મચુસ્ત સુશિક્ષિતાએ પોતાના ન્યાયી આત્મ-ખળના પ્રાસ !
હરેક એની સહચરીનાં હૃદયભાવને આકર્ષી શબ્દમંત્રના યાત્રે
ખેડી મન-ભૂમિકાપર ઉત્તમ વિચારના ખાતરે સતિપદને લાયક
શિયળ-ખીજ રોપાયાં છે, એ પતિવ્રતના સમય-જળ સિંચને
સુવાસીત વાયુલહેરે ખીલતા, ચેતન-સૂર્ય તાપે એકદમ મહોટા
થઈ છોડવાના રૂપાંતરે હંપતીને સુખદાયક આમ્રફળથી ચઢીયાતા
જીવનફળના રસના સ્વાદ ચખાડ્યાજ કરે છે ! વર્તમાનકાળે તો
વનદેવી એ સતિશિરોમન એકજ દેવી છે ! શું તેની શક્તિ ?
આ ભયાનક પંથમાં સખી તહેં ચાલ આવી, હે સત્કલા ! મહાર્

કાંઈ કલ્યાણ કર્યું ! હવે દર્શન ક્યારે દેઈશ ? (ચંદ્રમતી ત્વરાથી સંજાથીને લેઈ પંથ કાપતી આગળ ચાલી નીકળી.)

આ હૃદયભેદક વિલાપથી જંગલનાં પશુ પંખી ને હિંસક પ્રાણીઓને વચનખાણ વાગી શોકની ભારે અસર કરી, એની મધુરી વાણીએજ વનની દેવીનું અત્રે ભયંકર સમુદાયમાં પાકું વિશેષણ આપ્યું, તેથીજ ચંદ્રમતી ને તેનું કુટુંબ આક્રમકમાંથી પસાર થઈ ગયું. આકાશે વર્ષાઋતુના પ્રચારે નિર્જળ સતિએ જોયું. જાણ્યું મેઘરાજા પણ જગતનું કલ્યાણ કરવા પધારે છે તો જળવૃષ્ટિ કરશે માટે અહિંથી નાસું, આગળ કંઈ આરામનું સ્થળ મળે ! સંધ્યાકાળ વીતી ગયો છે, આ અદ્ભુત ળનાવેલી સૃષ્ટિને સર્વેશ્વર સંભાળશે, ત્યારે મને શું ભૂલી જશે ? વરસાદે વાદળ ઘેરાઈ ગર્જના સાથે વિજળી ચમકવા લાગી, ચાલ કિસ્તારના ભરોસે ! ક્ષત્રિખાળા દોડવામાં ચતુર હતી, તેણે ખાર ગાઉને રસ્તો પોતાના ખુલા કોમળ ચરણે વટાવ્યો, ધરાખર અંધારી અર્ધ રાત્રીએ થાક, ભૂખ ને ઠંડીના શ્રમે નિરાશ્રીત સુર્યસિંહની રાણી હિંમત હારી એક ગંભીર વડ નીચે ઉભી રહી, ત્યાં જળવૃષ્ટિએ ભીંજેલો વડ કચડકચડ કચડકચડ ! બોલ્યો. વનદેવી નીચેથી ખરી ગઈ કે તરત તે પૃથ્વીપર ભાગી પડ્યો. હે કળાનિધિ ! આ બિચારો બોળો વડ મહારા દર્શનની રાહ જોતો હશે ! હું શ્યામ પગલાની તેના આશરે ઉભી, તો તેનું અહીંત થયું--પણ મને ખચાવી, એ પરોપકારી ધરાણીપર ઢળી પડ્યો. હે રેઢીયાળ મન ! નાથ વિયોગી નારીને આ લોક ને પરલોકે આરામ નથી; માટે ચાલ, આજસુ બની આ એ પેલુ આરામ સ્થળ છે એમ કરીશ તો, મહારં પુરુષાર્થ હું હારી

જઈશ ! એ સાથી સંગાથી સખા ઉતાવળે નહિં તો ધીરે પણ
આ જમડાના રગડામાં ચાલ ! મનને સમજવતી થરથર ધ્રુજતી
સતી પંથ કાપતી ચાલી જાય છે. ત્રણ વાગે વરસાદ રોકાઈ, વાદળ
વેરાઈ ગયાં. આખી રાત્રી ગાળી પ્રભાતે સુર્યદેવનાં દર્શન કરી
આનંદ પામી. તે સુર્યવંશી રાણી સુર્યવન પાળતી. એક કુશાપર
પોતે પાસેના વૃક્ષાથી ફળાદિ મેવો બેળી લાવી મુકામ કર્યો.
નિત્યકર્મે પ્રભુસ્મરણ કરી, પાસેનો મેવો આરોગી ક્ષુધા શાંત
કરી, આરામ લેવા ત્યાંજ બેડી. સંકટે રીખાયલી સતીએ પાસેનું
વૃક્ષ કુવાના જળમાં પલાડી ખડાર કાઢી મુખમાં નીચાવી તૃષા
છીપાવી, યાકથી નિંદ્રાધીન થઈ. સતીનું વિપતીઓથી મુકાઈ
શરીરનું રૂપ બદલાયું, સ્થિતિ દયાજનક બની. તેને પતિ પુત્રના
વિયોગનું સ્વપ્ન આવ્યું. છાતીએ હાથ મુકી પ્યારા સ્નેહિયોને
મળવા આતુરતા ધરી બોલી બડખડે છે. હા....પ્રાણ-નાથ !
કેમ બોલતા નથી ? શું મ્હારાથી રીસાયા છે ? તમે ક્યાં છો ?
મને એકલી મુકી નાશી જશે ? પુત્ર ચંદ્ર-દિકરા દીપસિંહ !
આમ આવ. આમ વિયોગ દુઃખે ઝુરતી બેભાન પડી છે, તેટલામાં
બે ચંડાળો શિકારી ભક્ષ આરોગવા ત્યાં આવ્યા, તેઓની દ્રષ્ટિ
સતિપર ગઈ, બન્નેએ પાસે જઈ મુખપર ઢાંકેલું વસ્ત્ર ઉઘાડી
નાખ્યું. પતિને મળવાની લાલચે ઉભી થઈ જુએ છે તો પતિ
પુત્રોના બદલે ચંડાળો જોયાં, હાય ! એક પાપી સોદાગરના
કામ પાસમાંથી પરાણે છુટી, તો ફરી આ કાળ ચંડાળના ફંદામાં
ફસાઈ, હવે શું કરું ? ક્યાં જાઉં ? હે સર્વાધાર ! મ્હારી લાજ
ત્હારા હાથમાંજ છે. બળાત્કારે ચંડાળો સતિને પકડી ચાલ્યા.
હે પરમાત્મા ! પાપીઓના ફંદાના કુછંદમાંથી મુક્ત કરજે.

દયામિંધુ ! દયા કરી છોડાવજે, ત્હારામાં બચાવાની શક્તિ ના
ના હોય તો મરતી વેળા મદદ આપજે, જેથી શિયળ બ્રષ્ટ નહિ
થતા દેવલોકે જઈ. મરવાનો નિશ્ચય કરી રહતી ચંડાળો સાથે
ચાલી. માર્ગે જતા પાપીઓને પુછે છે.

વનદેવી—

રાગ—દ્વીપી—

કહો ભાઈ મુજને ક્યાંરે લેઈ જાઓ ?

દુઃખીયારી છું હું દિલમાં દયાજ લાવો;

દેઈ દુઃખ હાય શું સતાવો ?

કહો. ધુ.

ચં—ભુંડી ભાવટ ભાગી આ ત્હારા દુઃખની,

અન્ન લોજન ટાળે જે છે ચિંતા ભુખની;

આવ્ય આશા ઉર ધારી સુખની,

ભુંડી. ૧

વ—તમે કોણુ જાન છો ખોલો આવ્યા ક્યાંથી ?

જશેા લેઈ ક્યાં ખોલો ખોલ મુખમાંથી;

હું અજાણી મને ઓળખાવો,

કહો. ૨

ચં—છીએ જાતના ચંડાળ અમે અલખેલી,

પામ્યા મોહ ભ્રમ રૂપ અતી તું ઘેલી;

ઈચ્છ્યો પ્રેમ ખુબી ખુબ મુખની,

ભુંડી. ૩

વનદેવી ‘ચંડાળ ને પ્રેમ’ શબ્દો સાંભળતા પૃથ્વીપર
કેળનો કુમળો છોડ પવનના સપાટે મરડાઈ જમીનદોસ્ત થાય
તેમ પછડાઈ પડી ! દુષ્ટો તેને બેભાન ઉચકી ઘાડી ઝાડીમાં લેઈ
ગયા, એક તરફ સુવાડી લાવેલો પાસેનો શિકાર કાઠી ખાવા
લાગ્યા. શુદ્ધિ આવતા સતિએ મુતે મુતે નેત્ર ઉઘાડી જોયું તો
ચંડાળો પશુ ને પક્ષીનું શિકારી કાચુ માંસ લક્ષ કરે છે. આ
અઘોર કૃત્ય જોઈ સતિ ગભરાઈ, ચતુર થોડીવારે ચંડાળને

આરામ લેતા જોઈ વિચારે છે, જરૂર શ્રીહરિ મદદ આપશેજ! ચંડાળ મંદમંદ પવનની શિતળતાએ નિંદ્રાથી ઘેરાઈ ઉંઘવા લાગ્યા. લાચ જોઈ સતિ ચુપકીથી ઉભી થઈ પાસેની વિકટ ઝાડીમાં જ્યાં ચારે યાજ્ઞ ગોટાં વૃક્ષો આવેલાં છે તેમાં દોડી ગઈ. ભાગ્યચક્રે સુતેલામાંથી એક પાપી જાગી વિચારે છે. શું નાશી ગઈ? મહેનત અફળ જશે? અહાહાહા! ચંદ્રવદનીનું સ્વરૂપ કેવું મોહકારક હતું? હવે એ ક્યાં મળશે? લાવ પ્રથમ તો આ સુતેલા ભાગ્યબંધને સ્વધામ પહોંચાડું, પછી ચાગળની નડતી ખટપટ સફાવટ! અંતે એ રાંડને શોધું, ન માને તો પણ જોરજુલમથી પકડી ગહારા અવાસે લેઈ જાઉં. છરાનો ગળાપર ઘા અન્ય ચંડાળને મારી, અગળા નાઠી હતી તે તરફ દોડ્યો. ત્રણ ગાઉ જતા સતિને ઝાલી હરખાયો, વનદેવી ત્રાસ પામી ગઈ.

ચંડાળ— રાગ—પાતળીયા પરિશ્રમ લો શાને—
અપળા ચટકો લાગ્યો ચિત્તમાં, જાયે તું દોડી—જાયે ક્યાં દોડીરે;
હઠ તણ રહે ચાલ મોજમાં, માન મન મરોડી—માન મન મરોડીરે;

શે વેઠે દુઃખ, આપુ હું સુખ, ભાગીશ ભૂખ—આ....!
વ—જેયા ત્હારા ઢંગ, અનીતિનો આ રંગ, કઈ કેમ સંગ? ચ. ૧
(બલિચારીજ અધર્મ ભંડાર છે.)

ચં— (આખા વિશ્વનો માંહે સાર છે.)
ત્હારે કાજ માર્યો મિત્ર આજ! ઘડી શું ઘડી—ઘડી શું ઘડીરે;
પ્યારીજ પ્યાર, પામુ આ વાર, અહો દિલદાર—આ....!

વ—(ચુપ!) જારે જા જા! ચં—ઘેલી ના થા!
,,—અરે દુર થા! (નારી વિષયાશક્ત મર્કટનો મદારી છે!) ચ. ૨
વનદેવી—શું કામનું પ્રબળ? નર-તન ભાન બુલાવે છે!

પુરુષાર્થી પ્રહ્લ્યાચાર્ય યોગી બુલાવે છે.

તો તું અજ્ઞાત વિષયાંધ આંખે પાટા બાંધી શું જોઈ શકીશ ?

અંડાળ—હા એક જોઈ છું ! તું કોઈ રાજકન્યા માલમ પડે છે. એ રાજસુખ ન ગમતું હોય તો ચાલ મહારી પર્ણકુટી ત્હારેજ લાયક છે, વળી તેવાજ ઠાઠમાઠથી રહેવું હશે તોય રાખીશ. ત્હારા પતિએ કાઠી મુકી હોય તો ચાલ, હું ત્હારો તિરસ્કાર નહિં કરું. ત્હારો સ્વામિ તને ના ગમતો હોય તો ચાલ હું શું ત્હારી નજરમાં નથી આવતો ? રાજને અમારા જેવાનોજ ભય રહે છે, માટે સમજ ! મહારી સાથે પધારવામાં શું નિર્ભયપણે હરકોઈ પ્રદારનું કલ્યાણ કરી શકીશ નહિં ? કહ્યું માન, ચાલ ચતુર ! ચાલ-ચાલ સાથે, દરિદ્ર શું બેઠોરે છે હાથે ? બાણ છું બેઠોત મેઠોત ભમે છે માથે !

વનદેવી—જ્ઞાનીને દરિદ્ર ને દુઃખ કાંઈ અસર કરતા નથી. ધર્મ જીવંતીનો સીધો પંથ છે, ન્યાય અજળ ગ્રંથ છે, જીવતા હૃદયે ફસેલા કંથને નહિ મુકું, મરી ગયા પછીએ નહિ મુકું. જ્યાંથી આવ્યો ત્યાં સલામત ચાલ્યો જા. સંતોષ ન મળતો હોય તો લે માર ! (શિર નામી રહી) જેથી આ અસાર સંસારની અનેક ઉપાધિઓથી છુટી પરમાત્માના પરમપદને પામું.

અંડાળ—અહાહાહા ! આ તો મરવા ઉભી થઈ. રંડાને માર્યેથી કર્મપર હાથ ફેરવ્યા જેવું થશે. જે સ્વાર્થે મિત્રને માર્યો, ખોટી થયો, અહિં સુધી દોડ્યો, તે વ્યર્થ જશે. (સતિ પ્રત્યે) તને મહારી ત્રણ સ્ત્રિઓમાં પટરાણી કરી, પ્રાણથી અધીક માની, ત્હારો સેવક થઈશ. માથું ધરી ક્યાં મરે છે ? ત્હારામાં સમાજેલા મહારા સુખને ક્યાં હરે છે ? એા બેહોશ બાળા બેઠ !

વનદેવી—બાલીશ તો પુર સાંભળવાની કે સમજવાની
તારાકા તારામાં નહિ રહે! બોલું બોલ તો ઘરે તોલ !

રાગ—પીલુ—

બોલે નહિં બોલ બાળા—જગે થયે તોલ કાળા ! બોલે. ધ્રુ.
સ્વહસ્તે પનિના નેત્ર ફેડી, પતિવૃત્તે બેશ બનાવી શકી;
એ સનિ મુકન્યા જેવી બાળે, નિશ્ચયે ન્યાયી ગણતે નકી;
મનના મુકુ મણકા ફેરવી માળા— બોલે. ૧

ચંડાળ—તારણી તને જીવન સુધી નહિં મુકું, ચુગ !
(બળાત્કારે લજ્જા લેવા તત્પર થયો.)

વનદેવી—

રાગ—માલકોષ—

અરે ખરે લાજ લેશે આજ પાળી,
સમજ નહિં હું હારી શીખ આળી; અરે ધ્રુ.
શું કરે ક્રોધ રહે અંગ વ્યાળી ?
ધરે ધર્ય શાંતિ મનમાં તથાર્યા; અરે ૧
ગભરાઉં ક્યાં બાઉં હું વિવાળી ?
મુક્ત કરે કો દીન દુઃખ કાળી; અરે ૨

પોકારતી સતિનો સ્વર અડીની અંદર રહેનાર એક બીલે
સાંભળ્યો, ફોડી આવી બુઝે છે તો ચંડાળ સનિની લજ્જા
લેવાની તૈયારીમાંજ છે. દયાળુ બીલ પરોપકારીને નીતિવાન હતો.
તેનાથી આ દુષ્કર્મ દેખાતું નહિં, નેત્ર નજરે દાંત પીસી ક્રોધ
કરી ચંડાળના પેટમાં બેસીથી એક તીર માર્યો, પાપીએ પૃથ્વીપર
પછડાઈ પ્રાણ છોડ્યો. બીલ સનિ ખાસે આવ્યો.

વનદેવી—અરે ભાઈ ! તમે કાણ છો ? દુષ્ટની કામ-
બળથી છોડાવી ઉપકાર કર્યો.

ભીલ—હે મહારી ધર્મની જાહેન ! ચાલ મહારી સાથે જુપડીએ, તું કોઈ રીતે જીવીશ નહિં, ભય દુર કર. હું તારો ભાઈ ! તને જેમ સુખ થશે તેમ સેવા કરીશ.

ભીલ ગણિને જુપડીએ તોઈ ગયો, ત્યાં તે મુખે દુઃખે રહી, પણ પોતાના પતિ પુત્રાના વિયોગે એન પડતું નથી. ઉદાગ્રીવી દિવસ નિર્ગમન કરે છે, ભીલને વીતી વાર્તા બહાર કરી. તે બિચારો તેના પતિની શોધ કરતો આસપાસ બારબાર પંદરપંદર ગાઉ સુધી ભ્રમતો, સાંજે નિરાશ થઈ ઘેર પાછો ફરતો. જંગલમાં ફરતો એટલુંજ નહિં પણ આસપાસના ગામે તપાસતો. ભીલ જહાર જતો ત્યારે ભીલડી વનદેવીની સેવા આકરી કરતી. એક દિવસે ચાર ઘડી રાત્રી રહેતા ભીલ થોડે દુર લાકડા કાપવા નીકળી ગયો, ભીલડી પાસેના ખેતરમાં ઘસા લેવા ગઈ, વનદેવી નિંદ્રામાં સુતી છે, એટલામાં છુપાઈ રહેલો વાઘ દોડતો આવી સતિને ઉઘતી-ઉપાડી નાંકો, બિચારી અગાળા બગૃત થઈ બુઝે છે તો દુઃખનો પાર રહ્યો નહિં, અંતકાળે વિચારે છે; આ વાઘ જરૂર પ્રાણુ લેઈ મારે તો ધણું સારું, કારણ અનેક સંકટો સહન નથી થતા. સતિને શી ખબર કે હજી શું વીત્યું ને શું વીતશે ? દેવગતિ ન્યારી છે ! આ વેળા વાઘ પુષ્કળ ધસ્યો હતો, વનદેવીને ખોડમાં મુકી જહાર આડો થઈ સુતો. ભીલ ભીલડી ભારો લેઈ જુપડીએ આવ્યા, અંદર પ્રવેશ કરતાજ વાઘના પગલાં જણાયાં, વનદેવીને નહિં જોયાથી તેઓ પાકી ચિંતામાં પડ્યા, ભલા ભીલના પેટમાં મહોટો ધાસકો પડ્યો. હાય હાય ! મહારી જાહેનને મુકરર વાઘ ઉપાડી ગયો, સતિનો વિયોગ સહન નહિં થયાથી પોક મુકી રડવા લાગ્યો. આ મહારી ધર્મની

માનેલી જાહેનરે....અરેરે ! તને શું વાઘ લેઈ ગયોરે બા....પ !
 ખુમ સાંભળી ગામના લોકો ભરાઈ ગયાં. ભલા ભીલે હિંમત
 ધરી, હા....ય ! પાપી વાઘને મારીશ ને મહારી જાહેનને બચાવીશ
 નહિં ત્યાં સુધી જીવતર નકામુંજ માનીશ. ગામના લોકો બોલ્યા,
 ભાઈ ભીલ ! વાઘ વસમો છે, માટે જવા દે. કોઈનું કહ્યું નહિં
 માનતા સ્ત્રીને લેઈ પગલું શોધતો એજ વાઘની બોડ પાસે
 આવ્યો, ધારીને જુએ છે તો વનદેવી બોડમાં છે, ને વાઘ ખૂદાર
 નિંદ્રા લે છે. ભીલ ભીલડીને જોતાં સતિએ સાનમાં કહ્યું, તમે
 બેઉ પાછા જાઓ. ભીલ બોલ્યો, જાહેન ! તને જીવતી જોઈ
 ચાલ્યો જાઉં, એ મહારો ધર્મ નથી. ધિરજ ધર, અમે મરીશું
 તો ભલે ! પણ તને જનશે ત્યાં સુધી મરવા દેનાર નથી. આ
 પ્રમાણે કહી, એક ઝાડની બે પાંખીયાવાળી ડાળી કાપી લાવ્યો,
 તેને દોરડું બાંધી મનુષ્ય જેસે તેવી ગોઠવણ કરી, બોડના મધ્ય
 આગળ ઉતારી. વનદેવી દોરડું ગાલી પાંખીયામાં બેસી ગઈ.
 તેઓએ ચુપકીથી રાજપુત-બાળાને ઉપર બેસી લીધી. ભીલ
 ભીલડીને સતિ એક ઝાડની પોલમાં છુપાઈ ગયાં. ભીલે પાસેની
 બંદુકનો અવાજ કર્યો, વાઘ જાગૃત થઈ તેનાપર ધસ્યો, પણ
 ભીલના તરવારના ઘાથી વાઘનું માથું કપાઈ ઉછળી વનદેવીના
 બોળામાં આવી પડ્યું ! વાઘ મરણ પામ્યો. સતિ ચમકી ઉભી
 થઈ ગઈ. ભીલ માથું લેઈ ભીલડી ને સતિ સાથે ઝુપડીએ
 આવ્યો. ગામના લોકો તેની ખુદાદુરીના વળાણ કર્યા. ભયથી
 હાંપી ગએલી અબળા ઝુપડીમાં રાંક થઈ સુતી ને નિંદ્રાએ
 ઘેરી. ખૂદાર ભીલ ભીલડી એશરીમાં બેસી વાર્તા-વિનોદ કરે છે.
 એકાએક એક મહોટો કાળો વિષધર નાગ એક ખુણાના દરમાંથી

નીકળ્યો, તે સતિનાં ચર્ણુ—અંગુઠે દંશ દેઈ પાછો દરમાં પેચી ગયો. વનદેવીએ પોકાર કર્યો, અરે કોઈ બચાવોરે....બચાવો ! મને અંગુઠે દંસ દેઈ પાપી ચાલ્યો હા....ય ! પેલો વિષધર નાગ જાય છે, ગયો—એ....ગયો ! શું સંસ્કાર છે ? પુર્વના વૈરીઓ આ જન્મે પણ મ્હારો કેટો નહિં છોડે. ઓ ભાઈ ભીલ ! હું મરું છું, મને બચાવ મ્હારો પ્રાણ જાય છે ! ભીલે ગાભરો બની હિંમત નહિં હારતા ઝેર ઉતારવાની ખુદી શોધી સુંઘાડી. ભગભગ એક કલાકમાં સતિ પાછી હરતી ફરતી થઈ. કેટલાક દિવસ વીત્યા બાદ ભીલ-ભીલડી સતિ સાથે તેના પતિ પુત્રોને શોધવા નીકળી પડ્યા. જે ચાર ગામ ફરી એક ગામના ચોરે આવી રાત્રીવાસો કર્યો. ત્યાં ઠગારાની એક ટોળી આવી ઉતરી. ટોળીનો સરદાર વનદેવીનું રૂપ જોઈ મોહીત થયો. પ્રભાતે ભીલ ભીલડી ને સતિ ચાલી નીકળ્યા, સરદાર પણ ટોળી લેઈ પાછળ પડ્યો. ભીલે જાણ્યું, સરદાર દાનતબ્રષ્ઠ થયો ને મ્હારી ખુદેનપર બળાત્કાર કરવો ધારે છે, ભીલ તેની સામે થયો; પણ આંતે ઠગારાની ટોળીના સરદારે ચીડાઈ ગિચારાને કબ્જે કર્યો, સરદાર વનદેવીને, પાતાની ટોળીને, કેદ કરેલ ભીલને લેઈ આગળ ચાલ્યો. સત્યરૂપ કસોટીએ ચડી વનદેવીને શુદ્ધતાની પરીક્ષા આપવી પડે છે !

સરદાર—(ભર-જંગલમાં પડાવ નાખી) કલ્યાણી !
કલ્યાણ કર, કાંઈ મહેર કર.

રાગ—કલ્યાણ—

ધનધોર અંધારે રહી દીપક જુઓ દુરથી,—

પણ છેક મશાલચી અજાણ્યો વસ્તુના તુરથી ! ધન. ધુ.

હૃદય ચિરાય-પ્રાણ તલસાય-પ્યારી આવ !

પ્રાણ તબાય-તો અશુભ થાય-લેને જ્ઞાવ;

મ્હાવ ! ખ્હાવશે ન બનાવ-આવ !

ધન. ૧

વનદેવી—અંતર ઇચ્છા નથી એ તહારી ! કલ્યાણ શેને કહે છે ? એ તહારા આત્માને સમજવાની કુરસદ મળી નથી. ફેગટનું કલ્યાણ કર ! તહારા બંને કર ઉત્તમ વસ્તુને છેડી નીચ વૃત્તિમાં ન પ્રસાર ! જો સંસાર, અપભ્રંશે સાંસાર જેમાં સંપ્રાપ્ત સાર ભરેલા છે. સમજે તો સારજ છે, અજ્ઞાન અવસ્થાએ અસાર જણાય છે, કોઈ લેદીને પુછ ! ભયાનક મામલાને જોઈ જાગ !

રાગ—આશાવરી-

ભયાનક જોલ જોઈ જગત્નો જાગ તું,

જાગ તું—સજ લાગ તું;

ભયાનક ધુ.

છોડ શુમાની-ત્યાગ દિવાની-હરિ ચરણે જોડી દે,

આ છંદગાની-છેજ મેમાની-ધ્યાન શરણે જોડી દે,

માગ તું—સજ લાગ તું;

ભયાનક ૧

શું તહારે પુત્રાદિક સંતતીની ઇચ્છા છે ? ઘણા સંબંધીઓ થવું છે ? તહારા ઉદ્યોગમાં જ્ય મેળવી મ્હોટા પૈસાદાર થવું છે ? શ્રીમંતાઈના લક્ષણ જોઈએ છે કે બત્રીસલક્ષણો પુરૂષ થવું છે ? તહારે રાજ લેવું છે ? તહારે શાહખીને સુંગાર શોભાવવા ઉત્તમ દેહ ધારણ કરવો છે ? તહારે ઇશ્વરના દર્શન કરવા છે ? તહારે સુંદર સો સ્ત્રીઓથી વિલાસ ભોગવવાની ઇચ્છાએ પરણવું છે ? હે પિતા તુલ્ય સરદાર ! ઝાઝી ગઈ ને થોડી રહી-ઉમ્મર ! વૃદ્ધ થયો છું, ડાચા મળી ગયા છે, ગાલમાં ખાડા પડ્યા છે,

શરીર શિથિલ બન્યું છે, છતાં કામવાસનાનો ત્યાગ કેમ નથી કરતો ? બોલ શું બોધ્યો ? ત્યારે કલ્યાણ કરે !

સરદાર—બસ એકજ એ ! સર—

બસ એકજ એ—લાગી છે લે’—વિસરે નહિ’ કહીએ;

ચશ્મ એ બાણ—ખાસુ ખેલાણ—મન નાહ્ય ના નહીએ;

રાગ તું—ધર લાગ તું,

ભયાનક ર

મધુરી ! પ્રેમ ઉત્તમ સુખ આપનાર છે, તેજ પ્રવિત્ર

પ્રેમની માગણી કરે છું; એ વિષયાશક્તમાં પરંપરાનો રીવાજ છે.

વનદેવી—એલા ભૂલે છે, હું વનદેવી છું—કાંઈ માગ !

સરદાર—ખબર નથી પડી હજી સુધી કે તું વનદેવી છે ! હું શું વનદેવી ? હાં...તો બસ જોજ ! કરી કરીને કરેલું કાર્ય કરશે નસીબને તેજ ! નિર્ણયે મતીયું મન તને પકાવ છેજ ! અવર ઈચ્છા પુરણ કરી સુખ આપનાર રાજપુત રાણી ઘડપણમાં ઘણી ઉપયોગી ઘઘ પડીશ, ચાલ મ્હારી સાથે. હું તારા સહવાસે સ્વર્ગનું રાજ પામીશ.

વનદેવી—નિર્મળતા ને સુંદરતા જેનામાં નથી, તેવા ! એટલે તારા જેવા ઉદ્ધકને ! સન્મૂખ કદી સ્વર્ગનું રાજ દ્રષ્ટે પડતું નથી. કલ્યાણ મેળવતાં લહાણ એ પામીશ કે તારા પ્રાણની હાણ થશે !

સરદાર—સેવકો ! ઉપાડો કાફલો, (સતિને) હું બાણ છું સ્ત્રી—હઠ ને સ્ત્રી—ચરિત્ર એ બે આ ભયાનક જગત જે તું બતાવ્યું તેમાં પ્રખ્યાત છે ! (સરદાર ટોળી સાથે પોતાના મનથી સ્વાર્થસિદ્ધિએ માનેલ ગુન્હેગારોને લેઈ પસાર થયો.)

પ્રકરણ ૨૦ મું

સુર્યસિંહ—હે મન ! તું તો માયામાં રંગાર્ધ જાય છે !
 ન હે દુનીયાને દોષ, શા માટે વળગતો જાય છે ?
 એ દુનીયા દોરંગી, ત્હારા જીવતરને ખાય છે !
 મરાડી સાખી.

દુરથી દ્રષ્ટે આવતો દીડો, તરત કુંભ તણાતો;
 કરમાં થઈ તેમાંની પત્રિકા, અંતર એ હરખાતો;
 વાંચી કરતો વિચાર, કેના છે આ સમાચાર ? વાંચી વ
 શું આ પત્રમાં ખુળી ? પત્ર વિયોગી બહાલી વનદેવીના !
 લખનાર—ચંદ્રમતી ! આઃહા ! તું પણ હથીયાર વિના સંસારી
 વાર્તા—વિહારનું તંત્ર ચલાવી રહી છે. આ રહીયાળી રામા ! રહે
 હવે બસ કર ! શું ત્હારી પત્ર ખોળ્યાડવાની આલાદી ! નાહક
 ચંદ્રમતી આગળ જાહેર પડી મને ક્ષેત્ર કર્યો, છળથી છેતરી
 પાછી શરમની જગા સંતાડી નિર્વજ ! બતાવે છે મ્હારી સંભાળ
 ન લીધી, શું મ્હેં તને કાષ્ટનો ભારો વેચવા જવાની રજા આપી
 હતી ? ખેર ! એ બાબતને દરજુજર કરું છું,—

છાયારૂપ થઈ રહે સતિ પતિના,
 પુનર્જન્મે પણ તે સેવા-દર્શન પતિના !

પ્રીયા ! ત્હારા ચરણ અતી ઉત્તમ છે એટલુંજ નહિ,
 પણ સર્વકાંઈ સાફ શ્રેયષ્કર છે ! આ ભરતખંડમાં મને તું
 સુલક્ષણ સત્ય-ન્યાયને જાણનારી તત્ત્વદર્શક મળી, તો હું જાણ

હું અરથી ભાગીદારીનો દાવો હે અર્ધાંશા ! ઈશ્વરના દરબારમાં મહારા તરફથી રાખીશ ! મહેં તને પુર્વે સુખોષ આપી કહ્યું છે,—

૧ પૃથ્વિને પ્રાણીઓ ડગાવે છે, તો પણ પોતાના નિયમથી ચળીત થતી નથી; તેમ સાધુપુરૂષે કોઇ ડગાવે કબાવે કે હુઝા દે છતાં ચળવું નહિં. પર્વત પણ અચળ છે; તે ઝાડ, કુંડ, ઝરણા, નદી, વનરૂપની વિગેરેને પરોપકારાર્થે પેદા કરે છે. વૃક્ષ પરાધીન ને ઉપકારી છે; ફળ, ફુલ, પાંદડા ને કાષ્ઠ બનાવે છે. મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ તેને ખાઈ જાય છે, કાપી નાખે છે, મુળમાંથી ઉમેટી નાખે છે, છેવટે લઈ જઈને અનેક રીતે પોતાનો સ્વાર્થ સારે છે, છતાં જીવો તેનું રક્ષક !

૨ વાયુ વનમાં રાજી થતો નથી, અગ્નિમાં કચવાતો નથી. યોગીએ શીતોષ્ણાદિક અનેક ધર્મ કાર્યમાં અનુકુલતા-પ્રતિકુલતા હોય તો પણ રાજી કે કરાજી થવું નહિં. વાયુ સુગંધ-દુર્ગંધાદિકવાળો જણાય છે, છતાં તે તેવો નથી. એવી માન્યતાનો આત્મા પૃથ્વિના વિકારરૂપ દેહાદિકમાં રહેવાથી, જન્મ મરણાદિકવાળો જણાય છે, પણ વાસ્તવિક તેવો નથી. એ પ્રમાણ વાયુમાંજ છે. પ્રાણ વાયુરૂપ છે, અહારથી સંતુષ્ટ થાય છે, પણ રૂપ રસાદિક ઇન્દ્રિયોના વિષયોની અપેક્ષા રાખતો નથી; તેમ જ્ઞાનીએ પણ ક્રૂર અહારથી સંતોષ રાખવો. સારા નરસા અહારની અન્ય વિષયોની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો. માત્ર દેહના નિર્વાહને માટેજ નિર્મળ અહારની ઇચ્છા રાખવી, કે જેથી વાણી ને મનમાં વિદ્વેષ ઉત્પન્ન ન થાય.

૩ આકાશ સર્વ વ્યાપ્ત છે, કોઇનો સંગ નથી, પદાર્થથી તેનું માપ નથી, દેહની અંદર રહ્યા છતાં યોગીએ બ્રહ્મસ્વરૂપની ભાવનાથી આત્માને સ્થાવર જંગમોમાં વ્યાપ્ત સમજી; કોઇ

દેહાદિકનો સંગ નથી, અમાપ છે, એ વિચારવું. આકાશને વાયુએ પ્રેરેલો, જનાર-આવનાર મેઘ કે રજ આદિ પદાર્થનો સ્પર્શ નથી, તેમ કાળે સજેલા પૃથ્વી, જળ; તેજમય દેહાદિક પદાર્થો કે જેઓ જાય છે આવે છે તેઓનો સ્પર્શ નથી-એ જાણવું.

૪ જળ સ્વચ્છ, મધુર ને મનુષ્યોને પવિત્ર કરનાર છે, તેમ જીવનમાં દરેક પ્રાણીએ સ્વચ્છને શુદ્ધ રહેવું, મધુર બોલવું; બીજાને ઉપદેશ કરી શુદ્ધ રહેવા સમજાવવું.

૫ અગ્નિ તેજસ્વી, પ્રતાપથી હીમ, સર્વ વસ્તુ ખાતા છતાં દોષથી રહી રહે છે, કોઈ જગાએ છાનો, કોઈ જગાએ સ્પષ્ટ ને કલ્યાણકાર છે. હવિ દેનારના ભૂત-ભવિષ્ય પાપને બાળી પરસ્પરને સર્વસ્થળે ખાઈ લે છે, અગ્નિ કાષ્ટમાં રહેવાથી તેમાં સર્વત્ર રૂપવાળો જણાય છે, પણ તેવા નથી; તેમ આત્મા પોતાની અવિદ્યાએ સજેલા ઉચ્ચ-નીચ દેહમાં રહેવાથી ઉચ્ચ-નીચ બનેલો જણાય છે, વાસ્તવિક તેવો નથી, વિચારો ! અગ્નિ જ્વાળા ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે, ને ઉત્પન્ન થાય છે, તે જણાતું નથી; તેમ પ્રવાહની પેઠે અવિચ્છિન્ન વેગે કાળથી આત્માના શરીર ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે, તે ઉત્પન્ન થાય છે-પરંતુ તે અજાણ રહે છે. માટે દેહને ક્ષણભંગુર સમજી યોગીએ વૈરાગ્ય રાખી સંસારમાં સંબંધીઓનું કલ્યાણ કરવું, જેથી આ લોક ને પર-લોકમાં વિજય પતાકા સત્યના ઉંચા અભંગ વાંસે રોપાઈ ત્રણે કાળમાં અમર નામના આપશે.

શું આમાનું જંગલમાંથી કાંઈ ન શિક્ષણ મળ્યું ? મહારો ને પુત્રાદિકનો સ્નેહ છે, એ ઠીક છે ! પરંતુ કાંઈ કરવાનાં સંકલ્પ પાછળ આદરેલા પશ્ચાતાપમાં કે કલેશમાં એ મહત્વ નથી ! હા.....બાળકો !

- નથી ખબર કંઈ ચંદ્રની કે દીપસિંહની મને,
અત્રે આવી પુછે કદી સન્મુખ શું કહું તને ? ૧
- સખી પુર્વની ત્હારી પત્ર મ્હારા કરમાં મરે,
ઓ ચંદ્રમતિ ! આજ ગંગા ચંદ્રનું હીર હરે ! ૨
- દીપસિંહ કિનારે ટળવળે ભાઈ સાર ગયો,
અરે બહાલી વનદેવી મ્હારો ઇતખાર ગયો ! ૩
- બસ ઓ દેવી ! રસ ભરી જાળજા છાઈ ક્યાં ગઇ ?
શી આ સંભાળ વનદેવી વનની દેવી થઈ ! ૪
- મળે વિંટાયુ કેકડુ ઉકલે ઉકળે ક્યાં મળે ?
કોશોટાનું જીવન જગમાં ભાગ્ય હીર ભળે ! ૫
- ગંગા ! આ સરહદ છોડી ને દુર નહિં જાઉં, તારી નજીકના
આ રામનગરમાંજ નિવાસ કરીશ. (ભજન કહેતો આડ્યો બાય છે.)

રાગ—ભજન—

- રમતો રહો રે—નવલ જાને વહે રે !
આ....ઘટમાં રામ મ્હારો—રમતો રહેરે;
કોઈને ના કહેરે—મુજને છાનું કહેરે,
આ....ઘટમાં રામ મ્હારો—રમતો રહેરે; ૨. ધુ.
- જેણે આ જગની જાણ, ન્યાયથી નીપજવીરે;
મણુ દૂધ માંહી છાંટતો છાશ લહેરે આ....! ૨. ૧
- છુટયો ગોકુળનો ગોળો, હાથે નહીં નેત્ર ચાળો;
પોતાનું પોતેજ સંભાળી ચહેરે, આ....! ૨. ૨
- બયા તે જવાના બાણી, માયાને વિસરાવેરે;
પરસ્પરે સંજાંધ સાંધી ગૌર ગહેરે, આ....! ૨. ૩
- રકુશ્ય રચનાનું ત્હારું, વિવિધ રૂપ પલટાવીરે;
હું પદમાંથી હું હરી લેઈ મહેરે, આ....! ૨. ૪

ત્યાંથી ચાલી સાત ગાઉ પંથ કાપી રામનગરની ભાગોળે
આવ્યો, શ્રોતું તે ચાલી જવો શહેરના દરવાજે પ્રવેશ કરે છે કે
તરતજ રાજ્યના સિપાઈએ આવી કાંડુ પકડયું.

સુર્યસિંહ— રાગ—મયકો પીયા મીલનકો—

મને જાવા દે નથમાં—કેમ રોકે ?

કેમ રોકે શાને રોકે ?

મ. ધ્રુ.

સિપાઈ—રાય બોલાવે, હુકમ કહાવે;

સુર્યસિંહ—ચાલો ભલે ભાવિ શું સજાવે !

મ. ૧

સિપાઈ—રાજા ત્યાં આવ્યું, મનદુ ભમાવ્યું;

શું નિર્દોષી ગુન્હેગાર બનાવે ?

મ. ૨

સિપાઈએ સુર્યસિંહને કચેરીમાં લેઈ જઈ હાજર કર્યો.
રામનગરના રાજા રામસિંહ હુકમ કર્યો, આ શકદાર છે મહારો
માટે આને પણ કેદમાં પુરો. આર સિપાઈ સુર્યસિંહને હાથમાં
બેંડીયો નાખી લેઈ ચાલ્યા.

સુર્યસિંહ— રાગ—ધનાશ્રી—

દ્રષ્ટિ કરું ત્યાં દેખાય જગત—દ્રષ્ટાનો નાહ !

ઘડીમાં સુક્ષ્મ—ઘડીમાં પાડે મહોટો સાદ,

દ્રષ્ટિ ધ્રુ.

દશે દિશામાં એનો વિસ્તાર, ખાલી ન કાંઈ ઠામ લગાર;

વિચાર વેદ ન્યાયી કારખાર, શ્રવણ કર આજ એક ફરીયાદ; દ્રષ્ટિ. ૧

રામસિંહ—બસ જાવ—સહ જાઓ સેનિકો ! કેમ વાર
કરો છો ? (કચેરી ખરખાર કરી વિચારભુવનમાં જાય છે.
સિપાઈઓએ અન્ય મુસાફરોની લેળા સુર્યસિંહને પણ પુર્યો.)
અહાહાહા ! શું જગતપ્રવાહનું જોર ? શું મહારા પ્રારબ્ધનું પ્રદર્શન ?
શું વિશ્વવલિવટ ? મરવું કેને પ્રીય હશે ? ડરનાર દોષીત જીવન

લય પામશે, ત્યારે હું ક્યાં જઈશ? કાળ ને સમયમાં અંતર છે, એ પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે, અફસોસ! (વિણા પ્રવેશે છે.)

રાગ—આશાંગાદી—

ક્યાં કલંક વાદળ ચડયું માથે? આઠ્ઠા! આશું વાદળ ચડયું માથે? ધનુષ ગાળુ શ્રદ્ધિ પણુડ તાળીને, સન્મુખ દર્શિ દેવી સંગ ભાથે; ક્યાં પુત્રી વિણાળી ઉમ્મર જાળીને, લગ્ન કરીશ હું કોની સાથે? ક્યાં મૃત્યુ માસમાં શર્મ બજ જાશે, એ કાળ કોણ મુસાફર હાથે? ક્યાં એન પડે ના આત્મા અકળાશે, ધાર્યું છે શું ત્રિમૂવનનાથે? ક્યાં.

વિણા—પિતાજી! આ શું અશ્રુએ ભીંજી આંખ—આ સાડાત્રણ મહુની કાયામાં આત્મા ક્યાં રહે છે? તેની કો ને ખબર નથી—હતાં એ મજબુત કોટમાં કેદ કરનાર પરમાત્માને છેતરી પાંખેડની પાંખ પાંખનાર કોણ બળીયો મુસાફર છે?

રાગ—સુરદાસ—

શું અજબ કરો છો વિચાર? ગજબ કોણુજ છે કરનાર? ગ.

શ્રવણ કર્યું કર્ણ, ક્રીયો પ્રાણ હર્ણ?

દશાવો કરે જઈ મર્ણ, હે વિશ્વ આધાર—

ગ. ૧

કન્યાદાન આપે. રાય રંક સ્થાપે;

પિતા વેણુ ન પુત્રિ ઉથાપે, એ સંસારસાર—

ગ. ૨

નવા તેવાને, નિજ દેવ માને;

બ્રહ્માનંદ પ્રકાશવાને, બરે સતિ નાર—

ગ. ૩

રામસિંહ—હે પુત્રિ! અર્ધ રજનીના ઘોર સ્થપ્તવાળી ચતુભુજ દેવીએ મહારા મનને સતાવ્યું છે, હકીકત તું જાણે છે.

વિણા—મુસાફર ક્યાં છે? નજરે જોઉં, સકળ સંકટ જોઉં, જીંદગીના પ્રમાણની કોઈને જાણ નથી, પણ પુરુષાર્થ નસીબ બદલાય છે. સારી ઈચ્છાઓ કાઢવા જોટી ઈચ્છાઓની

જરૂર છે, ખોટી ઇચ્છાઓ કાઢવા સારી ઇચ્છાઓની જરૂર છે. ઇચ્છા તેવાંજ કર્મ ને સુખ-દુઃખ.

રામસિંહ—મહેં સ્વપ્નથી ડરી સઘળા મુસાફરોને જેલમાં પુર્વા છે.

વિણુ—અહાહાહા! ઇચ્છાનું બળ અગાધ છે. ઇચ્છા હર્ષથી શોક, શોકથી હર્ષ; સુખથી દુઃખ, દુઃખથી સુખ; ઉંચથી નીચ, નીચથી ઉંચ; સ્થિતિમાં લઇ જાય છે. (સ્વગત) હવે ચાલ મન કાર્યમાં પ્રયાણ કર. (પ્રકાશ) તાત! પણ તેમાં એ બિચારા મુસાફરનો શો દોષ?

રામસિંહ—નિમીત્તકારણનેજ વળગી જાણસુ પોતાનો બેફિકરથી બચાવ કરે છે.

વિણુ—વારૂ-શોચ ન કરો, હું પણ મહારાથી બનતો પ્રયત્ન કરી, આપને મદદ કરીશ. શાંતિના સમર્થ આશ્રમમાં શક્તિદેવીના દર્શન કરી કૃતાર્થ થાઓ, એ મહારૂં વચન છે!

વિણુ પુરૂષના વસ્ત્ર પહેરી સાથે એક સિપાઈ લેઇ જેલ તરફ ચાલી, શું સદ્ગુણશોભીત રાજબાળાનું તેજ? ગૌરવદન, ગુલાબી મુખાકૃતિની લાવણ્યતા, શરીરની પુષ્ટતા, પ્રહ્લયર્થનતનું દિગ્દર્શન! પોષાકમાં લીલો મુરવાલ, પીળો જામો, કેશરી પટકેા ધારણ કરી, ક્ષત્રાણી હિંમત ધરી, કમ્ભરે કટારી છુકાવીને ભરબજારમાં થઈ ચાલી. રૈયત જાણે છે કે વિચીત્ર સ્વભાવની વિણુ ચતુર-ચાલાક છે. પુરૂષમાં તો બત્રીસ લક્ષણ હશે, પરંતુ વિણુમાં ચાર વધારે છે. જેને પતિવૃત્ત પાળવાની લગની લાગી છે, એવી મનોભાવે મંદમદ શરદે કામ-પ્રદીપ બનેલી કામની

રાજકુંવરના રૂપે હજારો માણસની મેદનીમાં થઈ ચાલી, ચટકતી ચાલ નવીન શુરવીર રણધીરના ક્ષત્રિ-ખળને નીરખતાજ દરેક લોક પોતાનો ઉઘમ છોડી દેતા, સ્ત્રીઓએ રૂપે અંતઃ પીછો લીધો, છતાં ઓળખી નહિ કોઈએ ! સર્વની નજર ચુકાવતી આવી જેલમાં પ્રવેશ કરે છે, તો કલ્યાણીનો સુર્યસિંહ પધારેલા મુસાફરોમાંથી તંબુરો માગી લેઈ લગ્ન કરે છે. મીઠા મધુર નાદપર મોઢી ગુમ્ફા રહી એકાગ્રચિત્તે વિણા સાંભળે છે. લક્ષ્મણ અન્ય મુસાફરોને સુખોદક સમય-લાલ આપે છે.

સુર્યસિંહ—હે ભાઈઓ ! આપણે રામસિંહના ગુન્હેગાર નથી, પણ કર્મખંધન જીવ સંચીતે જેલમાં પુરાયા છીએ ?

રાગ—કવ્વાલી—

દરો દ્રષ્ટે આ શું દ્રગને જોનારો કોણ એ ?	
વહે વિચારે તરંગ શા તન મન વ્યાપ્ત કોણ એ ?	૧
શ્રમ સમાયે ઉઘમી આશે ક્યાં રહ્યો કોણ એ ?	
પદાર્થે પ્રતિમા કે પ્રતિતિનાં ગિંદુ રૂપ કોણ એ ?	૨
પુરુષાર્થે પળતો વળી પંથ દર્શક કોણ એ ?	
કુદરતે પટ્ટાયે સદા તદ્દપી રંગ રમે કોણ એ ?	૩
સ્વાર્થ સાંધે ખાંધે મર્મ ધર્મ એ જો કોણ એ ?	
જીવને તેજ રૂપે ચેતનમાં વિશ્વે કોણ એ ?	૪
સત્તા ન્યાયા-દારે ગતિ ગહને બુદ્ધિમાન કોણ એ ?	
બ્રહ્મ બ્રમણા ટાળનારો તારો જગ રગ કોણ એ ?	૫

હે શ્રોતાજનો ! એજ પરમાત્માનું અગમ્ય, અલોપીક નિરંજન સ્વરૂપ છે ! એમાં ન્યાયના દોરપર ચાલનાર, ઇશ્વરથી સંદેશો લઈ જનાર-લાવનાર મન અંચળ છે તો,—

રાગ—ભજન—

દેહ દંવલડામાં ચો દિવલડારે—મનડાને મનાવનેરેણ !
 ઝગમગે જ્યોતિ ઝો દિવલડારે—મનડાને મનાવનેરેણ, દેહ ૫.

સંયમને સાધી રાગમાંરે, મહુતા વધારી ભાગમાંરે;
 વિચારે વહી ના જારે, એકતારે તારનારે તારે;
 માને તો મતને પતાવનેરેણ—મનડાને મનાવનેરેણ, દેહ ૧
 એક રંગેલા અનેક ભુલી, આનંદ અથડાઇ જાયણ;

તો પાણુ બ્રમાણુમાં ભટકે, બેડમે કુલાચો—મનડાને,— દેહ ૨
 વિણુ—(જેલના દ્વારનું તાળુ ઉઘડાવી) ભક્તરાજ ! આપ
 કોણ છો ? ક્યાં રહેવું ?

સુર્યસિંહ—હું એક જંગલેજંગલ ભટકનાર મુસાફર છું.

વિણુ—આપનું નામ શું ?

સુર્યસિંહ—નામ ઠામ જાણવાની શી જરૂર છે ? કામ
 હોય તે કહો—આપ કોણ છો ?

વિણુ—હું આ નગરના રામસિંહ રાજાનો પુત્ર છું.

સુર્યસિંહ—રાજા રામસિંહને પુત્ર તો છેજ નહિં !

આ તરૂણવયમાં તમને જુઠવચન યોગ્ય છે ?

વિણુ—હે મુસાફર ! ધર્મસંકટને જુઠવચન યોગ્ય છે.

સુર્યસિંહ—ધર્મસંકટ સમયે સત્ય—પ્રતાપ હૃદયે
 કહે છે. ધર્મને સંકટ હોયજ નહિં.

વિણુ—સત્ય છે. પરનો પ્રાણ બચાવતા પરોપકારે
 અસત્ય ને જુઠ માનતીજ નહોતી. (વેષ બદલી સ્ત્રી રૂપે જેવાંઆ
 થઇ) અત્યારથી મહારો પ્રાણ જતા અસત્ય નહિં ઉચ્ચારું. આપ
 કોઈ રાજાઅંશી ચિન્હ દર્શાવો છો. હું રામસિંહની પુત્રી વિણુ
 નામથી ઓળખાઉં છું. મને પુરૂષ પરિક્ષા લાયક નથી, પરંતુ
 પ્રયોજને આ વેષને પાત્ર થઈ. આપની ઓળખાણની જરૂર છે.

સુર્યસિંહ કહે, કલ્યાણીનગરીનો રાજા સુર્યસિંહ તેજ હું. વિણાએ પુછ્યું, શું સુર્યસિંહ ?! રાજ્ય ક્યાં-સંબંધ ક્યાં-સાજ ક્યાં ? આમ બેહાલ થઇ જંગલમાં ભટકવાનું કારણ ? વનદેવી ને બાળકો ખુશીમાં છે ને ? સુર્યસિંહ કહે, કાંઈ કહી શકતો નથી, મહારા જીવનવૃત્તાંતમાં શું બને જાય છે ? ને શું બનશે ?! વિણા બોલી, ઓય દશા....! અમારી આ ભૂલ છે. કે મહારા પિતાએ તમારો કાંઈ સત્કાર ન કર્યો ! સુર્યસિંહ કહે, ક્યાંથી કરે એ મને ઓળખી શક્યા નથી. વિણા બોલી, ચાલો રાજમાં-આ કેદખાનું તમને યોગ્ય નથી, પરંતુ એ તો કહો ! બન્યા બેહાલ કંગાલ, હતાં સુખપાલ, ગયા ક્યાં એ ? છે છતાં કપોલ વિશાલ ! ભાગ્યરેખા કોણે ચેકી નાખી ? કાંઈ અયોગ્યકર્મ આપનાથી બન્યું છે કે ? એ કલ્યાણીનો વિયોગ થયો ! નથી મનાતું, ઓ જંગલ નિવાસી મુસાફર ! મને વિચાર થાય છે કે કાંઈ પરોપકાર્ય, પુરુષાર્થ આ પગલાં પ્રસારેલા છે. સુર્યસિંહ કહે, સત્ય તો એ છે કે કનોજના રાજા છત્રસિંહના કેરથી મહારે રાજબ્રથ થઇ બેસાં છોકરાંને લેઈ ગુપ્ત રીતે વનમાં પસાર થવું પડ્યું છે, કાળેકરી તેમનો પણ પરસ્પર વિયોગ બન્યો છે. કોઇ કોઈની ખબર પડતી નથી કે ક્યાં છે ? વિણા (સ્વમતઃ) બોલી, અહા ! કર્મયોગ ઠીક મળે છે, અરે પણ દેવીસ્વપ્ન સત્ય કરે છે-ભલે ! (પ્રકાશ) ભક્તરાજ ! મહારે તમારી પાસે કાંઈ માગવું છે, કૃપા હોય તો બોલું ! સુર્યસિંહ કહે, હું મુસાફર ત્હારા પિતાનો કેદી ! તને શું આપી શકીશ ?! વિણા બોલી, ક્ષત્રિ વિર્યરાજ ! જ્યાં સુધી સુર્યસિંહના હાથમાં કર્મકટારી રમી રહી છે, ત્યાં સુધી હું બાણતી નથી કે ત્રિલોકનું રાજ લોગબવા અન્ય ઇચ્છા કરે, છતાં

આપે રચના રક્ષણાર્થે રાજમુખનો ત્યાગ કરી જંગલમાં પ્રયાણ કર્યું છે. હું એવું નહિં માગું—જે તમારાથી નહિં અપાય 'સુર્યસિંહ કહે, બોલ શું જોઈએ? વિણા બેઢી, આપના દર્શનની મિત્ર છે! સુર્યસિંહ કહે, તું તો હસ્તામલકની વાત કરે છે. દર્શનમાં શું બાકી છે? હું બાણ છું, મહારી સન્મુખ ઉભી વિચીત્ર દ્રવ્યે જોઈ રહી છું! મનોભાવના રંગ.— વિણા બેઢી, હા એ રંગે રંગાઈ ગઈ! આપ મહા જ્ઞાની છો, અજ્ઞાનને જ્ઞાનીનો સંગ ઉત્તમ ભવિષ્યદ્વળ આપનાર છે, તો તે પાંચે મને અંગીકાર કરશો એ આશ છે, મહારી જ્ઞાસા હંમેશા આપને સેવા-દર્શન કરી પ્રહ્લાનંદે રમાડું એ છે,—

રાગ—હું મસ્તાની પ્રેમની મને—

હું છું પ્યાસી પ્રેમની—ના ના કલેશો હા કલેશ!

આશા કરે! હવે પુર્ણ સ્વામિ સુખે હસ્ત આ ગ્રહો, હું ધ્રુ.

ઉમંગ પ્રગટે અંતરે, વરવાનો મહારાજ;

મહેર કડી મોહનજી, મળીયા મનહર આજ;

શોધ્યો છે આ સંસાર—પણ માન્યું ન મનડું અરો! હું. ૧

સુર્યસિંહ—મહાગ પ્રતિ તારો પ્રીતિભાવ એમ ઉત્પન્ન થતો હશે, પરંતુ હું જ્ઞાની? જ્ઞાની એ વિશેષણ કેને લાગે છે?

રાગ—બેરવી—

જ્ઞાની કેને કહેવાય જ્ઞાની? સદા પરમેશ્વરને રહે માની! જા. ધ્રુ.

નજરે જોયાથી જય દારિદ્ર, જન્માંતરના ટાળના આરિ;

સ્વિકારે સત્સંગતની મેમાની, એ.....જ્ઞાની! જ્ઞાની ૧

કાયાનો રંગ જાણે કાચો, ના માને મનનો વેગ સાચો;

નિરંતર ભક્તિગણ રહે ધ્યાની, એ.....જ્ઞાની! જ્ઞાની ૨

એ સિવાય કાંઈ અન્ય માગી લે-શું ઘટ પરમાત્માના દર્શન જોઈએ ?

વિણુ—તમારા દર્શન થાય-પછી ભંગવાનના થયા, એમ માનવાને કાંઈ ન્યુનતા સમજો છો ? રાજા ! આજ તમે તો હદ કરી.

રાગ—પહાડી કાઢી—

સુર્યસિંહ— મોહન પ્યારી જાળ પ્રસારી !

વિણુ— અધુરો પુરજો પ્રેમ વિહારી,— મોહન ધુ.

સુર્યસિંહ— રૂપ અઘોરીક પ્રતિબિંબ વિચારે,

પ્રતિમા અંતર કાળજી સારે;

વિણુ— ના-ગણી નારી ! ન કરો ન્યાસી,— મોહન ૧

પુરૂષોત્તમ તમને મનથી માનું,

છે-લા-ગણી રાખો શું છાહું ?

જડબુવને ચેતન દો ચિનારી,— મોહન ૨

સુર્યસિંહ—શું પ્રત્યુત્તર આપું ? તે સમજાતુંજ નથી.

વિણુ—સમજો છો સંસાર પાર, ઉતારનાર બ્રહ્મઘટ છો;

કામની કામના કામના-કામના ભાગ્ય-વર ઘટ છો !

માનો મહારા કાન્ત ! માનો, બોલો ને બોલાવો. (રામસિંહ ચેતન નહિ પડવાથી બહાવરો બની આવે છે.)

સુર્યસિંહ } —(અરસપરસ) મરાડી સાખી-
વિણુ

તાત જોતાં રે સંતાપે, નીચીજ થાયે દ્રષ્ટિ;

આ લોકમાં માન ગુમાવી, પરલોકે પામે કષ્ટિ;

સૃષ્ટિ નીયમ આ-સંશય સર્વે મનના જા જા ! સૃષ્ટિ ૧

રામસિંહ—આહા !

વિણા—શું સ્વપ્નની સુદ્ધ સ્પષ્ટિથી ક્યાં ? પિતાજી ! વિધાત્રીદેવીને પોતાની માયા પ્રસારવાનો એ ઠીક રસ્તો મળ્યો ! વનજતાવસ્થાએ સુર્યોદયે તેના કર્મ જેમ અલોપ થાય છે, તેમ જ્યોત્સના આપણા રાજમાં આ સુર્યસિંહે પ્રવેશ કર્યો છે ! આ બિચારા પંથીઓનો નાહક મરો છે. નીચ દેવી સુખની વધામણી કેમ ન લાવી ? મિથ્યા રોષ કરી પોતાના હૃદયધ્વનિને અજ્ઞાનથી જગતમાં ફેલાવો છો, તેથી શું અર્થ ? કહું છું વારંવાર ઈચ્છાનું બળ અગાધ છે, નથી સમજતા ? અયોગ્ય વિચાર તજી હજી સાર સજી આ મુસાફર કોણ છે ? પ્રથમ યોગબો !

રામસિંહ—આમાં શું સમજાય ! આ તે રાજા સુર્યસિંહ કે કોઈ મુસાફર ? !

વિણા—પિતાશ્રી ! જંને તમે મુસાફર માનો છો, તે તમારા મનથી ! પણ ન્યાય પરિક્ષા નહિ. મહારી પાસે મુસાફર નહિ—પણ, કલ્યાણીના રાજ હારી વનવાસ નીકળેલ રાજા સુર્યસિંહ છે—હું, તેમને,—

રામસિંહ—(આશ્ચર્યજનક દ્રષ્ટિએ સ્વગત) હા....ય પેટુ સત્ય સત્ય થાય છે યોગ્ય પતિને પુત્રીનું દાન દેઈ ભાવિ-ભરોસે નહિં રહેતા પુરૂષાર્થ વનમાં જવું યથાર્થ છે. મહારી હવે વૃદ્ધાવસ્થા થઈ છે, આ રાજ યોગને ઘણો કાળ લોગવી મનને તૃપ્ત કર્યું છે. હવે હરિ સ્મરણમાં બાકીની જીંદગી જાય તો શ્રેય થાય. ધન્ય સમય—વિણા ! તું યોગ્ય—વર મેળવી તારા હાથેજ પોતાનું કલ્યાણ કરે છે, એમાં હું મહારા સદ્ભાગ્ય માનું છું. ભવસાગર તરવાને—પંચતત્ત્વની દેહ નાકમાં જીવન—પ્રવાહે નૈતિક કર્મ—હલેસાથી, પતિ—પત્નિનો સંબંધ શ્વાસ—વાયુ રૂપે સાધન છે. તેનો પ્રથમ વિચાર કરવાનો જન્મેને સુખ—દુઃખ કર્તા, આ

જ્ઞાન કિનારો છે, તેથી આગળ ભવિષ્યમાં ચડવાને ન્યાય પગથીઆં છે ! આવો ખંનેતું ઢલ્યાણ થાઓ ! (હસ્ત મેળાપ કરે છે.)

વિણા—સત્ય છે. પત્નિએ પતિને ભાવનાએ સન્મુખ પરમેશ્વર માની કર્મનાં લોગ વિલાસથી રાજી રાખવાં એજ સતિ ચરિત્ર—ચિત્ર છે !

સુર્યસિંહ—આ સમય ? સ્ત્રીને પરાણી પાળી; જીંદગી પર્યંત તેના કૃત્ય સત્યાર્થે સમજી, પોતાનાં આનંદનો અમુલ્ય લાભ આપનાર પુરૂષ ગણાય છે !

રામસિંહ—આલો તમે તો અમારા મેમાન ! હે સુર્યસિંહ કરસૂર માફ કરજો, ગરીબઘર પધારી પાવન કર્યું છે, તેમાં વળી મહારા જામાત્ર થયા ! આ અત્યાનંદનો લાભ આપું—આલો ! (રાજમાં જઈ કચેરી ભરી) હવે તો,—

ગાગું કેમ મેમાન ? સુ ખેકરો રાજદંપતિ ધર્મ—પ્રકાશ !

જવાનું મહારે હવે શ્રેયાર્થે વન મળ્યાં કર્મ જ પ્રાસ !

રામસિંહ—(સુર્યસિંહને તખ્તપર બેસાડી રાજ—તાજ સોપે છે.) હું ગર્ભાશયની વેદના ને તુચ્છ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવા વનમાં ઇષ્ટ સ્મર્યાર્થે જાઉં છું.

સુર્યસિંહ—વિણા વિણા વિણા,—

હૃદય વિણાએ વિણાએ, વિણા એ ચિત્ત હરતી,
મધુર નૌત્તમ ધ્વનિ સુદમ રૂપ અંતરે ફરતી !

વિણા—હવે શોચ મુકી મહારી જાહેન વનદેવી ને મહારા પુત્રો ચંદ્રદીપસિંહની શોધ કરો.

સુર્યસિંહ—એક મેલી ઉપાધી—અન્યને શું કરું ?

બાળ જીવન મન કહે—અન્યને શું કરું ?

વિણા—એમ વનદેવી મળશે ?

સુર્યસિંહ—પિંજરમાં પુરાએલ વાઘની, વાઢીના કંડીએ સપડા એલ નામની, ને પુરુષાર્થીના લાગની ! બસ નિષયાશક્ત મન સાબીતી બતાવે છે તેજ આ !

મળશે તો મળશે સોંપી બાળ વનમાં ગઈ,
ભુલી ગયો ફિરનાર દશા કેવી વનમાં ગઈ !
ક્યાં ચંદ્ર ? ક્યાં હીપસિંહ ? ક્યાં વનદેવી હુશે ?
જંમ પડે વિપતી તેમ આ કાયા સહેશે !

(મુછાંગત થાય છે)

વિજ્ઞા—(અંગને ઝીલી લે છે) આ....હા ના....થ !

ગુજરાતમાં પહેલપહેલા

વૈશ્વ

લાવનાનો ખાયો નાખનાર !

જેઓનો જન્મ સં. ૧૨+૧૨ માં હોઈ તે વખતના મુફકીલ વખતમાં પણ સંકટો સહી કેવી ધર્મની અને ગુજરાતી પ્રજાની ઉન્નતિ માટે મહેનત કરેલી છે, તે બતાવી આપનાર,—

શ્રીયુત્ ગોપીનાથાચાર્ય

નામનું જીવનચરિત્ર માત્ર ૧૫૫ રૂપીઆમાં પોસ્ટેજ શીવાય તૈયાર છે !

મંગાવો—

શ્રી મુકુન્દ આર્ટ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
રાજમહેતાની પોળ—અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૨૧ મું

રમણ
કમળાશંકર

- રાગ—કહાનરો-

કરમના કરમે હુખીયા દીધા છે,
ભેખ પ્રીયાના વિયોગે લીધા છે! કરમના ધુ.
મદન વદનમાં તદ્દન સંતાપે,
આપે વેદના વચન દીધાં છે! કરમના ૧

જન્મે પોતાના તર્ક-વિતર્ક કરતા મળતા મનને માન
આપતા અધોર જંગમાં ચાલ્યા જાય છે, તેટલામાં ભયભીત
નાદ કાને સંભળાયો, તેઓ ને તરફ દોડી જઈ જુઓ છે, તો
એક ચંડાળ વૃત્તિવાળો ખડારવટીયો વસ્ત્ર, ઘરોણા, હિરા, રત્ન,
સાચા મોતીના હાર ધારણ કરેલી સ્ત્રીને બાળાત્કારે લુટી લેઈ
મારી નાખવાનો ઇરાદો કરે છે. એ સપડાએલી સુંદરીએ જુમ
પાટી, ગરે કાંઈ બચાવેરે બચાવે, મને લુટી આ કાંઈ કાળરૂપ
મારી નાખે છે. એકનું ઓપડ બે ધારી ખડારવટીયો ચોગીવેધે
જન્મેને શરીરે પુષ્ટ નિહાળી દ્રવ્યની ગાંસડી ત્યાંજ પડતી સુકી
ઝાડીમાં નાશી ગયો. તથાસથી માત્રમ પડયું તે સ્ત્રીમાં થોડા
જીવથી શ્વાસ હાલે છે. સ્વરૂપ જોઈ કામી કમળાશંકર જુગી
થયો. રમણે વિચાર્યું, આ સ્વરૂપ તો મહારી નજરે ચડી ગયું
છે ત્યાં ત્યાં આવાજ ખેલ થયાં કરે છે. કૃષ્ણની તો કળા
ન્યાનીજ છે, એણે પોતાના જીવન ચરિત્રમાં આવી લુટ શું
નથી ચલાવી? તો પછી અદ્રશ્ય અંધારે રહી કૃષ્ણ-ડામના

કેમ ભાગ લે છે ? ઠીક છે, એની પાણુ આ ચતુરાઈ છે ! નજીક જઈ પાસેના તુંળી પાત્રમાંથી જળાંજલી ભરી રૂપાળીપર છાંટે છે, ગભરાયલી ગોરી એકના બદલે બે દેખી વિશેષ ચમકતી નમ્રતાથી બોલી રહી ! આપ કોણ છો ? રમણ કહે, ચુપ રહે તને ઓળખું છું. કમળાશંકર વિચારમાં ગરક ? આ વિચીત્ર યોગીના ચરિત્ર જોઇ.

વાંચક વર્ગ ! એ ગુણુકા—રમણરાજ ! હું આપની દાસી છું ?

રમણ—ઓ કપટકળા ! થા હરાજ ! કાળની તું ફાંચી છું ?

ક— શું કરું આવી દેહને ? પ્રાણ નથી એકમાં,
પ્રેમ પગટે રૂપ જોઇ—કામ તલપે રોહમાં.

ર— મોહ શો મુરખ જીવને છે, તાપ તેજ અજ્ઞાનમાં,
ઇશક લાગ્યો શબ પરે, ધિક્ક તેના જ્ઞાનમાં.

ક— બ્રમીતમન તો ભમ્યાં કરે, સમજે ન સાર અસાર,
કમળ પ્રવેશી બ્રમર મરે, પ્રેમનો પામે પાર.

મ— ઠરી ગુણુકા ગુણુવંત હું, અંત આ મુજ શુદ્ધિનો,
કર્યા કરમે નીચી બની, ઉપયોગ આ બુદ્ધિનો.

ર—(સ્વગત) ઠીક લાગ વૈરાગ્ય છે, બેયની બાંધી ગાંઠ,
ન્યારો રહી ચુક્તિ ગ્રહી, લલો ભજવીશ ઠાઠ.

મ— કરી નૃત્યજ પરદેશમાં, જતી હું વતનમાં,
કરમે અંડાળના પાલે, ફસાઈ આ વિધનમાં.

ક— સાડું થયું હાથ ગયું છે, મુખ મળશે સ્નેહમાં,

ર—(સ્વગત) કામી જને કામી મળે, તેજ ભળશે તેજમાં.

ક— શું પવનની આ લહેરો, ઉડી રહી કામની,

ર— હા એજ કામની દે તું, ઘડી તે આરામની.

કમળાશંકર—મનમોહની ! નામ શું ? વતન ક્યાં છે ?

મદનકળા—મહાર વતન બળી ગયું, હાથ લાગી, મહાર ઠેકાણું જ નથી.

કમળાશંકર—મસ્કરી કરે છે !

મદનકળા—અરે ડાહ્યા ડમરા ! નર્તની છું, નર-તનને ઇચ્છનારી વેળ્યાને વળી ક્યારે સ્થાઈ રહેઠાણ હોય છે ?

રમણ—(સ્વગત) ખરી વાત છે, અહિં આ ઠેકાણું એવું જ ઈદના દરબારમાં ! જન્માંતરે પણ મુકામ કુચ !

કમળાશંકર—હા....હવે સમજ્યો ! ત્યારે ગમ્મત આવશે કેમ રમણ ? આપણે પણ ફરતા રામ છીએ.

રમણ—પેલું નગ્નીખઆડુ પાંદડું ખરી ગયું, લાગ્યદાર ઉઘડી ગયું, સ્વર્ગના સુખનો બળનો સન્મુખ હાજર થયો, શું બાકી ? ગટાક ફટાક ને સટાક જ્યાં અમત્કાર બતાવ્યો કે એજ નમરકાર ! પ્રેમનો પટારો, આ ખટખટારો સિતાર ને તાલનો ઠીક ધમાલ મચાવશે. ઈંદ્રનું દોલ વાગી કહે છે, પાતરને ત્યાં પોલપોલ. ખાતર સારી કરે, પણ જીવનદોરી કાતર લેઈ બેઠેલી એ કામની-કામંગી કાપી નાંખે છે. સમજ્યા મહારા મહેરબાન ! નહિં તો ભરોસાની લેંસ વખતે પાડા જણે !

કમળાશંકર—તો શું થઈ ગયું ? જનમ્યા છીએ મરવા માટેજ. જીવન છે આવી રસવત રંગદાર રામા માટેજ !

મદનકળા—(સ્વગત) અરેરે સાથી-સંગાથી પણ નાશી ગયા. મહારો ઇતિહાસ નહિં, એનો બદલો શો મળે છે તે હું જ બાણું છું; વળી લોક મહારા સંગીતોએ ઇતિહાસ નથી રાખતા,

તો એ ઇનકારી નિમકહુરામનો પતીયાર શું કહે? ખાવા માટે રહેલા પાછા આવે કે નહિ! નુકશાન ફક્ત એટલુંજ કે મહારી તાલીમ લેઈ સંગીતમાં પ્રવીણ બનેલા ગાંધર્વ ગયા એવા ફરીને નહિં મળે. એ હતા બે—તો આય પણ બેજ છે, બુના ગયા તો નવા તૈયાર છે. સાંઝે થયું કે તેઓ નીરધા સિતાર મુકતા ગયા છે. ‘શિકલ ભૂતકી ઓર તબીયત શાહકે પૂતકી !

કમળાશંકર—હે અનાથ અબળા બોલ, મને તારાપર દયા આવે છે, તું કયા વતનમાં જાય છે? જો મહારી સાથે રહીશ તો જરૂર હું તને મદદ કરીશ. બોલ બેપ્રીકરથી બોલ.

મદનકળા—બોલું....હું ! બોલીશ ત્યારે કહેશો આ તો બોલાયા જેવીએ ના રહી. (સ્વગત) કહું છું પ્રથમ, રમણલાલ ! માનજો પચીસ રૂપીયાનું પાણી નથી થયું, પણ એ મુલાકાત અત્યારે ખરાબખતે કામ લાગી !

રમણ—(સ્વગત) હુંઉં—અબળા !

પુત્ર ન અબળા કરી શકે, વિના પુરૂષ પ્રયત્ન;
તેને શક્તિ રૂપ કહે, નર નજરે પ્રદુરતન.

માટે મુખે લેઉં છું માગી, છતો ના પાડીશ. આહા ! (કમળાશંકરને બતાવી) આ હુરામીએજ અમે નર-નારીને ખરાબ કર્યા છે. ફરીને પાછી નામ લેઈને વાત કરે છે, ગર્ધ ગુજરી યાદ ન લાવ. ભૂતકાળને છોડી દે, વર્તમાનમાં ન્યાયી કરમ કર, ભવિષ્યના ઉત્તમફળની આશા રાખ ! (પ્રકાશ) મુલાકાતનો માઝો અજબ ને ગજબ કરનાર છે.

મદનકળા—પંથીજી, હે યોગેશ્વર ! તમારા શરણે આવી, રવે ક્યાં જાઉં? લગની લગાડી !

રાગ—હોરી—

લગની લગાડું કે અગની લગાડું ?

યોગીરાજ ! સાચે હું તો લગની લગાડું ! લગની ધ્રુ.

મન મતીલું માને નહિં, એને રોજ રમાડું;
તદાકાર થઈ આજે અહિં, કહો તો નાચે નચાડું; લ. ૧

એક ઇંદિના સૌ સંગી, સત્ય ત્યાય ઉમંગી;
એકજ ઉતારે ઉતરીએ છે, જાશું ઉપડી ક્યાં રંગી; લ. ૨

ઉછળતા અવનીમાં ખિંડુ, તત્વને લક્ષે તોળી;
ટોળીમાંથી છુટા થાતા, પીશું વીધને ઘોળી; લ. ૩

વીતે રાત વિત્તે જાણી, તેજ ચંદ્ર સુહાર્ધ;
કેશર કંચન ચંદનકારી, તિલકે મા....ન વધાર્ધ; લ. ૪

કમળાશંકર—નખરાળા નયનનો માર, હૃદયાર સતાવે
છે. સૃષ્ટિનો સાર જસ આ સુંદરીમાં જણાયે છે. રમા રમા રમા !
તું આના જોખન આગળ રમકડું છે રમકડું. ત્હારો પતિ
કેવો છે ? એ તો હજી મહેં જોયો કે જાણ્યો નથી; પરંતુ ત્હારું
ભવિષ ભાળુ છું—ત્હારા નસીબમાં એ ભરથારનું સુખ નહિં હોય.

રમાણુ—(સ્વગત) હા લગાર નથી. ખૂદાર નીકળી જોલશે,
અજાણ્યા ગામમાં વાત કરશે કે મ્હારે ત્યાં રાજસુખ છે, તે
તદન જુહું. ઘેર તો દાળમાં એકે દહાડો એંગનો વધાર નથી
કર્યો વધાર. પ્રાદાણ થયા છે, મક્તના લાડવા મળે એટલે ગમે
તેમ ગપાટા મારે, (પ્રકાશ) શું સરસ હોરી આવતા વસંતરાજને
માન આપી રહી છે ?

કમળાશંકર—

રાગ—હોરી

ના મારરે—તું નયનના માર !

નયન ના માર—મને ના વિસાર;

ના ધ્રુ.

ચિત્ત મહારં ચોરે, હૃદય સાડું કોરે;

લટકાયો પ્રેમ દોરે, નટરે વિચાર— ના ૧

આશ્રય શો ઠાલો ? ખોટા કરે ખ્યાલો;

વિષય વેલીને બહાણો, માયુ છું ખ્યાર— ના ૨

હે પ્રેમદા ! સ્નેહ જોડ-ઉપાધી છોડ.

મદનકળા—હું સમજી ગઈ છું. અત્યારે તેમાંજ મહાદંડ સુખ દેણું છે. અણખી સુખી હું અજવાળે અથડાઈ, આંધારે લુટાઈ જાન છતાં અજાને કુટાઈ, રાતસંગ જાણુવી તોય જાન બુધી પુરાંજે લપટાઈ, જે પ્રથમથીજ તમારા મરણા સંત-મહાત્માનો સમાગમ થયો હોત આ સંકટ ભરી હાલતે ના આવત.

રમણુ—ખરાખર હવે રમુજ આવશે. (પ્રકાશ) મદનકળા ! હવે અમુલ્ય છે, પણ કર્મ અમુલ્ય નથી. હવે કર્મને ઢાંકે છે, કર્મ દેહને ઢાંકે છે; પરિક્ષાથી ખરું-ખોટું પચાય છે.

કમળાશંકર—(સ્વગત) આ વેળા છે, પતકમાં ફરી વળે, માટે દ્રઢતા જોઈ હૃદય આપું. (પ્રકાશ) આજ આટલો પ્રેમ દર્શાવે છે, કાલે ભાવ નહિ રહે; આજે ગરજ છે, કાલે અરજ પણ નહિં કરે !

મદનકળા—આ શું જોલો છો ?

પ્રેમ નેમને શીખવે આપે દેહનું જ્ઞાન,

ક— પ્રેમ નેમ ને બુદ્ધાવે સૌ દેહનું જ્ઞાન !

મદનકળા—પ્રેમ એક બીજાનાં સ્વભાવને આચરણનાં ચિન્હ બતાવે છે. ભરેં ક્યાં બુદ્ધો છો, મહારી પ્રીતિ જીવન સુખી કાયમ સમજો.

રમણુ--(રાગત) કાયમ-કાયમ ! સંબંધ તુટે પણ પ્રેમ ન છુટે : આ દેહ છુટે પણ પ્રેમ ન બાક, હુરાસ એજ ચિંતવન. ભક્તિ-માળા રમણુ ને ઈશ્વરી માયામાં સુખ્ય પદ સુખદ પણ તારવુ તેજ ! (પ્રકાશ) ઓ.... તાઉ ! ખટખટ જવા દે ને ખટખટ આવે.

કમળાશંકર--આપ વચન, —

મહનકળા--આ વચન ! (ગાય છે.)

કમળાશંકર--રમણુ ! તું ખુશી છે ?

રમણુ--હં તો હીરણીરે નથી, તેમ ખુશીએ નથી ! રામલ બારીક છે, પ્રથમ પકડ રંગે, બારી બચત જેવે, વચાપે એટલે નહીની રત જાંબ, ચોથી ઝીંટા ધર્મ પળી ને પવન બન્યો, તે આવી તમારા જેવાના અગજમાં ભરાઈ પેઠા છે !

મહનકળા--હું કહું ! આ પ્રથમ મુકામને મહારી મીસકતા તમને આપણુ કહે નં.

કમળાશંકર--જાન હાહા ! માયા પિતાના પરિવારનહ મળી ! પ્રેમ-પ્રેમદા ને પિયો એ વળે હોને એકજ વળાં મળે છે ? મળે છે ત્યારે પ્રાણનાર્થ ને દ્રઢ પુરુષાર્થના મન સત્ય-સ્વરૂપને બુદ્ધી વ્યય છે, તો મહારાં તું આગવ્ય ? વાલો !

રમણુ--(રાગત) ઓ.... સુખનાં પરાગા વંદારી; અન્ડો - છટક્યો, મહનકળાના આકર્ષી કાયાધને પુરો પટક્યો ! રંગને તો બુદ્ધીજ ગયો ! વાહુના મહનકળા ! તહે પણુ વારે કરાં જેનું મન વથ નથી, તે આ જ્યોતિ રૂપ જગતને આપીત ધર્મ રહે છે. મહારે પુરુષવચને રમાનો મળવું છે, આ નરપીશાચનાં સંગ છોડવાથી શો અર્થ ? સાધમાં રહી મોજ-વિપાસ હોગતો.

ભાગ્ય-ભામાને લેટું ! આમ 'એક પંથ ને બે કાજ' પ્રીતિપાત્ર પ્રેમદાનું શોધન થશે-તેમ આ કુળકંકર-કમળાશંકરનો તમાસો જોવાશે. (પ્રકાશ) એ મદનકળાના આશક-કમળાશંકર નવા વિચારના લોચ કમાયા-જુના મેલ્યા નેવે !

મદનકળા—(સ્વગત-રમણને) પ્રથમની ગોષ્ટિ યાદ છે ?

રમણ—(સ્વગત) એતે ભુલાય ! પચીસ રૂપીયા ખરબાદ છે ? પરંતુ, (પ્રકાશ) ચાલશે હવે અહિંથી ?

કમળાશંકર—ઠીક, ચાલો ત્યારે !

ક- રમણ ! મદનકળા એ કામદેવની રતિ સમાન છે,

ર- પણ ભુલ્યા રમાનું ભાન-તમારી સાન છે ?

ક- ઉતાર્યા વાળ માથેથી પડ્યા ચરણમાં,

ર- છુટી જાય સંભાળ, ન રહ્યા એકે વરણમાં, હા ચાલો !

મદનકળાએ ખન્નેને સંગીત શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ કર્યા. નીરધા, સિતાર, તાલ વિગેરે જોઈતા સજ્જ પણ શીખવ્યા. કમળાશંકર શિક્ષણ પામી મદનકળાના પ્રેમમાં ચકચુર થયો. મોજશોખ ને દાડના અયોગ્ય નિશાએ ચડયો. ચતુર રમણે સત્સંગના ઘસારા પામેલા મનને દ્રષ્ટારૂપે રહી દ્રઢ કર્યું, તે બ્રહ્મચાર્ય બુબ્ધ નહિં થતાં કામવળથી ન્યારો રહી પદબ્રષ્ટ થયો નહિં. લગભગ બે માસમાં ગુણકાના અંગીક દાગીના વેચાઈ ગોડું દ્રવ્ય રહ્યું, ફરતા ફરતા ત્રણે કલ્યાણીનથીમાં આવ્યા. રમણે વિચાર્યું, 'ખચી' ખુટી કે માયા તુટી !' એ સમય આવશે માટે અત્યારથી ચેતવું યોગ્ય છે. મહાત્માનું વચન છે, રમાને મળવાના હજી ચાર માસ બાકી છે ! સુખે દુઃખે દિવસ ગુળરી રમાને શોધું એજ મહારો સ્વાર્થ છે. મદનકળા ! કાંઈ ઉદ્યોગ કરીશું તો નહીશું, નહિ તો ત્રણે

બુઢા પડીશુ. ગુણકા બોલી, હું એજ વિચારમાં છું, ગભરાશો નહિં. કમળાશંકર વચમાં બડગડયો, અત્યારે પ્રભાત સમય-છે, મ્હારે નિત્યકર્મનો વખત થયો. રમણ વિચારે છે, છેક બગડયો, પરંતુ આટલોજ ઠંકાણે રહ્યો છે ! એક આસોપાલવના વૃક્ષ નીચે ત્રણે મુકામ કરી આરામ લેવા બેઠા, ત્યાં કામીએ ઇષ્ટ-ધ્યાનની માળા કર શ્રદ્ધા. રમણ તો કંટાળી ગયો હતો, અરેરે ! આ કામાંધના ઢોંગ ના ગયા. મહનકળા જોયું ? હાથમાં માળા, હરિ ઠગવાના આળા ! આપણે પરિક્ષા કરીએ. જેટલો ઈષ્ટમાં પ્રેમ છે, તેટલોજ ત્હારામાં પ્રેમ સમજ. મહનકળા બોલી, હા-સમય ઠીક છે. તે એ સમયે....! ખુમ પાડી પૃથ્વિપર પછડાઈ આળોટી પડી. અર....! મ્હારો જીવ અકળાય છે, મને કંઈ કંઈ થાય છે. રમણ તરત તેના નેત્રદ્વાબી શરીરે હાથ ફેરવી પુછે છે, મહનકળા ! તને શું થયું ? અરેરે-તને શું થાય છે ? કપટી મહનકળાએ જવાબ ના આપ્યો. રમણ વધારે આશ્ચર્ય બતાવી પગ ઢળાવવાના કાર્યમાં ચાલુ રહ્યો, મને કહે તો ખરી ! કમળાશંકર ! ‘આ તો બોલાયા નંપીએ ના રહી’-જે તો ખરો તાલી હેમ, ભાઈબંધ ! લેઈને બેઠો માળા, કર્મ કરવા છે કાળા, કેમ રાજી રહેશે જોપાળા ? ભોગી ભોળા-આના જે તો ખરો ડોળા ! ઉંચા ચડી ગયાં-એકા બેશાન બની ગઈ. કમળાશંકર માળા ફેંકી ત્વરાથી ઉભો થઈ દોડી આવ્યો, હાં ? હા....ય ! ગુણકા આળસ મરડી બોલી, એ બહાલા ! મ્હારો જીવ જાય છે, મને કંઈ કંઈ થાય છે ! ચિત્ત ચકર-ચકર થાય છે, કાંઈ તમારી પાસે ઉપાય છે ? કમળાશંકર કહે, અધધધ ! શું કરું ને ક્યાં જઉં ? શું ધનું ને શું વાટું ? શું ચોપડું ને શું પીવરાઉં ? રમણ મનમાં હસે છે, કેવી ગમ્મત

આવી છે ? (સ્વગત) મહનકળા ! હવે તહારી ચતુરાઈની આમી છે. કપટી મહનકળા બોલી, (સ્વગત) એમ ? રમણ કહે, (સ્વગત) શું પુછે છે ? હા... હા ! કનેનાએ પુરણ વેષ લાજવ્યો, આરે મને તાણ આઈ...આ...ઈ ! એ...હું જેએએ...ચા...ઈ... ! હવે તો બળબોલાતું નથી, રા...મ રામ ! જમણો હાથ લાંબો કર્યો, તેને કમળાશંકરે સીધો કર્યો, એટલે ડાળો હાથ લાંબો થયો, તેને સીધો કર્યો; એમ જમણો પગ લાંબો કર્યો, તેને રમણે સીધો કર્યો, વળી ડાળો પગ લાંબો થયો, તે પણ સીધો કર્યો. એમ ચાતુકમે ની વસર કાળજીપુરક મરેનત શરૂ કરી, લમલગ પાંચ મીની આ કામ ગાવ્યું, તાલ પુરો ગામ્યો ! કમળાશંકરથી હાથ નહિં, તેમ રાવાય નહિં. હુણ બેઠ ગિરવત બની ગયો; અંતે બારીક નજરે ખેલ કરનારી ગુણકા તરત ઉભી થઈ બોલી, બાહરે તરનારી ધારણા, ધ્યાન, દ્રઢતા ! કમળાશંકર કહે, હું તો બડકયો, હોષ ઉઠી ગયાં, મેંદેં જાણ્યું, સ્વતાની મુલાકાત સ્વામાંજ ગેબ ! તહારી આ કરામતપર તો પ્રીતા-પ્રીદા, આકૃતિ તેવીજ કૃતિ ! રાજમાં આવી કચેરીમાં છત્રસિંહ સન્મુખ મહનકળાએ નાચ શરૂ કર્યો. નીરવા-સિતાર ઠેકાણે લાવી પ્રથમ તાલીમતા ઠેકા આલાપવા માંડયા, મહનકળા ગાય છે, રમણ સિતાર વગાડે છે, કમળાશંકર તખલ્લીની કામ છે—જુઓ ઇશક !

મહનકળા—

રાગ—કાલીંગડા—

પરજાત પલટાય સૂરજ ગગનમાં જાય !

ગગન જાય—સૌ મગન થાય,—

પર. ધ્રુ.

જગ પ્રકાશે કામમાં દુનીયા,

કરમ કરે નિજ જંગલ સુનીયા;

રાજ ચલાવો એ ગુનીયા-રાય !

પર. ૧

હીપક જ્યોત આ નદીમાં નીર,

ગોપીમાં કૃષ્ણ રણ શૂરવીર;

એવા રૈયત-રાજ બેલી-રાય !

પર. ૨

છત્રસિંહ—(તખતપરથી ઉતરી મોહથી) તહાઈ નામ શું

ક્યાં રહે છે? કહેતો ખરી !

મદનકળા—હ, નામ મદનકળા ! હું ધારાનગરીની છું.

છત્રસિંહ—અહિં રહેવાની મરજી થાય છે ?

મદનકળા—જેવો અત્રહાતારનો હુકમ.

છત્રસિંહ—પ્રધાનજી ! જાઓ, એક અલાહેદો મહેલ

ઉઘાડી આપો, જેમ્મતું સહિત્ય તેની આગળ હાજર કરો.

કચેરી ખરખાસ્ત કરી, રાજ પાછલી ખારીએ થઈ રાણીના મહેલે ગયો, પ્રધાન મદનકળાને લેઈ ચાલ્યો. કમળાશંકર ને રમણ ન્યાયમૂર્તિપરથી જતી ગુણકાનું મ્હોડું જોઈ રહ્યા. રમણ બોલ્યો, ફર....! ખબુતરખબુ વેરાઈ ગયું ! કમળાશંકર કહે, અરે મદનકળા ! અમને તજને રાગમહેલમાં રાજાની પ્રીતિ જોવી પક્ષાબન થવાનું ઘટે છે ? મદનકળા બોલી, ના ! ત્યારે શું તમને અહિં અચકાઈ ઉભુ રહેવાનું ઘટે છે ? શરમાઓ છો શું ? હું ક્યાં તમારો તિરસ્કાર કરું છું ? ચાલો તમે પણ મ્હારી સાથે, ખાજો પીજો ને મોજ કરજો. રમણ કહે, થઈ રહ્યું, રંડાના પ્રેમનો છેડોજ હાથ આવી ગયો. કમળાશંકર ! જાઓ એની સાથે, રાજાની તેનાતમાં, જવું હોય તો-ડીક રમુજ આવશે. એ બધુંએ તમને શોભશે, કારણ જાતે છો પ્રાહ્માણ ! રસોઈનું ને

તળલચીનું બે કામ કરશો, એટલે બસ ! લેજું તમારું કામ બની જશે. કહ્યું માને ! કમળાશંકર બોલ્યો, છટ-છટ ! મદનકળાએ પુછ્યું, ત્યારે હું જાઉં છું ? ! રમણ કહે, હા આવજો-પધારજો ! કમળાશંકર શરમિદો થઈ એકદ્રષ્ટિ માંડી બોલ્યો, પ્રીયા ! ફરીને ત્યારે મળીશ ? રમણ કહે, મળવું હોય તો હાલ-કાલ નહિં, અત્યારેજ મળી લ્યો ! ફરીને આ યોગ નહિં આવે, તમારું નસીબ હોય તેજ-તો હાલ એની એજ ! મિથ્યા મમતા મેલી મહારી સાથે આવો છો ? કમળાશંકર મદનકળાને ગઇ જાણી બોલ્યો. નારાયણ-નારાયણ ! ગઇ. હા લાઇ હા આવું છું, જરા ઉલો તો રહે રમણ કહે, નહિં બસ હું તો આ ચાલ્યો, જોડી થાઉં છું. કમળાશંકર પસ્તાઇ બોલ્યો, અરેરે ! રંડા નાર, રહે તો આપથી નહિં તો સગા આપથી જનાર. રમણ કહે, વેપ્યાના સંગમાં આટલોજ સાર. પરદારાનો પ્યાર કદી ના સુધારે સંસાર ! 'ગુણકા ખાએ કમાઈ, ખજલમાં જોડું-માથે ખાટલો, પાછળ ખંદેન ને આગળ લાઇ !

બન્ને કચેરી છોડી કલ્યાણી ખૂદાર નીકળી પડ્યા, ચાલતા ચાલતા કમળાશંકર બોલ્યો, રમણ ! આપણે હતા એવાજ થયા, ના રહી મદનકળા કે ના મળી રમા ! હવે શું કરીશું ? રમણ કહે, હોય થવાનું થાય તેને કાંઈ હાથ દેવાય ? આટલી મોજ મળી એજ લાલ માની એનો કેટો મુકો તો સાદું. એકવાર તો એ શેઠાણી ને આપણે ચાકર થયા છે. 'તું' શેઠાણી અમે ચાકર ભાખરના ભીખારી, આ ધંધો કરમે લાગ્યો માગ્યો વર ગિરધારી !' નકામો લેખ લખવાયો. કમળાશંકર વિચારી બોલ્યો,

ખરું છે, રાંડે હાક કરી. હવે તો રમાને શોધીએ. રમાણુ કહે,
ભલે! એ તો છેજ. એજ 'હાથે રામચક્રર બનાવ ને ખાવ!

ફરતા ફરતા તેઓ ઢાંગી મહાત્માના બેઠે, દેશ-પરદેશ
ધુમતા નાણા ધુતી ઉડાવતા, કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં એક જંઘીવાય
ઉપર એક માસે આવ્યા. રમાણુ વિચારે છે, હવે રમાને મળવાનો
શોડોજ વખત પાકી રહ્યો છે. રમા ક્યાં મળશે? ક્યારે મળશે?
કેવી રીતે મળશે? એ પરમહંસ મહારાજનું વચન સત્યજ છે,
કારણ મહારં મન પણ કમલ થઈ જાય છે કે હવે મળશે, તેમ
તેનાપર પ્રેમ વિશેષતા ધરે છે. થાક ભુખને શ્રમથી સ્નાનસંધ્યાદિ
નિત્યકર્મ કરવાની ઇચ્છાથી આરામ લેવા બેઠા. વસ્ત્ર ઉતારી
બન્ને જોવા વાયમાં ઉતરે છે, તેવોજ અંદરથી અવાજ આવ્યો.
કોણ બોલે છે? જોજો આવતા, હું નવસ્રી છું! શબ્દ સાંભળી
ચમક્યાં, ક્ષણવાર રાહ જોઈ ઉતરવા લાગ્યા. ફરી એજ પ્રમાણે
ધ્વનિ આવી કર્ણે શ્રવણ થયો. ભયાનક વાયમાંના મધુર ધ્વનિથી
ડરી કમળાશંકર પાછા પગલે નાશી ખૂદાર જઈ ઉભો. અરધી
વાયના પગથીયા ઉતરેલો રમાણુ હોંશીયાર ને હિંમતવાન છે, તેણે
ત્યાં રહીનેજ પુછ્યું, તું કોણ છે? શા માટે અમને સ્નાન કરતા
અટકાવે છે? વાય એટલી મોટી ને વિશાળ છે કે હજી જ્યા
દ્રષ્ટે પહોંતું નથી. એ જળમાંથી સુંદરી બોલી, હું એક નિરાધાર
અખળા આ સંકટને પાત્ર થઈ છું. મહારી પાસે વસ્ત્ર નથી કે
તેને ખેરી ખૂદાર આવું. રમાણુ નહિં ડરતા સત્તાટે આગળ
ઉતરવા લાગ્યો. જોણે સત્સંગના અનેક રંગ જોયા છે, એવો
ખૂદાદુર રમાનો પતિ અંધકારમાં પણ પ્રવેશ કરતા જરાએ
અટક્યો નહિં. સ્ત્રીએ ચતુરને જોયો કે ગર્જના કરી, સમુર

સખુર સખુર! બસ એટલેજ રહે. રમણ પાસેનું વસ્ત્ર આડી દ્રષ્ટે ફાડી તેને ખેંચવા ફેંક્યું, તેને તે લલનાએ ધારણ કર્યું, પછી નવોદા દેવાંશાણે જળમાંથી ખડાર નીકળી થોડીવારે આવી રમણને મળી! વાયને પગથીયા ઘણા હોવાથી આ બનાવ કમળાશંકર જોઈ શકતો નથી. રમણ મોહ પામ્યો, પણ મન વશ રાખી પુછ્યું—ત્હારું નામ શું? આ હાલ શાથી થયા છે? સ્ત્રી કહે, મ્હારું નામ બ્રહ્મી છે—ખરું બેતા હું પુરૂષ છું! વાત કરતા બન્ને વાયની ખડાર કમળાશંકર પાસે આવ્યા. કમળાશંકર આશ્ચર્યથી કહે, જેના પુરણ હોય ભોગ—તે પાસે આનો યોગ! રમણ બોલ્યો, ભેદ આશ્ચર્યજનક છે. સ્વરૂપ મનહર છે, ત્યારે સ્ત્રીરૂપ કેમ દર્શાય છે? બ્રહ્મી કહી રહી, ગભરાશે નહિં. એકવાર સાંભળો! કમળાશંકર કહે, શું કહે? પૃથિવમાં પરમેશ્વરે આવાજ મુરતન કેટલા પેદા કર્યા હશે? દ્રષ્ટિ કરતાજ નજરે પડે છે. રમણ બોલ્યો, એ ભાઈ કમળાશંકર! જા તું પ્રથમ સ્નાન કરી આવ, ભુખ બહુ લાગી છે! ભાથુ તો બાંધેલું આપણી પાસે તૈયાર છે. કમળાશંકર કહે, એમ? ત્યારે તો તું સંભાળજે; એ પદ્મિની, રંભા, ઉર્વશી, શુશીલા, શકુન્તલા જેવી—કે કોઈ ડાકણ છે! મને તો એનો ભય ઘણો લાગે છે, કારણ આ જંઘીવાયમાં એકલી નવસ્રે કઠણ કાળજની કાળીકા—ખાળીકા! આસપાસના ભયંકર વિસ્તારવાળા જંગલમાં નિહર બની રહી છે. શું હિંમતની કિંમત અંકાય તેવી છે? જાઉં છું, મહેં શું કહ્યું? યાદ રાખજે! કમળાશંકર જળમાં સ્નાન કરવા ઉતર્યો—વિચારે છે, પાછું અન્ય પ્રેત અંદર ભરાયું ના હોય! ડરતો ડગ ભરતો દગને ખેંચતો પરાણે પ્રયાણ કરતો અંધકારમાં ઉતર્યો, મુખમાંથી બોલી જવાયું—

બસ રમા ! પડધા પડયો, બસ રમા. આવ-પ્રતિધ્વનિ પ્રકાશ્યો,
આવ ! સંકેતે સપડાતો વૃત્તિપુરમાં ડુબતો અગાધ શાન્તિજળમાં
સ્નાન કરતો તરતો ફરતો વિચારે છે, બાળા ! તું મળી હોત
તો ગુણકાનું મ્હોડું ન ઉઘાડત, મને ભેટ-રમા ભેટ ! પરંતુ
એટલામાંજ કમળાશંકરમાંથી શંકરનું વિશેષણ શંકરમાં સમાવા
લાગ્યું. વાયની જહાર બ્રહ્મટી રમણને કહી રહી છે, મિત્ર રમણ !
મને મહારા કર્મસંચીતથી મુક્ત કરે છે,-

હરિગીત.

જનની જગે વણીકનો બાળક થઈ હું આવીયો,
પણ બ્રાત નહિં એ વાતથી તાત મનમાં ભાવીયો.
ઉછર્યો ઉછાંછળા સ્વભાવના તણાઈ હું તેજમાં,
સત્સંગના રંગમાં વૈરાગ્ય લાગ્યો છે સ્ફેજમાં.
મિત્ર મુજ એક તરૂણિમાં ટેક અંતર ધરી સંચર્યો,
અહો એહ શો વિવેક ? હું તો તનના વિચારે ફર્યો.
જંગલ ગયો માની મંગલ વળી પાષાણ પૂજતો,
આવી હૃદયનો ધા કરે છે ભાઈબંધ રૂઝતો.
આત્મજ્ઞાન પામ્યા પછી બિદાય થઈ ત્યાંથી જતો,
મહાત્માના સદ્ગોષ્ઠે શંકર સેવું હું રીઝતો;
પારવતી પ્રસન્નવદને કહે ભાગ્ય વરને આપશું,
મ્હેં કર્યું અપમાન તેનું તપીયો તપના તાપ શું ?
શ્રાપ થતાં નારી થઈ આવી આ વાયમાં પડયો,
ભરમના ભારથી ફરી નિર્દોષી ઉદ્ધારે ચડયો.
શંકર પધારી કહે એક કમળાશંકર આવશે,
ત્યારે તે કમળા થઈ તું અસલ રૂપ પરભાવશે.

પછી શું બન્યું તે ખબર નથી, દોસ્તદાર ! જો હું કોણ ?

રમણુ—(ઘોળખી) અહો મિત્ર ભણુ ! ત્યારે શું તે કમળાશંકરની કમળા બની ગઈ ?

ભણુ—હા.

રમણુ—તું પણ ઠીક અત્યારે કામ લાગ્યો, દુશ્મનનો ઘાટ ઘડાઈ ગયો, ઇશકનું રૂપ જુદું જ ઉતર્યું.

ભણુ—એ મહારા ભાગ્ય કે હું પાછો અસલરૂપે પહોંચ્યો.

રમણુ—હા બાળસ્નહિ ! તહે તો મહારી માફક ભ્રમણ કર્યું, ત્યાલો આનંદ થયો. (કમળાશંકર કમળા રૂપે જહાર આવ્યો) કમળા ! આવો તમે, હવે તો અહાહાહા ! દેવાંશ્રા અખંડમૌભાગી.

કમળા—(પસ્તાઈ) રમણુ ! મહારા ચિન્હ કેવા છે ?

રમણુ—જેવા જેવા છે, જે રૂપની ઇચ્છા કરી તેવાંજ.

કમળા—અહિંથી બ્રહ્મટી ક્યાં ગઈ ? આ કોણ ?

રમણુ—હા હા હા બ્રહ્મટી ? હા હા હા !

કમળાશંકર—કેમ હસે છે ?

ભણુ—હા-હા-હા !

રમણુ—બ્રહ્મટી તુંજ ! અરે નહિં નહિં નહિં ભૂલ્યો—ખરેખર કમળા ! શંકર નામ શંકરમાં સમાઈ ગયું ! બાકીમાં કમળાની ઉપમાને લાયક જે છે તે તું ! બ્રહ્મટી બતાઉ ? જળ તુંખીમાં છે ને ?

કમળા—હા.

રમણુ—જો ત્યારે તેમાં શું દેખાય છે !

કમળા—એજ !

રમણ—તેજ ! હા-પામ્યો ! પુરેપુરો તાલ આપ્યો—લે તાલી ! આહાહાહા !

ભગુ—જોઈએ તો સ્વરૂપ પામ્યું આપું ?

કમળા—(શંકર તરફથી પુર્વનું જ્ઞાન મળ્યાથી) બસ—બસ, હવે થઈ ! જેટલી સ્ત્રીમાં મળત છે તેટલી પુરૂષમાં નથી.

રમણ—બુની ખોળીને રંગત લાઈ-ખુબ કીધી, પુરે વિચાર કરજે—દારણ ઈચ્છા સ્વરૂપ પામી છે !

કમળા—મને હવે કમળાશંકર કહેશે નહિં, હું દોષીન થાઉં છું. તમારે મને કમળાજ કહેવી, શંકરે આ કાર્ય કયું છે.

રમણ—(સ્વગત) આ બે કાંઈ સમજ્યા જણાય છે ! બન્નેની સલાહ એક આવે છે, કીક, (પ્રકાશ) કમળા હવે સમજ.

કમળા—સમજી છું. મ્હરે હવે પુરૂષ-સ્વરૂપ કદી નહિં જોઈએ. (રમણ સ્નાન કરી આવ્યો, બ્રણે ભાથુ છોડી જમવા લાગ્યા, શંકરે પુષ્કળ આનંદ આપ્યો, રમણ ને ભગુ નિંદ્રાવશ થયા.) હે નિરંજનનાથ શંકર ! ત્હારી કળા અકળ છે, તે મને આજ પ્રત્યક્ષ દર્શાય છે.

મહંત—(કોઈ ભરમની ભાલુતી લગાડીને કપટ-વિચારથી આવી) મ્હારી ઈચ્છા પુરણ કરવાનું સાધન બસ છે, માટે સમય સાંધી જરૂર કામની ઉપાડી જાઉં. (કમળાને ઉપાડી નાસે છે.)

કમળા—શું આજ્ઞત ! અરે મને કોઈ બચાવોરે બચાવો. 'કોઈ મ્હારી બાથમાં—તો હું કોઈની બાથમાં !'

મહંત—ચુપ (અદશ્ય થાય છે.)

રમણ } —(જાગૃત થઈ) કમળા ! ગઈ-ગઈ-ગઈ !
ભગુ }

પ્રકરણ ૨૨ મું

સુર્યસિંહ રાજ્યદોર હસ્તગત કરી રાજા રામસિંહને વાનપ્રસ્થાશ્રમે ગયા પછી રામનગરનું રાજ ન્યાય-વહીવટથી ચલાવે છે, પરંતુ વિણાને ભેઈ પોતાની વનદેવી વિચારે આવે છે, કે તત્કાળ ચંદ્ર-દીપસિંહનો વિયોગ રૂવેરૂવે સાહે છે. આ જગતરંગભૂમિપર ન્યાયે રહી ન્યાયી-નાટ્યને શરૂઆત, મધ્યકાળ ને અંતકાળમાં રૂપાંતરે સંગારનાર સુવધાર ! શા ત્હારા અકળ વિચાર ? તું અન્ય ગમે તેટલી શાહ્યબી આપી મ્હારા પ્રથમના સંજમ્થીઓને ભુલાવીશ, તથાપી કહું છું : જન્મોજનમ વનદેવી, ચંદ્ર ને દીપસિંહ વિસરાય નહિં એવું મ્હારું મન તેઓનાં સત્સંગે રંગાઈ ગયું છે. તું ઈંદ્રાસન આપીશ, તો પણ હું પત્નિ-પુત્રો વિના નકામું એ રાજસુખ માનીશ, વિણા ! કદાચ-તને આ વચન કનડતા હશે, પણ વિચાર કર-શું હું વનદેવીનો પતિ નહિં ? ચંદ્ર દીપસિંહ વનદેવીના બાળક નહિ ?

વિણા—તે સૌ તમારુંજ છે, શાંતિ-સંતોષ ને પુરુષાર્થ એકત્ર થશે, ગુજરી ગઈ દુઃખદસ્થિતિ ! હવે કાંઈ ભાગ્યોદયે સુર્ય-દેસિંહ જેવા ખડાદુર સ્વામિ ! તમારા મનોબળે બિંધિપણ સીધી થઈ શિરનામી રહેશે !

સુર્યસિંહ—વિણા ! વન-વિહાર મને બહુ ગમે છે, વળી વનદેવી વનમાં રહે, ચંદ્ર-દીપસિંહ દુઃખી થાય, ત્યાં સુધી પર્યટન કરી મ્હારા હિતને સુધારું. આ રાજ-સુખ મને પ્રીય છે, એમ તું માને છે ?

વિણા—હું જાણું છું કે વિણા પણ તમારા હૃદયને પ્રેમ સિંચન કરવા અશક્ય થઈ પડે છે, એ મહારી ભાગ્ય રેખા ! છતાં હું આપના સેવા-દર્શનથી સંતુષ્ટ રહું છું. અંતરથી અલગ નહિં કરું—તેમ દ્રષ્ટેથી દુર નહિં થવા દેઉં.

સુર્યસિંહ—નાહક મને બંધનમાં નાંખ્યો ! તારા પિતા રામસિંહે માયાનું ધુસરું કોટે વળગાડ્યું, તું પણ તારા વિલાસમાં કેદ કરે છે. માયા ન મરી પણ હું મરી રહ્યો છું, એ કુળદીપક અર્ધાંગનાને બાળક પાછળ. વિણા ! ધૈર્ય તારું કલ્યાણ કરશે, મને રજા આપ—મહારે શિકારે જવું છે.

વિણા— ભલે જાઓ શિકારે ત્યાં લેહને વિચારને, હિંસક પ્રાણીની પરિક્ષા કર્યા પછી મારને.

સુર્યસિંહ— સત્ય વચ્ચેન આ તારાં મસ્તકે ચડાઉં છું, વહેને વાગી વિદ્યા વિણા—વિણા વન જાઉં છું.

ઘોડેસ્વાર થઈ શિકારી વસ્ત્ર પહેરી રામનગર ખંડાર નીકળી પડ્યો. દ્રષ્ટે એક વાઘ ચઢ્યો, તેનો શિકાર કરવા સુર્યસિંહ પાછળ પડ્યો. આગળ વાઘ—પાછળ સુર્યસિંહ દોડતા એક અઘોર જંગલની ધીચ ઝાડીમાં આવ્યા. રામનગરથી ઘણે દુર દોડી આવનાર સુર્યસિંહ હિંમત હારી ગયો, થાકી ગયો, શ્વાસ ચડી ગયો. ઘોડો પણ હાંપી ગયો. શિકાર ગુફામાં સંતાઈ ગયો, તેટલામાં રમા—યોગીણી ત્યાં મળી ! પુછે છે, હે દયાળી ! તહે અહિંથી વાઘને જતા જોયો ? રમા બોલી, વાઘનું શું કામ છે ? રાજા ! વાઘે કાંઈ તારાં બગાડ્યું છે ? શા માટે એને મારે છે ?

પાયા હિરા લાખકા ખોયા તુને સારા સાજ,
આત્માકી ન કીની પાલતા—હે સુર્યસિંહ રાજા !

સુર્યસિંહ—(સ્વગત) આ કોઈ શાક્ષાત્ સરસ્વતીરૂપ જણાય છે, કારણુ નામનું શુભ રહસ્ય તેણે પોતાના યોગબળે બાણ્યું. (પ્રકાશ) મહારા નામને પ્રકાશમાં મુકનાર હે દેવી ! ક્ષત્રિ ધર્મ પ્રમાણે શિકારી વાધને મારવો ઘટે છે, હું તેને ઠેર મારીશ. મહારં નામજ સુર્યસિંહ છે !

રમા—અહા ! નામ પ્રમાણે ચમત્કાર ત્હારામાં નથી, તું રાજા સુર્યસિંહ ન હોય ! તેનામાં ને ત્હારામાં કેટલો દેખું છું તક્ષવત ? નામ લખવે છે, લંપટ ! ‘અહિંસાપરમોધર્મ !’ પારકાનો પ્રાણ હણતા વિચાર કર, ત્હારો પ્રાણ લેનાર કાળ તને જોઈ ખુશી થાય ત્યારે તને શું ન થાય ? વિના કારણે શિકાર કરનાર હાલ પોતાને સુખી દેખે છે, પરંતુ પશ્ચાત્ પસ્તાવે કષ્ટમાં પડી રીબાય છે. સમજ શિકારની માયા તજ, ક્રોધરૂપ વાધને પ્રથમ માર-તેજ ત્હારો જ્ઞાન-બગીચો બગાડે છે. શિકાર કરવો એ કીયા ધર્મ-શાસ્ત્રને આદિ-અનાદિનો નિયમ ચાલ્યો આવે છે !

સુર્યસિંહ—શું રામચંદ્રે મૃગ-શિકાર નહોતો કર્યો ?

રમા—બરે જોતાં એ મૃગજ નહોતો, પરંતુ રાવણનો મામો મરીચી કપટરૂપે મૃગ બન્યો હતો. તેણે રામના હાથે મરવામાં પોતાના આત્માનું કલ્યાણ માન્યું હતું, વળી તે રામચંદ્ર દ્વંદ્વ પુરૂષાર્થી યોગબળે ત્રિકાળજ્ઞાન બાણનાર ઈશ્વરી અંશ મનાય છે. સિતાની માગણીના જવાબમાં તરતજ કહ્યું હતું, હે સિતા ! આ ત્હારી સ્ત્રી-હઠ છે, તે પુરી નહિં થાય ! અંતે પરિણામ માહું આવશે. રામે નિરાશ થઈ બન્વાકાળને આશ્રયે મૃગનો શિકાર કર્યો, તો તે તેટલા શક્તિવાન હતા. અયોગ્ય કાર્ય અન્ય

એવું તેમના જીવનમાં થયું નથી. શિકારનો ખદ્દો સિતા-હરણથી રાવણ-મરણ સુધી વિયોગરૂપ લોગવવો પડ્યો છે, તેમાં રામ જેવા ન્યાયી-પરમાત્માને કસોટીએ ચડવું પડ્યું છે. રામે ઉત્તમ કાર્ય કર્યા છે, તેવા કરવાને તું અસમર્થ છે!

સુર્યસિંહ—પણ, રાજાને શિકારનું કામ વર્જીત છે.

રમા—શિકાર રાજાને યોગ્ય છે, અલગત તે પણ હું માનું છું. તિક્ષ્ણ દ્રષ્ટે માલમ પડે છે, રામે બાંધેલો રામ-ચેતુ હિંદુસ્તાનમાંથી લંકામાં જવાને વચમાં આવતા સમુદ્રપર પથ્થર તારી બાંધ્યો છે, એ શું અદ્ય પ્રમાણવાળું પુરૂષાર્થ ત્હારા વિચારમાં કે શક્તિના હિસાબે જરાએ નથી? લલે એમ ન હોય તો બેઠરકારી અનીત્યકર્મના આશક! જરા આંખ ઉઘાડી તપાસ! મને પાણીમાં એક ન્હાનો પથ્થર તારી બતાવવાને શક્તિવાન થા, તો હું બાણીશ કે શિકાર કરવાનો અસલ રીતિથી આવતો આવેલો ક્ષત્રિએનો ધર્મ તને એજ લગાડશે. જે કર્મ બની શકે તે કરવાં, ન બને એનો ત્યાગ કરવો, એ નિષ્પક્ષપાત છે? હરિહર! વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ!

સુર્યસિંહ—(મનને અસર નહિં થવાથી) જે કાળે, જે પળે, જે થવાનું છે; તેને પરમાત્મા ચુકતો નથી, એટલે—

રમા—એટલે ઇશ્વરને ખદનામ કરવો?

સુર્યસિંહ—સુર્ય મેઘની વૃષ્ટિથી ચિત્તજ થતો નથી, માછલાની કાળથી સાગર ડગતો નથી, શિયાળની તલપથી લાલ ડરતો નથી, તેમ આ ત્હારા બોધકવચનો લલે શ્રેયસ્કર હશે! છતાં અત્યારે તો મને એજ શિકારની લગની લાગી છે. તું સત્યવાદી છે—ખબર હોય તો બતાવ નહિં તો ના કહે.

રમા—હું અધમકાર્યમાં મહારા નિર્મળ ચરણ પ્રસારતી નથી. હું જાણતી નથી, દ્રષ્ટેથી દુરથા, જા તહારં કાળુ ને અજ્ઞાનથી શ્યામ થએલું મુખ ના દેખાડ. (ઝાડીમાં અદ્રશ્ય થઇ.)

સુર્યસિંહ—(ચાલ્યો ત્યાંથી—સ્વગત) શું કરું આજ મને એવે પડતું નથી. (શોધ કરતા છેટે ત્યાંજ એક વાઘને ઉભેલો દીઠો, પશુછ ચડાવેલું બાણ છોડયું—પણ તરત ‘હરિહર—શ્રીરામ’ ઉચ્ચાર કર્યું શ્રવણ થયો, શિકારની પાસે જઈ જુએ છે.) આ શું ગજબ ? ભક્તિમાં ભંડ પડાવનાર, રામસિંહનો પ્રાણ લેનાર હું ઘાતકી નીચ ચંડાળ કયા કાળે છુટીશ ? દેવીનું સ્વામન સત્ય થયું. રામનગરમાં જઈ શું મ્હોડું બતાવીશ ? હે અધર્મી હંસા ! શું જીવે છે ? સાહસકાર્યથી લોક—હસાહસ ને મતીલા મનને પસ્તાવો થાય છે, તે આજેજ જાણ્યું. ક્રોધનો કેદ ચડ્યો છે, સુર્યસિંહના દેહમાં માયા કલેશ કરે છે—રસરાજ તેને સમજાવે છે.

અરે અસી શું હસી ચમકે કરમાં કાળીકા ?

પરણું પિતાને મારી તેની એ બાળીકા ?

રામ પોકારી રામસિંહ ખેંચી જાય સ્વધામ ;

સાહસ કરે નગ્રે અપયશ—દેવ શું ગમે આમ ?

ક્રોધનો વેગ કાર્ય પુરણ થતાજ અટકે છે. (તરવાર ખેંચી)

રે હંસ મોતી ચારો ત્યાગે હંસ નહિં,

પય પાણી જુદા ન કરે તો તું હંસ નહિં !

બ્રહ્માજ વાહન ખરે નહિં કદી હંસ નહિં,

તેમ અજ્ઞાન છવાયું સુર્યસિંહ અંશ નહિં.

અહો ! કર્મના કર્તાઓ કળને વીણી લે છે,

લેહે વૃક્ષ વાવનારા દુર રહે છે !

રસ ધરણીમાંથી સ્ત્રીચીજ દાન દે છે,
એવાજ પરોપકારી બિરલા વસે છે !

શ્રીહરિ ! તારો દોષ નથી, સત્યવસ્તુનું શોધન કરનારો
હું પણ રામસિંહની પાછળ પ્રયાણ કરીશ.

રાગ—ગઝલ તાલ ધમાલ—

પ્રભૂ ! સકળ સમાયે છે—સમાયે તો સમાયે જા !

કરે સૌ વિશ્વની રચના—રચાયે તો રચાયે જા, પ્રભૂ ૬.

બીજથી દેહને પેદા, દેહથી બીજને પેદા;

ચલાવે ચક્ર દુનીયાનું, ચલાયે તો ચલાયે જા ! પ્રભૂ ૧

કોઈ પાતાળની નીચે, વસાવે જીવ ભૂતળમાં;

કોઈ આકાશની ઉપર, વસાયે તો વસાયે જા ! પ્રભૂ ૨

બનાઈ દેહ માનુષની, દીયે સૌ લોગનાં સાધન;

વિના ઉપકાર ને કૃણા, નિભાયે તો નિભાયે જા ! પ્રભૂ ૩

જગતના આદિથી પહેલા, રહે કાયમ આખરમાં;

પિતા સંસાર આખાનો, ઠરાયે તો ઠરાયે જા ! પ્રભૂ ૪

શરણમાં જીવ જે આવે, મટાડે જાળ માયાની;

તું પ્રદાનદ બંધનથી, છુડાયે તો છુડાયે જા ! પ્રભૂ ૫

હે ન્યાયકાર નિરંજન—નાથ ! ગયો ઇતખાર આ,

આવું છું લેવા ન્યાય—ચુકાદો ન્યાય—દરબારમાં !

આવ્યો....! (શક્તિનો ગરદનપર ઘા કયો) રા....મ !

(રા....મ ! શબ્દોચ્ચારમાંજ મસ્તક ધડથી જુદુ થઈ સન્મુખ શંકર
પ્રતિમાપર પડ્યું.)

રમા પોપટીયા રંગની સાડી ઓઢી, દૈવકાન્તિથી દેહને
દીપાવતી સિંધુ, સતલજ, નર્મદા, તાપી, કાવેરી, કૃષ્ણા, ગોદાવરી,

ભાગીરથી, તુંગભદ્રા, સાગરમતી ને બ્રહ્મપુત્રા વિગેરે નદીઓના નિર્મળ જળમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થઇ; આળુ, વિદ્યાચળ, જુનાગઢ, ગીરનાર, અરવલી, સિંહાદ્રિ, સાતપુડા, નીલગીરી, મંદ્રાચળ પર્વતોના પ્રયાસ કરી; દક્ષિણે સેતબિંદુરામેશ્વર, પુર્વે દ્વારિકા, પશ્ચિમે બંગાળા, એ ત્રણ દિશાઓ રખડી તીર્થયાત્રા કરતી, ઉત્તરે કાશી વિશ્વનાથના દર્શનાર્થે જવા નિશ્ચય કર્યો. પરદેશ ગમને, સત્સંગે અનેક પ્રકારના લોકોના સમાગમે જ્ઞાનમાં વધારો થયો. તપેશ્વરીઓના તપ, યોગીઓના યોગ, સંતોના વિશ્વાસ નિહાળી મનને દ્રઢતા આપી નિર્મળ કર્યું. સુખ-દુઃખ ભુખ-તૃષાથી, યૌવનવયને પતિવૃત્ત ધર્મના પ્રસારે આત્મ ઉદ્દેશથી બ્રહ્મજ્ઞાનના પદને પામી આનંદબળે શરીર પુષ્ટતા દેવી તુલ્ય શોભા દર્શાવે છે. ગુજરાતી, હિંદુસ્તાની, મરાઠી ને સંસ્કૃત ભાષાનું પુરતું જ્ઞાન મેળવી ષટ્ શાસ્ત્ર, અઢાર પુરાણ, વેદ ને શ્રીમદ્ભાગવત વાંચી મનન કરી, સંગીતમાં પ્રવીણ થઈ. ભજન ને જ્ઞાન બોધ સુજનોમાં ચર્ચાવતી, રમાદેવી નામે ઓળખાતી, માર્ગમાં વિચારે છે, શું સુર્યસિંહ તો નહિં હોય ? ભુલુ છું, ક્યાં કલ્યાણી ને ક્યાં આ તપોવન ? મહારી સૈયર વનદેવી ! તારા સત્સંગેજ હું આ ઉત્તમપદ પામી છું. પરમાત્મા તારો જય કરો-સંકટ હરો ! પતિ સંબંધે બોધક-વચનો યાદ આવે છે, શિયળ રક્ષણ કરતા હજી સુધી પરમેશ્વરે કાંઈ સુખદ મહેર કરી નથી. એક રમણીય સરોવર કાંઠે ચોપાસ ઉત્તમ કુળાદિ મેવાના, સુગંધમય પુષ્પોના, મનોહર વૃક્ષોના, આનંદદારી દેખાવવાળી ઘટા બેઠા હર્ષ પામી, તેની પાસે હાલમાં સિતાર, ડીડતાક, તુંદરી માલા, તૃષા ધ્રીપાવવા તુંબી-પાત્ર, રક્ષણાર્થે

પીસ્તોલ, તે સિવાય કાંઈ નહોતું; આરામ લેવા એક પથ્થરની
મોટી શીલાપર બેઠી. ઇષ્ટ ધ્યાનમાંથી તેનું મન જાણી માયામાં
મળ્યું, પતિ તરફની લાગણીને ભાવ પ્રગટ થયો, વિયોગ
વિરહવન્દિમાં બળની વનીતા તેજ વેળા શાંત થઈ વિચારે છે,
પરમાત્મા ન્યારા છે, અરે હાલ મહારા નાથ પણ આ કામાંગીથી
ન્યારા છે, ખરે પતિ પરમાત્મારૂપ છે, પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતા
તેમની અલંકારીક મૂર્તિ જ્ઞાન-ચક્ષુ જાણે છે, તેમ પતિનું ધ્યાન
ધરતા ભર્તારના ગુણ ને પ્રેમમૂર્તિનું જ્ઞાન હૃદયમાં થાય છે.
અંતોષ કેમ રહે? ઇંદ્રિયો કામરૂપ શત્રુને શરણુ થઈ મને રગડે
છે, ઘણી રોકું છું; પણ યૌવનમદ છાંટી તકાવે છે. આ શું?
સાંસારના જડ પદાર્થ ને ચેતન વસ્તુઓ પાતનું કુદરતી પુરુષાર્થ
અર્પી મહારા મનને રાજી રાખે છે, હે અનંતચાવિનાશ! વૃત્તિઓ
કર્મે દોરામાં ફાંસી કરે છે, આ જગત્પ્રી કાયા મુખ-દુઃખ ગ્રહે
છે, જ્ઞાન-સંતોષરૂપ છે, અન્ય સકળ મને ગરીબ જાણી માયા
પ્રેમભાવ બતાવે છે. છતાં એ વસ્તુતા ઉપર મહારી આહુના અટકે
છે. પ્રથમ વિગારતી શાહાગી ને મુખ પતિ વિના બ્યર્થ છે.
અત્યારે વેરાગ્ય, યોગકર્મ, તીર્થયાત્રા, સત્સંગ પણ સમયબળે
અપ્રિયતા બતાવે છે. અરે પતિ તરફના કાંઈ શિન્દુ દર્શાતા
નથી. સિતાર વગાડી, સાથે મધુરનાદ ફાડી, મહાડી કામળ મનરંજન
ધ્વનિએ કોડનાલ વગાડવા માંડી. અવાજ મંદમંદ પવન-લહેરે
ઘણે દુર જતો, સરોવરપર જળ પીવા આવતા પશુ પંખીઓ
એકત્રિતે પતિ-વિયોગી વિલાપ રાખે થઈ ધ્રુવણ કરે છે.

રા.—પ્રભાત—

બનાઉ એ માલિની—હું માનની બની જાઉં, હું મુ.
મુજ નિકટ આ વિકટ પંથ,
એ કોણે અજબ ગુંથ્યો ગ્રંથ?

બ્રમર ભમે જુદું પુષ્પપર-ખતાઉં,
મન ન માનુ લાલચ ભોગ,
દ્રઢ આશમાં આ શો છે યોગ ?

હું ૧

રોગ ભરાય લગ્ન આવું-કરાઉં,

હું ૨

શકુંતલા સતિ હતી એ સાખીતી પતિવ્રત ! સત્ય-ધર્મે
મસ્ત બનેલી મહિલાઓના આર્ય પુત્ર એક રાજ-સુબને મેળવી
પોતાની પ્રજામાં અમ્મર-નામનાનો કીર્તિ-ધ્વજ એવો મજબુત
રોપી જાય છે, કે તે સ્મરણ કાળેકરી નાશ પામતું નથી, આઃહા !
ભરતે હિંદુસ્થાનનું અન્ય નામ ભરતખંડ રાખ્યું ! મને વનદેવીએ
પુર્વે કહ્યું છે, ભાર્યા ધર્મ-કાર્યમાં પિતા સ્વરૂપ છે, મુસાફરને
વિશ્રામ જેવી છે, આર્ત મનુષ્યની જનની સ્વરૂપ છે. સત્ય
પરમબ્રહ્મ છે, સત્ય-પ્રતિજ્ઞા પ્રતિપાલન છે, એજ પરમોત્કૃષ્ટ
ધર્મ છે ! એ વિધી સીધી થા તો કાંઈ કહું, લગ્નદેવી !
સરસ્વતીને ડાબા હાથે લખતા શીખવનારી, યોગીણી ! તેને
બ્રહ્મચાર્ય એકજ આશ્રમ પળાવી જીવનમાં કુંવારી રાખી. સતિ
શિક્ષણમાં તું એક નમુનો છે. સ્નાન કરી તુંબી-પાત્રમાં જળ
ભરી ચાલવા માંડ્યું. નિરાશ થઈ પતિને મળવાની આશે ભટકતી
ભામા ! પંથ કાપતી અંગા કિનારે આવી, દુરથી એક મનોહર
ઝુંપડી દીઠી. ત્યાં એક મહાત્મા મ્હોટો યજ્ઞ કરે છે. અંગા-દર્શન
કરી સંતસ્રમાગમ અર્થે યજ્ઞ તરફ ચાલી, પણ એક અબજાનો
વિલાપ કાને સાંભળી વિચારતી અવાજની દિશા જોતી, તો કાળી
કીકીયારી કરતી યજ્ઞ-કુંડપર સફેદ વસ્ત્રથી આચ્છાદન, કપાળે
કેશર કુમકુમ અક્ષતને અર્ચન કરેલી ચાલાક ચપળા ઉભી છે.
મહાત્મા હાથમાં પુજાપાનો થાળ લેઈ ઘૂતની આહુતી આપે છે,

ચમત્કારીક બનાવ નિહાળી રમા ચંડિકા ને કાળીકા બની યજ્ઞ સન્મુખ મહાત્માની નજરે કટીબંધ ઉભી. તે દુષ્ટબુદ્ધિ સમજ્યો હું શુદ્ધ યોગીજ છું, કારણ મહારાપર પ્રસન્ન થઈ ચંડિકાએ આગમન કર્યું, સવિધ્યમાં રાજ બેશક મને મળશેજ. જેનું મૃત્યુ નજીક છે, એ પદ્મિની ઇષ્ટનું સ્તવન કરે છે, વરસાદ વરસે છે !

રાગ—મદહાર.

અંત—કાળ ! પધારે પધારે પધારે ! (૨)

યોગી યોગ સધારે—એ....મને મારે ? અંત ધ્રુ.

જેને દુઃખકાર થઈ, તેને આશ્રયે રહી;

આવી આજ ઉદ્ધારે—એ....હવે તારે ! અંત ૧

મહંત કહે, ચુપ ! બકવા છોડ—ગુલામની રાંડ શું ટકટક કરી રહી છું ? હમણાજ પરાક્રમની પ્રસાદી આપુ છું ! સ્ત્રી બોલી, મને યજ્ઞમાં હોમવાથી કલ્યાણ ત્હારું કદી થાય નહિ, શું નીચ અધર્મી ને પાપીઓ દુનિયા પ્રલય કરનાર ? મહંત કહે, કારણ વિના કોઈ કાર્ય નથી, તેમ દેવલોકમાં કંઈ સ્વાર્થ રહેલો છે. આજ સિદ્ધની સિદ્ધાઈ છે, અજ્ઞાનીને કેળવવા એજ અમારી ચતુરાઈ છે, દુનીયા અમારા જેવા કપટીઓથીજ ટકાઈ છે. જ્ઞાનીને લઠના ને જીલમના ચમત્કાર બતાવવા એમાં શી નવાઈ છે ? સ્ત્રી બોલી, જોયું ત્હારું કર્મ જોયું, હમણાજ સમજ-ત્હેં સર્વે જોયું, બચાવનાર પરમાત્મા સકળમાં હાજર છે. મહંત કહે, પરમાત્મા અશ્નિમાં હાજર છે, ઓઢવાની ત્હારા કર્મે સોનેરી આ વાદર છે. સ્ત્રી બોલી, મુરખ ! આ સતિનો અનાદર છે, તું ખરે-ખર છે. મહંત કહે, અનાદર નહિ આદર આ ખરેખર છે ! પાંચ ફેરા ફરી સજીવનીને ખાથમાં ઉચકી યજ્ઞમાં હોમે છે ! સ્ત્રી બોલી,

બળુ છું, ટળુ છું, પળુ છું—સ્વર્ગે પરમ ધામમાં. રમા આશ્ચર્યથી
આવી કહે, આ શી કાંસી ખાસી એા આશી જા આરામમાં !
પીસ્તોલથી મહાંતને મારે છે. મહાંત મરતા મળતા પરિણામને
જોઈ કહે, મહેં જાણ્યું મહાલું મનમાન્યું—આ તો અંત—કાળ !

માર્યો મને શો સ્વાર્થ સાર્યો ત્યારે શરણુ છું, રામ !
રમા—આશ પુરણુ થાય પછી, પ્રથમ ભટકે ભવ ત્રણુ તું !

રમાણુ } —આઃહા....કમળા ! અરે વાહ આ શું કોઈ
ભગુ }

યોગીણી કે સરસ્વતી દેવી ?

કમળા—હા....એ તો જોયા જેવી ! ન બચાવી હોત
તો મહારી કર્મગતિ યજ્ઞે હોમાઈ એવી !

ભગુ—પછી,—

કમળા—આ પડયા મહાંત—એમનો આણ્યો અંત ! ત્યાં
ઉઘાઈ ને અહિં સિદ્ધાઈ ! એ ઢાંગી યોગ—આ પીસ્તોલ યોગ !

રમા—આપ કોણુ છો ? (સ્વગત)

દર્શાય છે પર્ણાય છે ઉત્તમ આકૃત્તિ મુજ નાથની,
પણુ સંકેતના હેતમાં ઉર્મિઓ શું ઉદ્ભવે બાથની ?

રમાણુ—(સ્વગત) ભગુ ! શું જવાબ દેઈશું ? જુદું
તોડીશું, સપડાયા ! (પ્રકાશ) માણુસ છીએ—જનાવર તો નથી ?

ભગુ—(સ્વગત) હા ભાઈ સપડાયા, અજળ આની તો
છે માયા ! જુદું બોલી પરમાત્માના ગુન્હેગાર થયામાં શો સાર ?
બોલવું તો સાચું દોસ્તદાર, આ પાર—કે પેલે પાર !

રમા—કેમ પ્રત્યુત્તર દેતા નથી. કમળા ! તું શું જાણે છે ?

કમળા—જાણુ નહિં એ કોણુ છે ? યોગી કે વિયોગી છે ?

ભરમે ભ્રમણા ભાળતા, એક આત્મ ભોગી છે !

રમા—સત્ કહો પત જાય છે, આ ગત કરી શાથી ?
તરૂણ મત ફરી મન એમાં રંગાયાથી ?

રમણ } — રાગ—દેશ—
ભગુ }

તકદીર ને તદબીરમાં, ગીરફતાર ! ત. ધ્રુ.
પાત્ર ભરેલું, કમ્મે લખેલું; હડશેલે એજ ગમાર—ગીરફતાર ! ત. ૧
હોય તગારું, ક્યાંથી નગારું ? ગ્રંથ વિખરાએ વિચાર—ગીરફતાર, ત. ૨

રમા—(સ્વગત) અહાહાહા ! આ તો મિત્ર ભગુ ને
મહારા રમણરાજ ! કાંઈ પ્રીકર નહિં. (પ્રકાશ) યોગીને તકદીરથી
શું અર્થ ? કારણ ફળની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી યોગીએ કર્મક્ષેત્રમાં
બીજ રોપવાની તદબીર કરવી જોઈએ. સુખમુદ્રા જોતાં સમજાય
છે, યોગ લેવાનું કારણ કાંઈ વિચીત્રરૂપ દર્શાવે છે. સત્ય કહો,
પરણ્યા છો ? માતા પિતા ને સંબંધનો ત્યાગ કરવો એ શું ઘટે છે ?

રમણુ—હા, પરંતુ એક ત્હારા જેવી અર્ધાંશા શુભ
થઈ છે, તેનો પત્નો મેળવવા આ યોગ ધાર્યો છે. બસ એ
પ્રીયા સ્મરણમાં જીવંતી વ્યતીત કરીએ છીએ.

ભગુ—(રમાને બતાવી) આ તો નહિં ?

કમળા—હાં એજ !

રમા—કાંઈ ચિત્તભ્રમ ! વાયુ થયું છે કે શું ? વાફ,
એ પ્રિયા એકની કે બેયની ?

રમણુ—(સ્વગત) ભુલ્યા ! ખોલતાજ બંધાયા. (પ્રકાશ)
પ્રિયા તો મહારીજ થઈ છે શુભ—એ ઉપર આ બધી ધામધુમ !
આ મિત્ર ભગુનો માર્ગમાં મેળાપ થયો.

ભગુ—રમણ ! આ તો કેટલું ચલાવી જુભાની લે છે.

રમા—ત્યાગી ખરા ને યોગીએ ખરા! લેખ લખયો, ઇષ્ટ સ્મરણના બાને સંસાર પરહર્યો—પરંતુ મોહ તો શ્રુંગાર ને પ્રીય નારપર વર્યો છે!

રમણ—પ્રીયાની લેળુ એ પણ થાય છે, તો સદ્ભાગ્ય મનાય છે. સુખ આપનાર, સંસાર નિભાવનાર, દુઃખમાં ભાગ લેનાર, આનંદમાં રમાડનાર, મ્હારી પ્રીયા રમાજ છે. અરેરે ક્યાં જાઉં? ક્યાં શોધું? ક્યાંથી મળે? હે દેવી! આપ જાની છો, કૃપા કરી જોઈ હોય તો બતાવશો!

રમા—હું તો દુનીયાના દુઃખને રોડે કે મ્હારું કલ્યાણ કરું! આ વિચારમાં ગુમ થઈ છું, મ્હારે યોગ લેવાનું કારણ તમારા જેવુંજ છે. હું પણ આ અદ્ભુત સંસાર સાગરના માયા જળમાં પંચવિષયની છોળે અનેક કલ્પીત તરંગના વમળે ડુબકા ખાતી વિચારું છું, પ્રાણુ—પ્યારા પ્રીતમને શી રીતે મળું?

રમણ—એમ? ત્હારું નામ? રમા—હા એમ! તમારું નામ?

રમણ—મને પડે છે જોમ, નામનું શું કામ છે?

રાગ—કામોદ—

અકળાઈ ગયો અલી કમળ કળીમાં!

ભાગ્યોદયે તું ભામા ભળી—આ! અકળાઈ ધ્રુ.

જનમ્યો છું પણ જોયું નથી રે,

આ તો ઉત્તમ નારીથી તું છે!

સમજવાનું મ્હારે, દીપકે મરે કીટ બળી—હા, અકળાઈ ૧

રમા—(રમણ ઓળખી ભેટવા જાય છે,) દુર રહો!

રમણ—કોઈ કહો—આનું નામ કહો!

રમા—શું પ્રેમ? શાંત થાઓ? આ શાના યોગી ઝગડા?

રમણુ—મન ગાદ્યું નથી રહેતું, રમા ! હું યોગી-
તું લોગી ! કરીએ પુરા ચાલ સંસારના રગડા. નહિં તો કાંઈ
કરી પદોપકાર—બતાવ મહારી રમા નાર !

રમા—દર્શાડિં તમને રમા નાર ! નેત્ર મીચિા, (વસ્ત્ર બદલી)
મંગળ મુરતી માનું છું મો....હન !

રમણુ—તો શું બાકી ? તું રમા નાર ! ખ્યાર સીચિા.

મંગ—લલીત-

રમા— મંગળ મુરતી માનું છું મો....હન !

આવો અર્પું હું તન-મન-ધન, મંગળ ધુ.

રમણુ—એ પણ છે અમારી પાસે, રમા જોઈ અંતર આશે;

વિલાસે ભટક્યા વન-વન-વન, મંગળ ૧

રમા— આલેખ ભસ્મ લેખ કમંડળ, ક્યાં છે પ્રેમે ભૂમંડળ;

કરણીનો નાચ થન-થન-થન, મંગળ ૨

રમણુ— તાલ મળે ખ્યાલ કરો કંઈ,

રમા— ન્યાલ કરું જુઓ દ્રષ્ટિ દઈ;

રમણુ—ગઈ શું વાતો સન-સન-સન, મંગળ ૩

રમા— આત્મામાં આત્મા રહેશે,

રમણુ— પણ પરમાત્મા ક્યાં રહેશે ?

ભાવે લેટું તું તન-મન-ધન, મંગળ ૪

રમા— જ્યોતિર્રૂપે શક્તિજ વ્યાપી, રમણુ—અંદ્ર શાંતિ દો સ્થાપી;

અરપું વરમાળ ધન-ધન-ધન, મંગળ ૫

કમળા ચક્રીત ચહેરે મનમાં વિચારે છે, જો આ બેળા
આપણે કમળાશંકર હોત તો જરૂર આ ખુલાસા લેજો આપણા
ખુલાસો થઈ જાત. શું બાકી ? મહારો ઉપયોગ એજ પીસ્તોલને

ભોગ થાત. ધન્ય છે, રમા-રમણને! સ્ત્રી પુરુષ તો આવાંજ
 જોઈએ. પતિવ્રત ને પત્નિવ્રતનો મુકાબલો! આ નૈતિક ન્હેરોના
 સંગમે નાહી એજ પુર્વનું દોષું. (ચરણે નમી દંડવત કરે છે,
 પ્રકાશ) હું અપરાધી છું, તમને ઓળખી શકી નહિં, મહારાં
 દુષ્કર્મ માફ કરશો એજ આશા છે. ભગુ કહે, અરે ઉઠ, આ
 વખતે ક્યાં પગે લાગે છે? વચમાં માથું ધાલે છે? રમણ દિલની
 દાઝ પુરી કરે છે, માફ! એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર માફ!
 તારે ને મહારે મિત્રાઈ થઈ ત્યાંથીજ માફ! શંકર દહેરે પુજન
 કરતા પુરાએલા કાઢયા, ત્યાંથી તારા સઘળા ગુન્હા માફ છે.
 કમળા જોડી, મહારા કર્મ તમે જાણો છો! હું હવે પસ્તાઉં
 છું. રમા પુછે છે, અરે આ કમળા કોણ? કમળા જોડી,
 માતૃશ્રી! કમળાશંકર તેજ હું. રમા કરડી નજરે જોઈ રહી,
 પરંતુ આ અસાધારણ ક્રોધને નિવાસ-સ્થાન આપીશ તો મહારા
 પતિએ મેળવેલી શાંતિનો સમય-લાભ ફળદાઈ જોઈ છું, તેથી
 ઉલટું વિચારનું વલણ ઉતરશે. સતિને યોગ્ય નથી, વિનયથી
 વૈર બાંધીશ તો કમળાશંકરના પ્રસંગે મહારી નામના, પતિવ્રત
 પ્રતાપ ને વિયોગમાં અમો દંપતીએ મેળવેલા જ્ઞાન ધરેણાનો
 શ્રુંગાર શોભશે નહિં! અરરર ત્રિલોચનપતિ! શું આ તારો
 ન્યાય? (કમળાને મસ્તકે હસ્ત મુકે છે,) અખંડસૌભાગ્ય રહે,
 ઉઠ સચેત થા. રમણ કહે, એ ખરો ધર્મ! તહે એને પુર્યો, તો
 મહેં જહાર કાઢયો, શંકરે હત્ત પ્રમાણે ગત કરી. એકબીજાને
 મદદગાર ઠીક મળ્યા છીએ. કમળા ત્રિકાળ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયાથી
 ભયુને કહી રહી, નાથ! હું તમારી પુર્વ-પત્નિ છું. ભગુ ચમકી

દોઢ હાથ દુર ખરી જોલ્યો, તું વળી ક્યારની મહારી બાઘડી?
આ તો સુતારની સાઘડી! દુર રહે, ગળે પકવાનોજ ધંધો કરે
છે. પ્રથમ સ્ત્રીની ઇચ્છા તો હવે પુરૂષની જાણાસા. એક ભવમાં
એ ભવ જોયા, છતાં ધરાતી નથી! હઠ જ, નામ ના લેખશ
મહારં. રમા જોલી, અરે તમે આમ શું કરો છો એને? કમળા!
ગભરા નહિં, મહારો આશિર્વાદ છે, ત્હારં કલ્યાણ થશે, શાંતિથી
સત્ય જે હોય તે પુર્વ-વૃતાંત કહે!

કમળા— રાગ—કાતુલ તું કામણગાળોરે—

કર્મ કયા હું દુઃખીયારી-કહું સાત ભવ વિસ્તારી! ક. ૬.

પ્રથમ જન્મેરે પુજારી, પંડીત આપનું એજ પ્રમાન;

કામ-કિડા નશ દિવસે, ગંગા શ્રાપે અંગ શ્વાન;

હાકે સૌકો માર મારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી! ક. ૧

ખીજે ભટકાતા ઘરેઘર, વેડી પેટમાં મહોટી ભુખ;

જનમ થાતાં જુદા જે થયાં, દેખ્યાં એ દારણુ દુઃખ;

સુતા અંતે મર્ણુ પથારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી! ક. ૨

ત્રીજે હોલા-હોલી બન્યા, પંખીમાં ધર્યા અવતાર;

નીચ સીંચાણો ઉંચે બાજ, કરે ત્યાં કૃપા કિસ્તાર;

ભક્તિ પંથ લીધા ઉગારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી! ક. ૩

ચોથે કરણી હરણી ધરી, વ્યાઘ્ર સ્વામિ થયા વનરાજ;

શિકાર-નાથે દેહ છોડી, ભાગી દુઃખની હાય બાજ;

વિયોગમાં જીવ વિસારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી! ક. ૪

પાંચ મેના વેળ્યા રંગ, આશ-વિલાસે પતિમાં ઉર;

વાંદર રૂપે રૂપી સંગ, જોયા તે ચિત્ર ચરિત્ર નુર;

ભોગવતા પુરી લાચારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી! ક. ૫

છઠ્ઠે તન્ના તપેશ્વરી, યોગીણી થઈ કરતી તપ;
 રાજકુંવર કંથ પધારી, માગતા કાયા લાગી લપ;
 જાપમાં ખામી વીચારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી ! ક. ૬
 સાતે ભવના છો ભર્તાર, ભાવિ ભરોસે જાણો નાર;
 શંકરે વિયોગ કાપીયા, આણ્યા અજબ આ સંસાર;
 પ્રીય-પ્રીયા જાણો ખ્યારી, કહું સાત ભવ વિસ્તારી ! ક. ૭

ભગુ—હું માનુ કેમ ?

કમળા—રમાદેવી જ્ઞાન આપશે.

ભગુ—(ચરણે નમી) સતિ ! મને પણ શંકામુક્ત કર.

રમા—(મસ્તકે હસ્ત ધરી) તથાસ્તુ !

ભગુ—આ તો આશ્ચર્ય !

સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળમાં વિજય કરનાર જ્ઞાન ગ્રંથ ૬

સત્યેશ—વૃતાંત

સત્ય નારાયણનો સાચો મિત્ર

આ કથા આદિ-અનાદિના હૃદયે ભરાઈ ગયેલા અંધકારને
 દૂર કરનાર છે. સત્યેશે નારદજીને પોતાના મહાત્મનો વિસ્તાર
 કહ્યો તે, પાંચ અધ્યાયમાં જિજ્ઞાસુઓએ કઈ કથા કહેવરાવી તે,
 સર્વોત્તમ આર્ય મતને તો શું પણ દરેક ધર્મમાં અસરકારક
 થઈ પડનાર ભવિષ્ય-લેટ ! સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર ને કળિયુગનો
 છુપો વેદનો લેહ ! જેમને હડાવનાર સત્ય-ગ્રંથ. કિંમત ક્રૂપા
 ચાર આના, પોષ્ટેજ જુદું. નામ નોંધાવો !

લેખક ભગવાનદાસ ભોગીલાલ મોદી,

જમાલપુર ચકલા—અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૨૩ સું

સરદાર સર્વને લેઈ રામનગરના લરખબરમાં આવ્યો, તે સતિને વારંવાર પોતાને તાળે થવા માર મારતો, માથું કાપી લેવાની ધમકી આપતો, વગેરે દુઃખ દેતો; પણ વનદેવી એકતા થઈ જઈ રહી. જીવમીએ જેનો મહામણી ગુમ થયો છે, એ શિરોમણી સતિને અવળા મોંડે ખચ્ચરપર બેસાડી છે, કોટે કુકમીએ કાળા પાટીયાપર સફેદ ખડીથી એક લેખ લખી નાંખ્યો છે, તેમાંના અક્ષરે ‘પરણ્યો પ્રીતે પ્રેમદા, ખચ્ચા પાંચ હબર; એ પતિને આંકે નહિ’, તેનો આ સંસાર’ એમ અચાનક અંદ્રમતી આવી જાય છે તો વનદેવીને ઝોળખવાને કાંઈ ચિન્હ જણાયું નહિ, આસપાસ લોક લેળા થવામાં કાંઈ બાકી રહ્યું નથી. કારણ દુર્બળ સતિને મુખડે કોઈ ન ઝોળખે માટે કાળી મેંશ ચોપડી હતી. ગ્રાસજનક બનાવના કેન્દ્રસ્થાને ઉલેલો સરદાર સતિ પ્રત્યે માર્મિક દ્રષ્ટે જમણા કરમાં અસી ધારણ કરી, કાળરૂપ બની ઉઘામી કહી રહ્યો છે, હું પુરા પ્રયત્ન કરી ચુક્યો છું, એમ માનીશ નહિ. તું આપઘાત કરીશ, કે હરકોઈ મારે છુટવા માગીશ, પરંતુ હું તને કેવી રીતે આ દુનીયામાંથી ફત્તાહ કરીશ તે કહી શકતો નથી. હજી વિનયનાં અમૃતરૂપને આળ, કહું છું તે યાદ રાખ ! જેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે આથી મરવામાં કાંઈ વિશેષતા છે ! માટે જીવનને નકામું જણનારી હું સરદારને

એકે પ્રત્યુત્તર આપીશ નહિ; તે ચંદ્રમતીને જોઇ શરમાઇ ગઇ. ક્ષત્રાણીએ રાજપૂત કુલગૌરવનો પોતાના જીર્ણ પણ રાજ-રીતિએ ઓઢેલા નૈતિક-વસ્ત્રનો ઘુંઘટો તાણી પ્રેમ પ્રકાશી ધુસકે રહી દીધું. ચંદ્રમતી ચેતી ગઇ, સમજી ગઇ. આશ્ચર્યથી એકાએક બોલી, આ શો અકસ્માત? મેળાપમાં મહારી બાળસ્નેહિ વનદેવી! શું તહારી આ દશા?

ગીતિ.

અકસ્માત જોઈ પછડાઈ, ચંદ્રમતી થઇ પૃથ્વીપર મુર્છાંગત;
વનદેવી ઉતરી નિહાળે, સચેત થા સખી સૌને શિર આ-પત !

વનદેવી કહે, ઉઠ જાહેન ચંદ્રમતી! મહેં તને ઓળખી! આ શું તને ગમે છે? ભુંડી! ભાગ્યચક્રે ભેળી ચર્મ, રમા પણ આમજ મળશે. હું પતિ ને પુત્રના વિયોગે જો સુકાઈ ગઈ. સખી! મહારા દિદાર તો જો! ચંદ્રમતી બોલી, હું શું જોઉં? જાહેન તું વનદેવી તો નહિ? મહારાથી તહારું દુઃખ નથી જોવાતું, આ સરદાર કોણ છે? તને કેમ કનડે છે? વનદેવી કહે, ભગિની! મને એ પોતાની સ્ત્રી બનાવા ઇચ્છે છે. ઘણીત્રાર લજ્જા લેવા ઉશ્કેરાયો, પરંતુ પરમેશ્વરે મહારી લાજ રાખી છે, હવે શું થયે તેની ભારે ચિંતા છે! ચંદ્રમતી બોલી, તહારો ચહેરો ચિકીત્સા કરે છે, કહે છે, તહેં દીર્ઘકાળથી કલ્યાણીનગરી છોડી છે! હે કલ્યાણી! કેમ આમ બની ગઈ? વનદેવી કહે, કેમ આમ બની? એ પુર્વસંચીતે! કેવી રીતે એ કહેવાને કુરસદ નથી, લાચાર છું! કારણ સરદારનો મને ઘણો ભય રહે છે.

રાગ—મીઝાસ-

પરાધીન પ્રાણ પડયો! સખી મહારી,

વનદેવી } -કરવું શું તે રહી છું વિચારી,-
ચંદ્રમતી }

વનદેવી—પાંખ વિનાની કરે પીંખી નાંખે,

પાંડ પીંજર કષ્ટ પાંખીણી સાંખે;

ઝીણી નજરે ઝાંખે સત્ય—નારી !

પ. ૧

ચંદ્રમતી—ચાલ ચતુર છે આ નગરનો રાજ,

ન્યાય થયે રહે પતિવ્રત માઝ;

સરદાર ઠરશે હાલ વ્યભિચારી !

પ. ૨

એ કામ-વિષયના નિશાબાજનો નિશા ઉતરી જશે, હે સત્કલા ! ત્હારે શ્રેય થશે. લોકોએ જાણ્યું આ ઘોટાળો છે. બાઈ સરદારની સ્ત્રી નથી, વળી પાંચ હજાર રૂપિયા ખર્ચી પરણ્યો છું, એ પણ જુદું જોલે છે. સત્ય શું છે તે સમજાઈ ગયું, માટે લેઈ ચાલો રાજમાં-ભારે કરો કેસ ! હુલ્લડને ઘેરી ચંદ્રમતી લોકની મદદે કચેરીમાં લેઈ ગઈ, રાજતખ્તપર વિણા મળી ! ભયભીત ઘાતકી દેખાવ જોઈ આશ્ચર્ય પામી તે જોલી, શું છે ખટપટ ? સરદાર કહે, પાંચ હજાર રૂપિયા ખર્ચીને આ પરણેલી સ્ત્રી મને ગાંઠતી નથી, માટે તેને કબજે કરવાના ઉપાય કંઈ છું. સૌંદર્યને કદાચ લેલીશ નહિં તો આ બેધારી તલવારે છેલીશ ! ચંદ્રમતી જોલી, ફરીયાદ છે, આ શ્રીદેવીની ! ખટપટ આ સરદારની છે ! આ સ્ત્રીનો પતિ એકવેળા રાજ હતો, રાજમાળા શું કદી એક નીચ હુંટારાની ગૃહિણી થવાની ઇચ્છા ધારણ કરે ? રાજન ક્યાં છે ? આપનું નામ શું, આપ કોણ છો ? વિણા કહે, મ્હારું નામ વિણા ! હું આ રામનગરના રામસિંહની પુત્રી છું. હાલમાં રાજન જે મ્હારા પતિ થાય છે, તે શિકારે ગયા છે. ચંદ્રમતી જોલી, તો આ બાઈની શી દશા ? વિણા કહે તે ન્યાય કરશે, પરંતુ જોઈતો બંદોબસ્ત કરી આપું છું. સિપાઈ ! બાંધો એ

એ લખાડીને, અન્યાડીના હાથમાં બેડીયો નાંખી, લેઈ જાઓ ત્વરાથી કેદખાને ! સિપાઈઓ છુટ્યા, વિજ્ઞાએ કટારી લેઈ આ વેળા સરદારપર ચુદ્ધની બારે તલપ કરી, તેને જેલમાં રવાના કર્યો, બાકીના બીજા નાશી ગયાં. સતિને પુછે છે, બાઈ ત્હારું નામ શું ? વનદેવી બોલી, નામ-નામ ? બુલી ગઈ છું. વિજ્ઞા ! આ હાડપિંજરમાં નામ ક્યાં રહ્યું છે ? ખારીક દ્રષ્ટે જો ! ઓળખે તો જહેન ! તુંજ ત્હારી મેળે જાણીશ કે મ્હારું નામ શું છે ? વિજ્ઞા ને વનદેવી બચપણમાં લેગી રમેલી છતાં કંગાલ-બેહાલ સ્થિતિ જેઈ આશ્ચર્ય એ છે કે ઓળખી શકી નહિ. તે બોલી, શું સમજાય ? જળ મંગાવી વનદેવીનું શ્યામ મુખ ધોવરાવે છે, ઇશ્વરે તેના હૃદયપર સતિનું મહત્વ વધારવા કંઠમાં આરોપેલો બદનક્ષીનો લેખ રાજતખતપરથી ઉતરી છોડી નાંખે છે. વનદેવી વિનયે કરગરી રહી, હે લાગ્યશાળી વિજ્ઞા ! તું શા માટે મ્હારા સ્વરૂપને દુનીયાની નજરે દેખાડે છે ? એક દીન દારા ને હર્દશા કરનાર ફક્ત તેજ છે. વિજ્ઞા કહે, શું તને ન્યાયનીએ જરૂર નથી ? છે તો કહે, ત્હારા પતિનું નામ-હે સતિ ! તને યાદ હશે ? વનદેવી બોલી, હા-સુર્યસિંહ ! વિજ્ઞા કહે, અહો જહેન વનદેવી ? વનદેવી બોલી, બની ગઈ જેવી તેવી ! ક્યાં છે વનદેવી ? જેને આ જગત બુલી ગયું છે, તે શું પોતાનું જીવન સમજે છે ? પતિ ને પુત્ર વિયોગી આ રાજખાળા ! કર્મ કાળાના સાણસે સપડાઈ રાજસુખને શુભાવી બેડી છે, એટલુંજ નહિ પણ આત્મ-બળ હારી છે. ફક્ત પતિવ્રતની શ્રદ્ધાએ હાલે છે ચાલે છે બોલે છે !

અગ્નિસે જલનો ભલો, ભલોજ વિષકો પાન;

શિલ ખંડીત ના ભલો, ના કહ્યું પતિ સમાન !

પતિવૃતા સ્ત્રીને રૂપ, યૌવન, ધન, વૈભવ કે સુખ પતિ કરતાં વિશેષ પ્રીય નથી, તો એ ઈશ્વરનો ડર રાખી ચાલનારી નારીને મ્હોત સિવાય બીજું શું પ્રીય હોય ? હવે તો તે રસ્તે સિધારી સ્વધામે જાઉં, પરંતુ નર્કાગ્નિન થાઉં એ આગલા કુળને તો શું પણ પછીના કુળને કલંકીત કરનાર કનેરાની કને રાહ છે, કુદરતી કાયદો કહે છે—સીધી નર્કે તે કુલટાની વાહવાહ છે ! વિણા કહે, અડાહાહા ! તો પછી અત્રે જા, સિપાઈ ! આને પણ જેલની કોટડીમાં કેદ કર. સિપાઈ સતિને લેઈ જાય છે. જતા જતા તે વિચારે છે, સાફ થયું—હજી હું વનદેવી છું, એમ આત્રિ થઈ નથી, કારણ માશીની છોડી વિણા ! મને સર્વ પ્રકારે સુખ આપત. અત્યારે મ્હારે શા અર્થનું છે ? પતિ પુત્રોના દર્શન કરીશ ત્યારેજ હું મ્હારા અંગપર નજર કરીશ. જ્યાં સુધી તેઓનો મેળાપ નહિં થાય, ત્યાં સુધી નામસ્મરણમાંજ ધ્યાન રાખીશ, વળી રામનગરનો રાજા કેવોય ન્યાય આપશે ? શુરી વિણાને યુદ્ધના શ્રમે ઉપજી થએલા રકતે જપવા દીધી નહિં, જો એ બાઈ વનદેવીજ હોય તો જરૂર મ્હારા પતિ સુર્યસિંહની અસલ અર્ધાંશા ને માશીની છોડી ખેંચે ! ઝમે તે હો—પરંતુ ન્યાયકાર મ્હારા પતિથી ન્યાય—દર્શન અપાશે તો આનંદમાં અતીવૃદ્ધિ થશે ! આજ ઘણો સમય થયો, તે કેમ નહિં આવ્યા હોય ? ચંદ્રમતી નિર્ણયને અંકીત કરવા એક તરફ ગુપ્ત ઉભેલી આવી બોલી, ખેંચે ! હું જાઉં છું, કાલે કચેરીના સમયે આવીશ. વિણા કહે, હા આવજે ખેંચે ! કાંઈ ચિંતા કરીશ નહિં. ચંદ્રમતી ચાલી ગઈ. વિણાને પ્રીકર વધતી ગઈ. તે બોલી, મને પણ પતિ—વિયોગ અસહન લાગે છે ! ચાલ તપાસ કરું.

સંધ્યાકાળ વીતી ગયો છે, હાથમાં ફાનસ લેઈ ઘોડીપર સ્વાર થઈ અંદ્રની અંદનીમાં જંગલના માર્ગે નાઠી. માર્ગમાં ઘાતકી બનાવ જોઈ પડેલી બે લાશો ત્યાંસવા લાગી—પાસે શિવાલય જાણાયું ! પિતા રાગસિંહ ને પતિ સુર્યસિંહના શબને નિહાળતાંજ પોકારી હઠી, હા....ય ! અરેરે—સ્વપ્ન સાચું થયું ! પિતાના મૃત્યુ સાથે પતિ—મુખ પણ ગયું—ઓ ગયું—ગયું ! મુર્છાંગત થાય છે, વીર—બાળાએ લુપ્તો જોટલો ધારણ કર્યો કે જો પ્રારબ્ધમાં મુખ ન લખ્યું હોત તો તાળવું ફાડી તેનો પણ પ્રાણ દેશ શરણુ જાત. તરતજ રમા—રમણ પાતાના સાર્થકને લેઈ ત્યાં આવે છે, બુઝે છે તો ત્રણ લાશો ! રમણ કહે, આ તો બધા મરી ગયા લાગે છે, ત્યારે હમણા કોણ જોલતું હતું ? રમા ત્રાંબેના મુખપર તુંબીમાંથી જળ છાટે છે, વિણા જાગૃત થાય છે. પુછે છે, અરે બાઈ ! તું કોણુ છે ? વિણા કહે, નાથ ! જોલો, અફસોસ ! મને આ કોઈ પંચી પુછે છે, પ્રાણુધાર ! એકવાર પ્રત્યુત્તર આપો.

સૂર્ય કિરણે જગત્ ભાસે, મન કિરણે માયા ભાસે;
તન કિરણે સ્વરૂપ પ્રકાશે, કામ કિરણે વિલાસ આશે;

રાગ—તું તો નામ ભજી લે, સિતા—

શુભ મુહુર્ત છે એ ખ્યારૂં—છેલા માનજોરે !

કે આ લગ્ન થયું છે મહારૂં—છેલા માનજોરે, શુ. ધ્રુ.
વનદેવી ને વિણા બે ખેંદનો, સહમાગ્ય તમને મહાએ નેનો;
તેનું એક દાતારે આપ્યું દાનજોરે—છેલા માનજોરે, શુ. ૧
કાળું સ્વપ્ન કાળી રાત્રીનું, થયું સત્ય આ ખરી ખાત્રીનું;
વિધાત્રી હેરી લે છે મહારૂં ધ્યાનજોરે—છેલા માનજોરે, શુ. ૨

રમણુ— કહી દે આ સતિ શું કરશે ?

રમા— ચિતા ખડકશે બળી મરશે !

વિણા ! શાંત થા તું બ્રાંત ટાળી સૌ સુખી સમય થશે,

હજી રાજન ને વનદેવી એક વાર ભેટશે !

દુઃખ—દરિયે હુબેલાએ ધૈર્યતાથી આકૃત સમય પસાર કરવો.

આહા ! આ તો એજ ભક્ત સુર્યસિંહ છે,

વાળના શિકારી વનદેવીના પતિ છે !

સમય સમય તું તો સૌનો પ્રલયકાળ છે,

રામય સમય તું તો સૌનો રખેવાળ છે.

વિણા—મૃત સજીવન થાય નહિં, અતિશયોક્તિ છેજ એજ,

પતિ જતા સૌ ગયું, થાઉં સતિ-મળે તેજે-તેજ !

અગ્નિદાહ દે પિતાને પુત્રી, પુત્ર હોય ક્યાંથી ?

જાત્રાત્ર જમ લોકે ગયા, વિણા જીવશે ક્યાંથી ?

આસપાસથી કાષ્ટવીણી લાવી ત્વરાથી બે ચિતાઓ તૈયાર કરી,
પિતા રામસિંહને એક ચિતાપર સુતારી અગ્નિ-સંસ્કાર કર્યો,
પછી કઠણ કાળજી કરી હાંડે હામ ભીડી શબવત્ પતિને જાથમાં
ઘાલી છુટા કેશે સુર્યસિંહને કામની ઉપયોગી થવા ચિતાપર
ચઢી, પરંતુ આ સમયે પ્રેમાવેશમાં હુબેલી વિણાના હૃદયે
કલ્યાણીપતિના સ્વરૂપે જળશે ધા માર્યો. મૃતદેહ તેના કોમળ
હાથમાંથી છુટી ગયો, વિણા હા...ય ! મારી બોલી રહી, પ્રથમ
એજ સહસ્રાચ્ચ કે ગંગા કિનારે શ્મશાન મૂમિમાં પતિએ પ્રાણ
છોડ્યો છે, ઈષ્ટદેવે અંત-ક્રિયાના સર્વ સાધન પણ આપ્યા છે.

આ વેળાજ પ્રહાંડમાં ધુમતો ભક્ત સુર્યસિંહનો પ્રાણ સુક્ષ્મ રૂપ ધારી આકાશ માળે યમના દૂતની સાથે પ્રયાણ કરે છે, અહાહાહા ! હું શું જોઉં છું ?

હવે નાથ આવું સાથ નથી કાંઈ બાકી રહ્યું,

આ દેહના સળાંધમાં નથી કાંઈ બાકી રહ્યું !

રમા—હા એ તારા કંઈ સુક્ષ્મરૂપે જતા જોઉં છું,

સતિ થાયે તો મહારા સમ !

વિણા—હું એ જોઈ રોઉં છું !

જાવા દે પરિવારસહ મન વેગને પ્રાણ-પતિ સાથમાં,

રોકાઉં રોકી નહિં હવે, મેં હાથ સોંપ્યો હાથમાં !

સુક્ષ્મસ્વરૂપની પાછળ સુર્યસિંહનો ચર્ણુ-અંગુઠો પકડી સત્ય-પ્રતાપે સ્વદેહે વિણા આકાશમાં ગમન કરે છે, રમાએ વિચાર્યું આ તો વિપરીત થાય છે ! તે પણ તપોધના વિણાની નીતેભય સાડી કરમાં ગ્રહી વિનયે કરગરી રહી.

રહે ન જા જવાશે નહિં તારાથી એહ લોકમાં,

પુનર્જન્મ પામે નાથ તારા મળે માન આ લોકમાં !

વિણા—અરે દૂત ! રહો સ્થીર ત્યાં આપીશ નહિં કાંત એ,

કળુજ થયા સંગ રહેવા કારણ રૂપ કલ્પાંત એ.

આ સત્ય-પ્રતાપની જેંચમતાણુમાં દેવદૂત સ્થિર થયા, તેઓથી આગળ જવારું નહિં. વિણાએ આધારે અશ્રુ બહેવરાવી છાતી-ફાટ રૂદન શરૂ કર્યું.

વિણા— રાગ—સોહીબી—

નયનો કરો શું ન્યારા ? આ દેહને પરણેલા ઓ પ્યારા ! ન. ધુ.

સંગી રંગી જાય રંગરેચ, પ્રસારી પ્રીતિના પૂરા પેચ;

મોહ લગાડી મેલો થઈ મહારા,—

મિથ્યા જગત્ થયું મહારે આજ, તાજ ચોઢે કોણુ કરે રાજ ?

મહેશ્વર મહેરે સીધા સિતારા,—

ન. ૨

યાદ લાવો લહાવો એ વહાલ, પલોટો અંતર આપના ખ્યાલ;

રસનાએ વરસાવો અમૃત-ધારા,—

ન. ૩

અરે ધર્મરાજ ! સંસારમાં શું ન્યાય સ્થાપી કર્મ-ફળ અર્પે છે ?

રમા—સતિ રડ નહિં, હું બનતી મદદ કરું છું.

ક.—અમારે પણ તારા પતિ સંગે નિર્મળ સ્નેહ છે.

છાની કેમ રહેતી નથી ? ત્હેં વનદેવીની પતિ-ભક્તિ જોધ નથી, આ સમયે એ જો હોય તો અમારે તેને સમજાવવી પડે ! શિવાલયમાં જઈ બંને સતિઓએ શંકર સ્તવન આરંભ્યું.

રાગ—આરતી—

શિવ શિવશંકર મહાદેવા—કદી ભુલીએ ના ભીડભંજન સેવા, શિ. ધુ.

સુખકર્તા છો. દુઃખ હર્તા છો, વંદન કરીએ વારંવાર;

જપીએ તમારું નામ, (૨) વિશ્વપતિ વિખ્યાત !

વિખ્યાત—પ્રખ્યાત—જગ તાત ! કૈલાસી છો ગુરૂદેવા— શિ. ૧

અચળ અમરપદ પામ્યા હરિહર, શંકર શિવશિવ શિવશંકર;

ધાજો રે જગ સુખ ધામ, (૨) ગૌહત્યાદિ પાપ !

રે બાપ-સતિ શ્રાપ-તું કાપ ! કૈલાસી છો ગુરૂદેવા— શિ. ૨

શંકર—(પધારી) માગો માગો સતિઓ હું પ્રસન્ન છું !

આપું જીવનું દાન હું પ્રસન્ન છું !

ક.—પ્રથમ રાજ રામસિંહને જીવન અર્પો.

ર. } —હંડવત દયાનિધિ ! ભોળા સ્વયંભૂ શિવ શંકર !
ભ. }

દર્શન દેઈ કૃતાર્થ કર્યા.

રમા—કૃપાનાથ ! વિણાના સુર્યસિંહને સજીવન કરો.

રાંકર—(બન્ને મૃતદેહપર અમૃત છાંટી) હે પ્રિય મુજ ભક્ત ! તમે નિર્દોષી છો માટે પ્રગટ થાઓ. આ મ્હારી માયા છે ! રામસિંહ ને સુર્યસિંહ ઉભા થઈ અરસપરસ ભેટે છે.

મુ.—આવો પ્રીય પુન્ય ઉદયભાનૂ આ દિન છે !

રા.—આવો પ્રીય પુન્ય ઉદયભાનૂ આ દિન છે !

પ્રાતઃકાળ થવાની તૈયારી છે, સુર્યસિંહ રામસિંહને લેઈ સંગે સર્વને રામનગર ખેંચી ગયો.

બરાબર મધ્યાહ્નકાળે ચંદ્ર કરેલા મૃગના શિકારને ઉપાડી દોડ્યો આવે છે—બોલી રહ્યો, આ શિકાર હું લેઈશ, કદી ના આપું એને ! લલે તકરાર કરશે તો લડીશ, પણ એને હાથ શું શિકારની ખુટી જવા દેઉં ?

દી.—(આવી, શિકાર ઝુંટી લેઈ નાસે છે—ચંદ્ર પકડી રાખે છે) હરામખોર ! મ્હારો કરેલો શિકાર તને કેમ આપીશ ? ક્ષત્રિઓ કદી માછલા મારે છે ? માછીમારના છોકરા શિકાર કરવામાં શું સમજે ?

ચં.—એ ઠીક છે, માછલા મારતા મૃગ મારે, એમ અનુક્રમે વાઘનો વધ કરવાની પ્રવીણતા મળે છે, પણ તું તો કાઠી ચીરવાનેજ લાયક છે ! હે કઠીયારા ! ક્ષત્રિના કુળને શું લગતે છે ? કોઈ ન્યાય કરે તો હાલ બળ પડે !

ચંદ્ર—

રાગ—કદર્પીત—

બરે જ બરે—આવો છે માર ઓ ગમાર ? ! બા. ધુ.

બહીનારો શું હું તારા બાપથી,

દી.—આપુ નહિં ડરી તહાના તાપથી;

ચં.— માન મહેલી દે પાછો શિકાર—

જા. ૧

મહેં માર્યું તીર ભાલ-પ્રદેશમાં,

દી.— જો વાળ્યું પેટ ! પટકું ડેશમાં;

ચં.— ક્યારનો કરી રહ્યો છું વિચાર—

જા. ૨

મહાત્મા—(પધારી) અરે ! આ શું શિકારની કમબખ્તી ?

બિચારા મૃગને માર્યા પછીએ ખેંચમતાણુ કરી દુર્દશામાં લાવે છે ?
હવે તો રહેવા દો, એમાં કાંઈ રહ્યું નથી. (બન્ને જોઈ રહ્યા.)

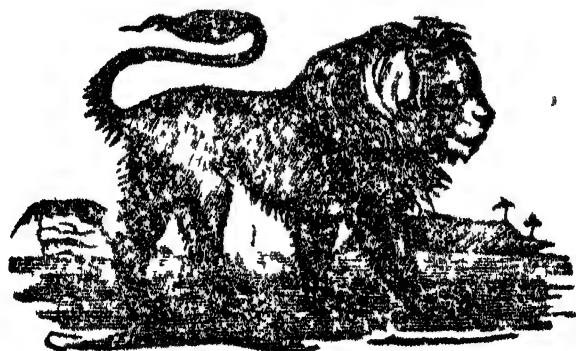
ચં.—સમજીએ છીએ, જાઓ ભજન કરો ! મૃગનો
શિકાર કર્યો છે, હવે આનો કરવાનો બાકી રહ્યો છે ! બન્ને
અરસપરસ તીરંબાળ ખેંચવા તૈયાર થઈ ગયા.

દી.—એમ ? ત્યારે તો આવી જા ! બાણપર પણુ'ડ
ચડાવી ધનુષનો ટંકાર કર્યો.

મહાત્મા—અરે-અરે-અરે ! હુમણાજ એકાદો મરી
જશે, ભાઈ-એમ ન કરો ! તમે કોઈ ક્ષાત્રે વીરપુરુષ છો !
તમારો ન્યાય આ પાસેના નગરમાં રાજા કરશે. તકરાર કર્યા
વિના ગ્રીધા ત્યાંજ જાઓ.

ચં.—ચાલ, રાજા પાસે !

દી.—હા ચાલ ! (બન્ને રસ્તો માપે છે.)

રામનગરમાં સુર્યસિંહની કચેરી-ન્યાય દર્શન !

સુ.—ક્યાં છે સરદાર ? બોલાવ એ બાઈને ! (બે સિપાઈ કેદખાને નાંઠા.)

ચં.—(પ્રવેશી) ફરીયાદ-ફરીયાદ-ફરીયાદ !

દી.—ફરીયાદ-ફરીયાદ-ફરીયાદ !

સુ.—શં છે ?

ચં.—(ન્યાયભૂમિપર શિકારને પટકી) આ શિકાર મહારો છે.

દી —નહિ, એનો હક્કદાર હું છું !

સુ.—આશ્ચર્ય ! શું બન્ને મળી આ એકજ શિકાર કર્યો છે ?

ચં.—હા જુઓ મહારં તીર એના ભાલ પ્રદેશમાં વાગ્યું છે !

દી.—મહેં પણુછ ચડાવી બાણ પેટમાં માર્યું છે ! શિકારનો

આત્મા આ દેહ વિપે કીયા સ્થાનમાં પ્રકાશી રહે છે ?

સુ.—(રાજ તખ્તપરથી નીચે ઉતરી, સભાને વિસ્મય જોઈ-સ્વગત) આ ન્યાય અજળ છે. શિકારનુંએ શાસ્ત્ર-તર્ક શાસ્ત્ર ! (પ્રકાશ-ચંદ્રને) ત્હારું નામ શું ?

ચં.—મહારં નામ ચંદ્ર ! (દીપસિંહ તેનું મુખ જોવા લાગ્યો) (સિપાઈ સરદાર ને વનદેવીને હાજર કરે છે.)

દી.—(ઓળખી-સ્વગત) અરે-મહારો બંધુ ચંદ્ર ! (પ્રકાશ) હે રાજન ! મહારે શિકાર નહિં જોઈએ, એ ચંદ્રનંજ આપો.

સુ.—ત્હારું નામ ?

ચં.—(સ્વગત) આ કેમ ફરી ગયો ? (ધારી ધારીને દીપસિંહને જુએ છે-પ્રકાશ) અત્યાર સુધી તો તકરાર કરતો હતો.

દી —દીપસિંહ !

અ. — શું મોટા ભાઈ તમેજ ?

દી. — (ભેટી છાતીએ દાબી) હા પ્રિય ભાઈ ચંદ્ર ! હુંજ.

વ. — સખુર-રાજા ! આ મહારા જાન્ને પુત્રો છે, મને મળવાની રજા આપો.

અ. } — કોણ માણ ? (દોડી ચરણે નમી) જન્મદાતા

દી. } — માતા ! અમે અતી સંકેટ ભોગવી અત્યાનક અહિં આવ્યા. જાન્ને ભાઈના મેળાપ-સાથેજ તમારો મેળાપ ! સાડે થયું. (દર્શિતા અશ્રુ નયને જહેવરાવી રહી હીધું.)

વ. — (ભેટી) પ્રીય પુત્રો શાન્ત થાઓ. સંસાર સાગર પાર ઉતારવાને શરીરરૂપ આ એક નૌકા છે, તેને સુખ-દુઃખ વર્ણિત છે, વૃથા શોક તજીને રહે નહિં.

મુ. — (સ્વગત) આ શું વનદેવી તો નહિં હોય ? અરે તે ક્યાંથી ? ક્યાં ક્ષત્રણી ને ક્યાં આ ભીખારણુના ચિન્હ ! પણ આ બાળકો મહારાજ છે, કારણ નામ ચંદ્ર-દીપસિંહ જાન્નેના મળના આવે છે (પ્રકાશ) હે બાઈ ! ત્હારા પતિનું નામ ?

વ. — હજારો વર્ષ વિયોગ રહે છતાં પતિ પોતાની અધીશાને ન ઓળખે ? ઓળખે તો આ સરદારને પશ્ચિ-નારની પરખ નહિં હોય ? આમ ગળે પડવાથી કિરતાર શું કામીઓનું કલ્યાણ કરશે ?

રાગ. ત્રિતાલ-તીશ્રાવો.

ચીંતવને ધીરી-અધીરી બની-ના....થ !

સા....થ ને સંગાથ ગમની-ના....થ ! ચી. ધ્રુ.

બાળના મુખ વિષુ ચેન પડે નહિ,

કષ્ટ દિને અંધકાર અડે અહિં;
 પ્રાણાધિક પતિ હું ભામની-ના....થ ! ચી. ૧
 જીવનની આશા બેઠી છોડી,
 આપઘાત કરે મનને મરોડી;
 પ્રહ્લાંડ છે શ્મશાન જામની-ના....થ ! ચી. ૨
 દુઃખે દગ્ધ દીલ દાહે દાઝતું,
 ગરવે કલંક વાદળ ગાઝતું,
 સવારે સાંજ હું કામની-ના....થ ! ચી. ૩
 ધુળમાં પડી ધુળ બની જાઉં,
 કહો કાંઈ ! ગળે કાંસો ખાઉં,
 પણ સ્નેહિ આપના નામની-ના....થ ! ચી. ૪

પતિ ! પ્રતાપી સુર્યસિંહ-વનદેવી હું નારી,
 કર્મ સંચીતે કાષ્ટ વેચતા થઈ ન્યારી !

સુ.—અહા ! આવ મહારા ચંદ્ર-દીપસિંહ ! (બન્નેને સાથે બાથ મારી છાતી સાથે લેટાડે છે.) બેટા ! હુંજ સુર્યસિંહ.

આહા સમય તુંતો અજળને ગજળ અકળ છે,

સંયોગ શ્રીહરિ કૃપા આસ્રમાં પળે પળ છે !

ઓ વિયોગી વનીતા હું તારો ભત્રીંસ છું !

વ.—વાહ નાથ-નમુનાદાર ! તમારી હું નાર છું ! (શિર નામે છે.)

સુ.—આવો અર્ધાંશા ! ન્યાય બેલી ફિસ્તાર છે. (લેટે છે)

હતાં જીવન તો ફરીને આ રાજ સંસાર છે !

વ.—સ્વામિનાથ ! મહારા વિનયથી અપરાધ ક્ષમા કરો,
 કારણ મહેં તમારું વચન ઉઘાપી આગ્રહથી ભારો વેચવા નિશ્ચય
 આદર્યો, તેનુંજ આ પરિણામ છે.

સુ.—ન્યાયી સ્ત્રીમાં અવગુણ ધારી પુરૂષ મનપર લાવી તેને સંતાપે છે, તો પોતેજ દુઃખને પાત્ર થાય છે. બન્નેએ સંખી દંપતી—ધર્મ શુદ્ધ સંસારે નિભાવયો. સ્ત્રીને સમજાવી જાવ આપી ન્યાય સલાહ કામ લેવું, એજ મુજ પુરૂષનાં લક્ષણ છે. પરંતુ તમે કોઈપર મદારાપર પત્ર લખ્યો હતો ?

વ.—નાથ ! ના કહું છું, હું તમને એક પગ પાણુ બુલી હોઉં તો થાકાનું સુખદેવ સાક્ષી છે ! (રમાને તોઈ) શું બહેન રમા ? અહિં ક્યાંથી ? તું તો એક દેવીની ઉપમાને લાયક ! (બન્ને દોડી ભેટ છે)

ચંદ્રમતિ—હીક છે, આ મુકાબલો પત્ર શું કામ કરે છે !

(હૃદયમાં અરસ પરસ રનેહને લાવી ભરે છે !)

રમા—પ્રીય સખી હું રમા ! આ મદારા પતિ—રમણ ! સર્વેને સમય સુખ દુઃખનો કર્તા છે, પણ સુકૃત્ય નીતિ બાળી રહેનાર સંતોષ ધન મળ્યાથી—સદા સુખીજ રહે છે.

રમણ } —(સુર્યસિંહના ચર્ચે નમી) અમે અદ્યજ્ઞાની

તપ શરૂઆતના અશિર્જાદતી આશા રાખીએ છીએ.

સુ.—ન કમતી ! પત્રનું તંત્ર તહાઈં યંત્રે ભાગ્યથક ફેરવનાર છે, બ્રહ્મણી જ્ઞાન તહાઈં સંસારે પુરૂષને આધાર છે.

ભાઈ ! તમે આ અલોકીક સંસારમાં સુખી રહો.

વ.—ચંદ્રમતી ! તોટ આ તહારી ફરીને મને ભર્તારથી,

ચં.—બહેન ! રહીએ સહીએ ન કહીએ કષ્ટને વિચારથી !

કુ.—(સ્વગત) આ તો મિત્ર સુર્યસિંહજ ! અરેરે હું સ્ત્રીરૂપે શી રીતે મળું ? (અરણ્યે નમી-મકાશ) કલ્યાણી—પતિ

સુર્યસિંહ ! આપનો બાળસ્નેહિ કમળાશંકર તેજ હું ! પુર્વના સંસ્કારે આ પદ પામી છું.

સુ.—(ઓળખી) સરમ છે ! જ્યો કષ્ટકાળે મર્યાદાનો સેતુ છોડે છે, તેઓને આ અગાધ માયા-જળમાં લક્ષિત નૌકાના આધારે તારનારો નિરાધાર નિયામકનો સૂચિકાર અલક્ષ્ય સ્થળે રહી શું છોડે છે ? પુર્વ-શ્રાપ મુક્ત થયા પછી રૂપાંતર ન રહે એ કર્મોપાસનાનો પ્રકાશ છે. સુખ-દુઃખ કર્માનુસાર દર્શાય છે.

દા.—(સ્વગત) આપણો તો ખુલાસો થઈ ગયો ! અરે સિપાઈ ! લે પચીસ રૂપીયા આપું—મને અહિંથી જવા દે.

સ્ત્રી.—ન્યાયી રાજના રાજમાં લાંચ લેવાતીજ નથી. અહિં લાંચ લેઈ બમણા ગુન્હેગાર થઈ ઈશ્વરની હબ્તમાં શો જવાળ દેઈએ ? મહારાજાધિરાજ-અજ્ઞાતાતાર !

આ હુંટારાની ટોળીનો સરદાર કહે છે નારી મહારી એ, પચીસ રૂપીયાની લાંચ આપી નાશી જવા શોધે બારી એ !

પરાણે પકડી રાખ્યો છે, ન્યાય આપી ટો-ઠેકાણે કરીએ.

સુ.—સરદાર ! સી તહારી છે !

સ.—હાજી પાંચ હજાર રૂપીયા ખર્ચ કરી તેની સાથે હું લગ્ન કરું છું !

સુ.—ન્યાય-દર્શનમાં અન્યાય નહિં થાય, વનદેવી ! આ સરદાર કહે છે તે શું સત્ય ?

વ.—અસત્ય છે, એની ટોળીમાં કેદ થએલ પરોપકારી મીલ-બીલડી છે—તેમને પુછો તે જાણે છે.

સુ.—લલ્લા બીલ ! તું શું જાણે છે ? આ બાબતમાં !

લીલ—હું ખાત્રીપુર્વક કહું તો આ સતિ વનદેવી છે, સરદાર ગળે પડે છે; માટે તેના પર સજનું ફરમાન થવું જોઈએ, વિશેષ હું જાણું છું—તે વનદેવી આપને વીદિત કરશે.

સુ.—(સરદારને) તને ત્રણ વર્ષની સખત જેલની સજા છે. સિપાઈ ! તેનું દ્રવ્ય કબજે કરી ટોળીના માણસોને નગર ખહાર કાઢી મુકો. (સિપાઈ સરદારને કેદખાને લેઈ જાય છે.)

વ—આ લલા લીલ-લીલડીએ મને અનેક આપદાથી મુક્ત કરી, સારી બરદાસ કરી છે.

સુ.—હે શુરવીર લીલ ! તને તહારી ખહાદુરી જોઈ લશ્કરમાં આગેવાન સ્થાપું છું.

લીલ—લલે બાપા ! અમે તો તમારા છોકરા છીએ.

મહાત્મા—હંસરાજ—(ચંદ્રમતિ સાથે પ્રવેશી) જીવતા રહો બચ્ચાઓ ! દિર્ઘાયુષી થાઓ.

ર.—મહારાજ ! આપના વચન પ્રતાપે મહારી પ્રીયા રમાનો મેળાપ થયો. કૃપાવંત ! આટલોબધો સમય પાસે રહ્યો છતાં નામથી અજાણ્યો છું, માટે તે બતાવો.

મહાત્મા—મહારં નામ શ્રીસચ્ચિદાનંદ હંસરાજજી !

ર.—દયાનાથ ! જાદુઈ મહેલ એ શું ? જાદુગર કોણ તે સમજાવશો, એ આશા છે.

મહાત્મા—(સર્વને યોગબળથી બતાવે છે) જો પરમાત્મા જાદુગરરૂપ છે. મહેલ આ જગત સમજ ! સાત પગથીયા સપ્ત પાતાળ, પ્રથમની બાળા બુદ્ધિ, બીજે પગથીએ મળનાર ચાર બાળાઓ લક્ષ્મિ લક્ષ્મિ સરસ્વતિ શક્તિ ! તેઓએ નિષ્કલંકી હોઈ સદૈવ વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં. પાંચમે પગથીએ મળનાર રાક્ષસ

એ ક્રોધ, સાતમે અનેક રાક્ષસો મેહ, લોભ, અભિમાન વગેરે. કામજ્વાળાએ મૃત્યુલોકનાં ચોકમાં તને ઘેર્યો, ત્યાં તું મુછાંગત થયો. સાત માળરૂપ સાત આકાશ સમજ! ઉપર જતા તહે સ્વર્ગ-નર્ક કુંડનો મહિમા બાણ્યો, ઝરીયાનની સાડી પહેરી હીંચકે હીંચલી બાળાને માયાદેવી માન ! ત્યાં પણ બીજા પગથીએ મળનારી ચાર બાળાઓએ આવી, એ સ્વપ્નવત્ સંસારમાં સંજ્ઞાએ તને ! ૧ લક્ષ્મિ-ધૃત્વિષ્ઠ સુખ, ૨ ભક્તિ-ધૃષ્ટસ્મરણ માળા, ૩ સરસ્વતી-વિદ્યા, ૪ શક્તિ-બળ; એવા લિન્નલિન્ન રૂપ બતાવ્યાં, એ જ્ઞાનથી વિચારી લે !

૨.—મહાત્મા હીંચકો શું ?

મહાત્મા—એજ આ ડોલતું મન સુખ દુઃખના અંતરે ઝુલે,

કુદરત પ્રવાહની ન્યાય-ગતિએ પ્રાણીઓ ભુલે !

બુદ્ધિ તને મ્હારી પાસે લાવી પછી તું સઘળું બાણું છે.

૨.—કૃપાળુ ! પેલો પ્હાડ એ શું ? ત્યાં વજ્ર કોટ શું ? દહેરું શું ? મુર્તિ મળેજ નહિ !

મહાત્મા— સત્ય ગીરિ ચડવું મુશ્કેલ છે,

બાકી બીજી વાતો સહેલ છે,

સત્યરૂપ પ્હાડપર ભક્તિરૂપ વજ્રકોટ, દેહરારૂપ જ્ઞાન, નિરંજન-નિરાકાર રૂપ ઈષ્ટ-સ્વરૂપ ! તે યોગીઓને મહાત્માઓને અને :પ્રજ્ઞજ્ઞાનીને માલમ પડે છે. (રમણને સમાધિ જ્ઞાન આપ્યું) આ સઘળા મન શુદ્ધિ કરવાના સાધન છે, આખરે પ્રજ્ઞાનંદ પ્રાપ્ત થયાથી સંતોષધન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે કોઈ બદલી અપેક્ષા રહેતી નથી.

રમણ—આપની કૃપાથી કૃતાર્થ થયા, એજ મહારા સદ્ભાગ્ય માનું છું. ખરે જન્મ-મર્ણનો ફેરો સત્કર્મને જ્ઞાનથી રૂળે-શ્રીહરિ અવિનાશી મળે !

મહાત્મા—ધન્ય છે. સત્પુરૂષોના ઉત્તમ ચરિત્રને ! જે આ મિથ્યા સંસારને સારરૂપ સમજી સુકૃત્યોથી અમર નામના દીપાઈ રહ્યાં છે.

જીવનક્રમણ

નાદાત્મક ખલકમાં પ્રહ્લનાદ ગાજે છે,
પૂર્ણકળામાં ભ્રમર જઇ વિરાજે છે, ના. ધુ.
પોતે ખીલીને સૌને ખીલાવે,
પોતે નાચીને જગને નચાવે,
પોતે રાચીને તમને રચાવે,
શબ્દ સ્પર્શ રસ ગંધ રૂપે છાજે છે, ના. ૧

કવિ—

લાવણી—

લેઈ અસ્ત્ર શસ્ત્રને, ચડીયા કુંવર કહ્યાણી,
છત્રસિંહને હરાવી મહનકળા બાંધી આણી.
વિશ્વે વિજય પ્રકાશે સૌ, એ નવે ગ્રહના સ્નેહે,
કરે રાજ દીર્ઘ—કાળ, આશા પુરણ થાય દેહે ! હરે-રામ !

સોનેરી શીખ

વનદેવી—

ગરબી

જેઈ જગતના ખેલ જનકને, નારી રનેહે નમીએછ,
 પિતૃવર્ગને પુરણ સંતોષી, પછી પતિને ગમીએ,— શાશ્વત થઈએ.
 ચોકામાં ચતુરાર્ધ કરીને, રાંધનમાં નવ રમીએછ,
 સહુ કાઢને પરસાદ ધરાવી, પછી આપણુ જમીએ— શાશ્વત થઈએ.
 સાસરીયામાં જળ ભરવાને, એકલડાં નવ જમીએછ,
 જે રહેયરનો સાથ ન હોય તો, સાસુ સાથે જઈએ— શાશ્વત થઈએ.
 મુખ પલકાતી ન્હાના દિયરથી, તાળી દેઈ ન હસીએછ,
 જે કાઢ રસીક હોય કામનો, આપે આધા ખસીએ— શાશ્વત થઈએ.
 માથુ ગુંથીને માંગ સમારી, દરપણમાં નવ હસીએછ,
 જે પરણ્યો પાદેશ હોય ગયો, મેંશ નેન ન ભરીએ— શાશ્વત થઈએ.
 યોગી યતિ સંન્યાસી તેહનો, સખી સંગ ના કરીએછ,
 જે પોતાની સંપત્તિ હોય તો, ભોજન દેઈ રહીએ— શાશ્વત થઈએ.
 ગરબે રમવા કે શ્રવણ કરવા, પર શરી નવ જમીએછ,
 જે કાઢથી માથે આળ ચઢે, તો ધર ખેશી રહીએ— શાશ્વત થઈએ.
 પાડોસીના ઘરમાં જમીને, પરનિંદા નવ કરીએછ,
 કાઢનું ચિત્ત હેરી લેઈને, છાતી વાત ન કરીએ— શાશ્વત થઈએ.
 મોટાની મોટપ જાળવીએ, આજે અંગ ન ફરીએછ,
 કાટે લુગડે ગાંઠ વાળીને, ધરનો ધંધો કરીએ— શાશ્વત થઈએ.
 નિજ પતિજ પરમેશ્વર માનીએ, પુરવાર્યે પમ દેઈએછ,
 પુજન ચિંતવન નિશદિન ધરીએ, તો પરમપદ લેઈએ— શાશ્વત થઈએ.
 ભગવાન ભરોસે ભાવિક પતિને, પતિવ્રત પળાવીએછ,
 જે સુખ નવ યાય પુનર્જન્મે તો, એજ પતિ મનાવીએ— શાશ્વત થઈએ.

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਹ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਹ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਹ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਹ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਮਹ

